

XIINXALA QABIYYEE WEEDDUU JAALALAA: GODINA
WALLAGGAA BAHAA AANAA GUDAYYAA BIILAA
IRRATTI KAN XIYYEEFFATE

OLIYAAD BALAA YITIIN

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) OGUMMAA
BARSII SUMMAA AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSII SUUF
GAMIISAAN GUUTTACHUUF DHIYAATE

MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII
KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA

HAGAYYA 2010/ 2018

FINFINNEE

XIINXALA QABIYYEE WEEDDUU JAALALAA: GODINA
WALLAGGAA BAHAA AANAA GUDAYYAA BIILAA
IRRATTI KAN XIYYEEFFATE

OLIYAAD BALAA

GORSAAN: MULUGEETAA NAGAASAA (PhD)

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) OGUMMAA
BARSII SUMMAA AFAAN OROMOOFI OGBARUU BARSII SUUF
GAMIISAAN GUUTTACHUUF DHIYAATE

MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOKLOORII
KOOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA

HAGAYYA 2010/2018

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa
Dhaabbat Digrii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo Barsiisuuf guuttachuuf Oliyaad Balaayitiin Mata duree “*Xinxala Qabiyyee Weedduu Jaalalaa Godina Wallaggaa Bahaa Aanaa Gudayyaa Biilaa irratti xiyyeeffate*” jedhu irratti qophaa’e sadarkaa Yuunivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Ittii Gaafatamaa Muummee Yookin Walitti Qabaa Sagantaa Digrii Lammaffaa (MA)

Axareeraa

Kaayyoon qorannoo kanaa qabiyyee weedduu jaalalaa xinxaaluudha. Mataduree kanarratti qorannoon kun akka gaggeeffamuuf ka'umsa kan ta' e weedduun jaalalaa carraa qorannoon ba'ee mul'achuu dhabuu, weedduun jaalalaa afaaniin darbuun ala ragaa barreeffamaan qindaa'e dhabuufi amantaa sababeeffachuun weedduun jaalalaa sardakaa duraan jiru irraa gadi bu'aa adeemuun sadarkaa dagatamuurra ga'uu isaati. Matadureen qorannoo kanaa waliin kan deeman barrulee sakatta'amaniiru. Qorannoo kana keessatti qorataan iddattoowwan qorannoo isaaf mijatu filateera. kunis mala iddatteessuu kaayyawaafi darbaadabarsaan kan filatameedha. Malleen funaansa r agaalee afgaaffiifi maree gareen hojiirra kan oolame ta'ee odeeffannoowwan malleen k anaan funaanaman tooftaa qorannoo ibsaan xiinxaalamaniru. Adeemsa xiinxala qoran noo kanaa keessatti argannoowwan bira ga'aman: yaadni bo'oo / sarara/ af-walaloo weedduu jaalalaa ibsu gidduu jiru kan wal hinfakkaanne ta'uu, afwalaloon weedduu jaalalaa ibsu altokkotti ergaa jaalalaa biratti ergaa yookaan yaada garagaraa kan dabarsu ta'uu, weedduun jaalalaa sochii qamaafi wallisaa ala hirmaattoota biraa kan hinqabne ta'uu, yoomessi weedduu jaalalaa kan hindaangoofne ta'uu, qooda fudhattoon ni weedduu jaalalaa hawaasa hunda ta'uu, hanqinni itti fayyadama jechootaa kan mul'atan ta'uu, weedduun jaalalaa yeroo ammaa sadarkaa dagatamurra ga'uu isaa, weedduu jaalalaa keessatti halluun / bifni/ magaalli kan dinqisiffatamuufi filannoo duraa kan qabu ta'uu isaati. Akkasumas faayidaan weedduu jaalalaa: jaalallee lameen walitti fiduuf, jaalala jaalallee lameen gidduu jiru haaroomsuufi cimsuuf, gorsuuf, barsiisuuf, jajjabeessuufi qeequuf kan fayyadu ta'ee osoo jiru yeroo ammaa kana sadarkaa duraan jiru irraa gadi bu'aa deemuufi dagatamuurra ga'uu isaati. Yaboo qorannoo kanaa keessattis weedduu jaalalaas ta'e qabiyyee weedduu jaalalaaf xiyyeeffannoon kennamuu akka qabu kaa'ameera.

GALATA

Hojii qorannoo kanaa keessatti adda durummaadhaan, nuffii tokko malee fuula ifaan na simachuun qorannoo kana jalqabaa hanga dhumaatti deeggarsa ogummaa isaanii naaf laachuun kan karaa naqabsiisan gorsaa koo kan ta'an, Dr. Mulugeetaa Nagaasaaf galanni koo guddaadha.

Itti aansuun galma ga'insa qorannoo kootiif yaadaafi mallaqaan kan na bira dhaabbatan maatii koo kan ta'an haadha koo Birqii Bantiifi Obboleessa koo Araarsoo Balaayiiif galanni isaanii guddaadha.

Akkasumas hiriyyoota koo yaadaan na tumsan Indalkachoo Naggaafi Sorii Ayyanaa galata guddaa na biraa qabu. Hojjettoota Waajjira Aadaafi turizimii Aanaa Gudayyaa Bii laa akkasumas, Manguddootaafi dargaggoota aanichaa odeeffannoo qorannoo kanaaf barbaachisu kennuun galma ga'insa qorannoo kanaaf ga'ee oolanaa gotaniif galata guddaa na biraa qabu.

Hiika Jechootaa

Hiika jechoota weedduu jaalalaa qorannoo kana keessatti argamanii akka armaan gadiitti ibsamaniru.

- areera:- baaduu reefu raafame bahe.
- baalloo: Dameewaan hundee tokko irratti latan, kan adda hinbaane.
- bargoo:- kan hinbilchaannee yookaan dheedhii jechuu yoo ta’u akka galumsa weedduu keessattimmoo kan umuriin hingeenye ykn ijoollee jechuudha.
- beeljoo:- Gosa qawwee ta’ee, maqaa‘beeljigii’jedhamuun beekamu.
- bodee:- eeboo.
- bulloo: akka hawaasa naannoo Gudayyaa Biilaattis ta’e naannoo Oromiyaatti maqaa fardaaf kennamu.
- diqaaqii: jirbii fo’amaa.
- eemmoo:-Jabbii yookaan waatii
- gagaa:- gagaa dammaa kan akka shaamaatti / dungootti/ ifa kennu.
- guntuuta:- harma durbaa reef geessuu.
- Hin hirre: kan duubatti hin jenne, kutaataafigoota.
- isilaalee: Gosa biqilaa taatee warra daraaraa qaban jalatti kan ramadamtu.
- kantaraa: ititaa / itittuu/.
- kichuu:- kan umriin hingeenye / ijoollee/.
- kittaa : Gosa uffata aadaa keessaa tokko ta’e kan qomaa olitti uffatamu.
- kootichi: Lafaciisaa /dhooqa/ ta’e.
- lashoo: maqaa marartee durba ittiin waaman.
- Seedarii:- ganda xiqqoo godina Wallagga Bahaa aanaa Gobbuu Sayyoo keessatti argamtu.
- sillimii: -Hirribaa bibir’achaa rafaan.
- sologee: dheertuu qal’oo.

BAAFATA

QABIYYEE

FUUALA

Axareeraa.....	i
Galata.....	ii
Hiika Jechootaa.....	iii
Baafata.....	iv
BOQONNAA TOKKO: SEENSA.....	1
1.1. Seenduubee Qorannichaa	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	3
1.3.1. Kayyoo Gooroo	3
1.3.2. Kaayyoo Gooree	3
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	4
1.6. Hanqina Qorannichaa	5
1.7. Aanaa Gudayyaa Biilaa	5
1.7.1. Akkaataa Moggaasa Maqaafi Daangaa Isaa	6
1.7.2. Argama Aanaa Gu/Biilaa	7
1.7.3. Haala Bulchiinsaa, Gurmaa’insootaafi Haala Uummataa	7
1.7.4. Haala Jiruufi Jireenya Hawaasa Aanichaa	7
1.7.5. Adeemsa Fuudhaafi Heeruma Hawaasa Aanichaa	8
1.7.6. Iddoowwan Hawwata Turizimii Aanichaa	10
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU.....	11
2.1. Fookloorii	11
2.1.1. Gooroowwan Fookloorii	13
2.1.1.1. Meeshaa Aadaa	13

2.1.1.2. Duudhaa Hawaasaa.....	14
2.1.1.3. Aartii sochii Qaama Haasaa	14
2.1.1.4. Afoolaa.....	14
2.1.1.4.1 Gosoota Afoolaa	16
2.1.1.4.2. Amaloota Afoolaa.....	17
2.1.1.4.3 Faayidaa Afoolaa	18
2.1.1.4.4 Weedduu/Songs/	20
2.1.1.4.5.Gosoota Weedduu	20
2.1.1.4.6 Faayidaa Weedduu	20
2.1.1.4.7 Weedduu Jaalalaa.....	21
2.1.1.4.8 Qabiyyeewwan Weedduu Jaalalaa.....	21
2.1.1.4.9.Af-walaloo	21
2.1.1.4.10Faayidaa Af-walaloo	21
2.2. Yaaxxina Qorannoo	22
2.2.1. Yaaxina Tajaajilaa	22
2.2.2. Yaaxxina Haalaa (Contextual Theory).....	23
2.2.3. Walsimannaa Yaaxinaalee Fooklooriifi Weedduu Jaalalaa.....	23
2.3. Sakatta’a Barruu Walfakkii.....	25
BOQONNAA SADII: MALLEEN QORANNOO.....	28
3.1. Gosa Qorannichaa	28
3.2. Hirmaattota Qorannichaa	28
3.3. Madda Ragaalee Qorannichaa.....	28
3.4. Iddattoofi Tooftaa Iddatteessuu.....	29
3.5. Malleen Funaansa Ragaalee	30
3.5.1. Afgaaffii.....	30
3.5.2. Marii Garee.....	30
3.6. Meeshaalee Funaansa Ragaa.....	31
3.7. Tooftalee Xinxala Ragaalee	31
3.8. Qindoomina Qoranichaa	31
BONNAA AFUR: XIINXALA RAGAALEE.....	33

4.1. Gosoota Weedduu Jaalalaa Addeessan	33
4.1.1. Weedduu Jaalalaa Dhiiraafi Dubara Gidduu Jiru Addeessan.....	33
4.1.2. Weedduu Jaalalaa Dubaraafi Dubara Gidduu Jiru Addeessan.	41
4.1.3. Weedduu Jaalalaa Abbaa Addeessan	44
4.1.4. Weedduu Jaalalaa Haadhaa Addeessan.....	46
4.1.5. Weedduu Jaalalaa Goota Addeessan	48
4.1.6. Weedduu Jaalalaa Biyyaa Addeessan	51
4.2. Xinxala Yoomessa Weedduu Jaalalaa.....	53
4.3. Haala Raawwii/ Dhiyyannaa/ Weedduu Jaalalaa.....	57
4.4. Garaagarummaa Tokkummaa Weedduu Jaalalaa fi Sirba Jaalalaa Gidduu Jiru.....	58
4.5. Weedduun Jaalalaa Eenyufaan Raawwatama.....	63
4.6. Xinxala Qabiyyee Weedduu Jaalalaa.....	63
4.6.1. Bohaarsuuf.....	63
4.6.2. Jajjabeessuuf.....	65
4.6.3. Seenaa Dhaamuu.....	67
4.6.4. Yaaddoo.....	68
4.6.5. Milkaa'ina.....	71
4.6.6. Gaabbii.....	72
4.6.7. Obsa	73
4.6.8. Tuffii.....	73
4.6.9. Qabeenya.....	74
4.6.10. Qeeqa/komee/	75
4.6.11. Murtoo/Garaa murachuu/.....	75
4.6.12. Akeekkachisa.....	76
4.6.13. Dhiifama /Araara/.....	76
4.7. Ga'ee Weedduu Jaalalaa Ijaarsa Eenyummaa Oromoo Gudayyaa Biilaa Ibsuu Keessatti Qabu.....	77
4.8. Fakkoommiifi Sadoommii Weedduu Jaalalaa Keessatti Mul'atan Xinxaaluu....	77

4.9. Weedduu Jaalalaa keessatti Dinqisiifannaa Halluu irratti Oromoon qabu.....	81
4.10. Faayidaa Weedduu Jaalalaa.....	82
4.11. Sadarkaa Weedduun Jaalalaa Yeroo Ammaa Irra Jiru.....	83
 BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO.....	86
Cuunfaa.....	86
WABIILEE.....	90
Dabalee A:Afgaaffii manguddootaafi dargaggootaa.....	92
Dabalee B:Maree garee manguddootaa.....	93
Dabalee C:Weedduuwwan Weedduu Jaalalaatiin Walqabatu kanneen hawaasarraa Funaanaman.....	93
Dabalee D:Ragaa odeefkennitootaa Gabateen.....	108
Dabalee E:Suuraa Iddattootaa.....	109

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1. Seenduubee Qorannichaa

Uummanni Oromoo durii jalqabee qaroomina bu’uura eenyummaa isaa dhalootaa dhalootatti lufsiisaa ture niqaba. Beekumsi bu’uuraa sabni /hawaasni/ kun qabu keessaa tokko fooklooriidha. Fooklooriin Oromoo eenyummaa uummata Orommoo calaqqisisuuf akka leencalloo guddaatti kan ilaalamudha.

Fooklooriin aadaa, ilaalcha, amantii, duudhaa, safuufi sona hawaasa hunda ittiin ibsachuuf, labata haaraaf ittiin dabarsuuf, muuxannoofi beekumsa walgonfachisuuf akka meeshaatti kan tajaajiludha. Kana ilaalchise: Mangasha(2000:11-12) akka jedhuttii *“The Oromo folklore, oral tradition, music, art and particular proverbs and saying has given this a sense of identity and common heritage, It becomes the way they see, understand interpret the world and express their belief, and values about it”* jechuun ibsa.

Fooklooriin Oromoo akka yaada kanaatti, ilaalcha hawaasaa, hubannoo hawaasaa, akkasumas akkaataa Oromoon ilaalcha addunyummaa ittiin ibsatu, sonaafi amantii qaban ittiin ibsatu hunda hammata. Fooklooriin waantoota afaaniin darban firiiwwan afoolaa: muuziqaa, oguma keessattuu mammaaksaafi jechamootni yaada miira eenyummaafi hambaa seenaa akka ibsanidha.

Oromoof maddiifi burqaan beekumsaa afoola ture. (Misgaanuu, 2011). Afoolli dhalootaa gara dhalootatti darbaa kan dhufee fi dabarsaa kan jiru fuula-durattis kan darbuu danda’u qabeenya saba tokkooti. Hawaasni tokko ogummaa barruu osoo hin qabatiin duraaniyyuu bakka jiraatuufi jireenya keessa jiraatu keessatti dhaloota irraa waan isa qunname tokko qoramuu mataasaafi kan kana fakkaatan ittiin ibsuuf ogafaan isa angafadha. Kana jechuun durii kaasee dhalli namaa yaada, ilaalcha, dhamsa, falaasama, fedhii, abdii, gaddaafi gammachuu qabu afoolaan ibsachaa ture, (Soofiyaan S, 1999).

Bukenyan. (1994) akka ibsutti ogafaan haala jireenya hawaasaa tokkoo kan murteessuufi kuufama beekumsaa kan hawaasni fuulduratti fuudhee deemudha. Hawaasni afoola isaatiin muuxannoo jiruufi jireenyaa, duudhaa, rakkoo jireenyaa keessatti isa mudate ittiin ibsata. Kana malees, muuxannoo hawaasni dur keessa darbe isa amma jiruuf malli ittiin qaqabu, afoolli aadaa uummata tokkootti lubbuu horee umurii dheeraa akka qabaatu taasisa,

jechuun ibsa. Haaluma kanaan kallattiin qorannoo kanaas, gosa afoolaa kan ta'e xinxala weedduu jaalalaa naannoo Wallaggaa Bahaa Aanaa Gudayyaa Biilaatti raawwataman irratti xiyyeeffatuun kan dhiyyaatudha.

Waraqaan qorannoo kanaa kutaalee sadiitti qoodamuun dhiyyaata. Boqonnaa 1ffaan keessatti, seenduubee, ka'umsa, barbaachisummaa, kaayyoo, daangaafi hanqina hammata. Boqonnaa 2^{ffaan} Sakatta'insa barruu adda addaatu dhiyyaata. Kutaan kunis yaadota beektotaa mata duree kana ilaalchisee akka xiinxalamu ta'a. Boqonnaan 3 ffaan, immoo mala qorannoofi tooftaa iddatteessuu qorataan filatee qorannicha gaggeessu/ odeeffannoo funaanu/ hammata. Boqonnaan 4ffaan xiinxala ragaalee funaanaman kan hammatu yoo ta'u boqonnaan shan cuunfaa argannoofi yaboo qorannichaa kan hammatudha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoon tokko yemmuu gaggeeffamu sababa qabachuu qaba. Dhimma ka'umsa godhatee gaggeeffamu qaba. Ka'umsa qorannoon walqabsiisee Addunyaan, (2011:53-54), akkas jedha “ Ka'umsi qorannoo tokkoo, dhugaa hawaasa keessatti yookaan waa'ee hawaasichaa dhimma barreeffameerratti mul'atu; dhimmichis rakkoo yookaan qaawwa jiru tokko duuchuufi yaaxina tokko haaromsuufi ibsa bal'aa dhimmicharratti kennuufi kkf ta'uu danda'a, ” Akka yaada hayyuu kanaatti qorannoon tokko rakkoo furuu ykn beekumsa hundeessuufi kan dura ture babal'isuu akka hubannoo hawaasaaf tolutti haala mijeessu ka'umsa godhachuun gaggeeffamuu akka danda'amudha. Uummanni Oromoo uummata bal'aafi uummata lafa biyyattii bal'inaan qabatee akka jiru qorannoon kanaan dura gaggeeffame ni ibsa. Akka Asmarom (1975:5) Ibsetti “*In the historic analysis of Africa the Oromo held the special position that they are the most expensive societies in record*” jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu uummanni Oromoo uummattoota Afrikaa keessaa seenaadhaan sadarkaa olaanaarra akka jirudha.

Haata'u malee Afaan Oromoofi afoolli Oromoo waggoota dheeraaf barreeffamaa hin turre; kunis sababoota dhiibbaa cunqursitootni sirnota nafxanyaa irratti gaggeessaa turan irraa kan ka'eedha. Sababa kanaaf, seenaan, aadaan, amantaan, duudhaafi afoolli hawaasichaa barreeffamaan dhaloota itti aanuuf akka hin dabarre daangeessaa tureera. Yeroo amma haala qabatamaa amma keessa jirruun yoo ilaalamu afaan ofiin dubbachuufi barreessuun mirga ta'ee utuu jiruu, afoolli Oromoo sadarkaa barreeffamaan galma barbaadame irra hin

geenye. Afoolli Oromoo sababa adda addaatiin dagatamaa kan ture ta'ullee, afaan Oromoo afoolaan gabbataadha. Afoola jechuun akkuma maqaasaarraa hubatamu barreeffamaan osoo hin ta'in afaaniin dhalootarraa dhalootatti kan darbu damee aadaa saba tokkooti (Abarraa,1999:2).

Akkasumas afoolli afaaniin dubbatamuun haala qabatamaa hawaasummaa keessatti kan raawwatamu kalaqa af-dubbiiti. Weedduun jaalalaas damee afoolaa waan ta'eef akkuma afoolaa afaaniin darbaa kan dhufedha. Weedduun bifa walalootiin kan dhiyaatu dhamaafi amala muuziqaa kan qabu miira namaa kan hawwatu aadaa hawaasaati. Haata'u malee hanga qorataan qorannoo kanaa hubateetti weedduun jaalalaa carraa qorannoon ba'ee mul'achuu, akkasumas gara barreeffatti jijjiiramuu hin arganne. Kun immoo carraa weedduun sun beekamuuf qabu dhoksuufi jalaa laaffisaa deema. Inni lammaffaan sababa amantaan wal qabatee weedduun jaalalaa akka Aanaa Gudayyaa Biilaatti dagatamaa waan jiruuf haala kanaan yoo itti fufe dhaloota dhufuuf darbuu hindanda'u sodaa jedhu qabaachuun. Qorataanis kanuma bu'uureffachuun weedduun jaalalaa carraa qorannoo argachuun akka beekamu haala mijeessuu, ragaa barreeffamaa weeddichaaf qindeessuufi itti fayyadamni weedduu jaalalaa hawaasa biratti bifa dura tureen akka itti fufu yaadachiisu akka ka'umsa qorannootti qabatee kan ka'edha. Akkasumas raawwii qorannoo kanaa keessattis gaaffiileen armaan gadii deebii argatu.

1. Weedduun Oromoo jaalalaa addeessan warreen kami?
2. Weedduun jaalalaa yoomessa akkamii keessatti raawwata?
3. Qabiyyeen weedduu jaalalaa keessatti mul'atan warra kami?

1.3. Kaayyoolee Qorannichaa

Qorannoon kun kaayyoo gooroo fi gooree qabaachuun raawwatamee jira.

1.3.1. Kayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa qabiyyee weedduu jaalalaa Godina Wallaggaa Bahaa Aanaa Gudayyaa Biilaa xiinxaluun dhaloota dhufuuf dabarsuudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

- Weedduu jaalalaa roga adda addaatiin ibsuu;
- Yoomessa weedduu jaalalaa ibsuu;

- Haala raawwii/ dhiyaannaa/ weedduu jaalalaa ibsuu;
- Hirmaattoota weedduu jaalalaa ibsuu;
- Itti fayyadama fakkoommiifi sadoommii weedduu jaalalaa keessatti mul’atan addeessuu;

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon kun erga gaggeeffamee booda hawaasa naannoo qorannoon kun irratti adeemsifameefi qaama biraa qorannoo kanarraa hubannoo argachuu barbaadan hundaaf ni gargaara. Barbaachisummaan qorannichaa inni bu’uuraa, weedduun jaalalaa Go/W/B/A/G/Biilaa bifa barreeffamaatiin dhaloota dhufuuf ol hinka’amne kan jedhu, sodaa jiru hambisuuf kan gargaarudha. Akkasumas hawaasni Oromoo A/G/Biilaa jiraatan amantaa piroteestantii da’oo godhachuun/sababeeffachuun/ weedduu jaalalaa akka hindaganne hubannoo kennuuf gargaara.

Faayidaan qorannoon kun kennu inni biroon:

- ✚ Yoomessa weedduun jaalalaa itti dhiyyaatu irraa hubachuuf gargaara.
- ✚ Namoota mata-duree kana fakkaatu irratti qorannoo gaggeessaniif akka ka’umsaafi wabiitti gargaara.
- ✚ Qabiyyee weedduu jaalalaa keessatti mul’atan irraa hubachuuf gargaara.

1.5. Daangaa Qorannichaa

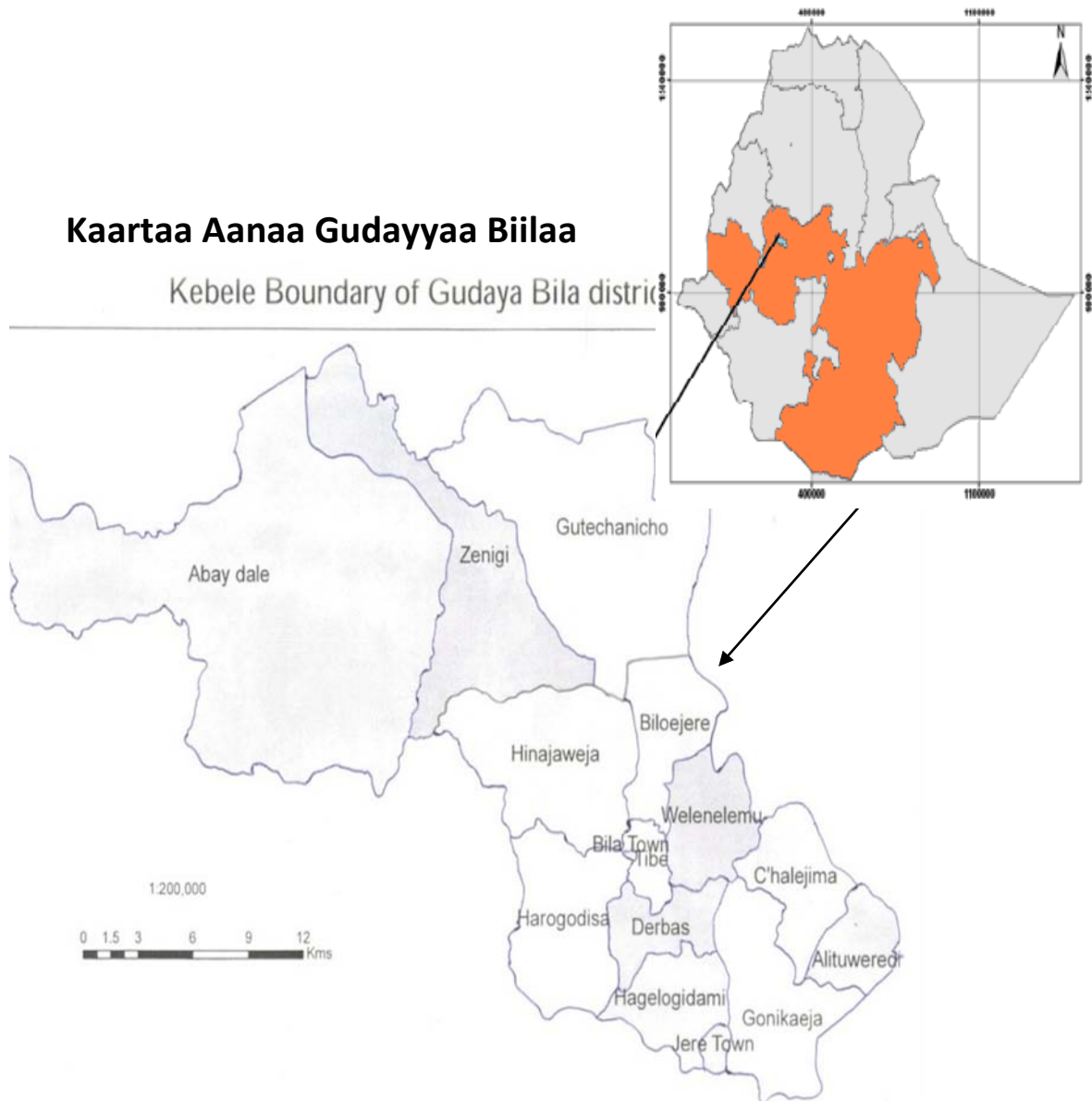
Qorannoo kana sababa adda addaatiin daangaa itti gochuun dirqama ta’ee argameera. Qorannoon kun akka qorachuuf tolutti qabiyyeefi bakkaan daangaa’ee jira. Weedduun Oromoo bal’aadha. weedduu Oromoo kana akka guutuu oromiyaatti walitti qabanii ibsuun osoo danda’amee bu’aan irraa argamu baay’ee olaanadha. Haata’u malee, sababoota yeroo baay’eefi baajata guddaa waan gaafatuuf qorannoon kun weedduu Oromoo keessaa xiinxala qabiyyee weedduu jaalalaa Oromoo irratti yoo ta’u, bakkaan, naannoo Oromiyaa, Go/w/Bahaa A/Gu/Biilaa irratti qofa kan daanga’edha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Hojii tokko yeroo hojjetan hanqinoonni nama mudachuun kan hin oolledha. Hanqinoonni kunis, kitaaba gahaa gama kanaan barreeffame dhabuu, bakki qorannoon itti gaggeeffame Yunivarsitii irraa fagaachuufi humni ibsaa aanaa qorannoon kun itti gaggeeffamee sababa daandiin hojjetamuun walqabatee dhabamuun qorannoo kanaaf hanqina yoo ta'u, qorataa qorannoo kanaaf qormaata ta'eera. Haata'u malee hanqinaalee mul'atan kana qorataan tooftaa adda addaatti fayyadamuun furuu yaaleera.

1.7. Aanaa Gudayyaa Biilaa

Akkuma daangaa qorannoo jalatti ibsamuuf yaalame qorannoon kun Godina Wallaggaa Bahaa, Aanaa Gudayyaa Biilaarratti fuuleffachuun kan gaggeeffame yoo ta'u odeeffannoon bakka qorannoo kanaa ibsu bifa armaan gadiin kan ibsamu ta'a.

Madda: Bulchiinsa magaalaa Biilaa.

1.7.1. Akkaataa Moggaasa Maqaafi Daangaa Isaa

Akka ragaan waajjira aadaafi turiziimii aanaa Gudayyaa Biilaa irraa argametti akkaataa moggaasa aanaa Gudayyaa Biilaa ilaalchisee odeeffannoo adda addaatu jira. Innis naannoo kanatti miidhaan biilaa ykn garbuu baay'inaan waan oomishamuuf kanarraa ka'uun 'biilaa' jedhame moggaafame jedhu. Gama biraan immoo kan odeeffannoo bal'aafi jaarsoliin irratti waliigalan dur naannoo kana kan ture namicha qomoon isaa maccaa jaawwii ta'e maqaan isaa 'Biilaa' jedhamu naannoo kana jiraataa akka tureefi kanarraa ka'uun akka

moggaafame jaarsoliin naannoo sana jiraatan dhugaa ba'u. (Madda:aadaafi turiziimii A/Gu/B). Hiddi latinsi hawaasa Oromoo naannoo kanaa qomoo maccaa jalatti ramadamu.Jaawwiin qomoo maccaati. Jaawwiin ilmaan torba qaba. Isaanis Liiban, Gibee, Aannoo, Guduruu, Gudayyaa, Giddaafi Iluudha. Gudayyaan immoo ilmaan sadii qaba isaanis: Tuutii Gudayyaa, Sayyoo Gudayyaafi Leeqaa Gudayyaa.

(Madda: Aadaafi Turizimii Aanaa Gudayyaa Biilaa).

1.7.2. Argama Aanaa Gu/Biilaa

- Kaabaan:- Aanaa Abe Dongoroo
- Kibbaan:- Aanaa Gobbuu Sayyoo
- Bahaan:- Aanaa Jimmaa Gannatiifi Bakkoo Tibbee
- Lixaan:- Aanaa Sibuu Siree gidduutti daangeeffamtee argamti.

Magaalaa guddittii Godina Wallaggaa Bahaa, Naqamtee irraa km 104 Baha irratti. Magaalaa Muummee Oromiyaa, Finfinnee irraa km 275 Lixatti argamti.

1.7.3.Haala Bulchiinsaa, Gurmaa'insootaafi Haala Uummataa

Aanaan Gu/Biilaa kun gandoota Baadiyyaa 13fi magaalaa 2 walitti ganda 15 of keessaa qabdi. Yuunitii eksiteenshinii 13, zoonii misoomaa 39,Garee misoomaa 255fi tokko-shanee misoomaa baadiyyaa 1275 niin kan ijaaramtedha.

Gama baay'ina uummataatiin dhiira 36,829fi dubara 37,620, waliigala 74,449 kan qabdu yoommuu ta'u uummata kana keessaa % 88.08 jiraataa baadiyyaa yoo ta'u % 11.92 jiraataa magaalatti (Madda:Waajjira Qonnaa Aanaa Gu/Biilaa irraa argame).

1.7.4. Haala Jiruufi Jireenya Hawaasa Aanichaa

Hawaasni Aanaa Gudayyaa Biilaa hawaasa yeroo gaddaas ta'e gammachuu bifa gamtaan waldeeggaree jiraatudha. Kallattiiwwan hawaasichi waldeeggaru keessaa afooshni iddoo olaanaa qaba. Hawaasni naannoo kanaa afooshaan walgurmeessuun hojii garaagaraa irratti weldeeggaruun beekama. Akkasumas hojii tola ooltummaa kanneen akka daboo waliif dhaquun walgargaaruun beekamu. Kanarraa ka'uun hawaasichi hawaasa tokkomee jiraatu ta'uun ni hubatama.Yeroo amma keessattis tokkummaan hawaasichaa qeerroo naannoo sanaan kan durii caalaa kan cimaa dhufe ta'u ni hubatama.

Aanaa qorannoon kun irratti gaggeeffame keessa hordoftoota amantaa garagaraatu jiraata. Baay'inni manneen amantaa aanaa kana keessaa jiran: Mana amantaa musilimaa masgida lama/2/, Ortodoksii kudha torba/17/, mana amantaa piroteestantii shantamii shan /55/, Adiveentistii lama/2/, kaatoolikii tokko/1/

Baay'inni hordoftoota manneen amantaa kanneenii yoo ibsamu: Musilima, dhiira 575, dubara 58, waliigala 1,155. Ortodoksii, dhiira 13,830, dubara 13,193, waliigala 27,023. Piroteestantii, dhiira 15, 705, dubara 17,047, waliigala 32,752. Adiveentistii dhiira 150, dubara 135, waliigala 285. Kaatoolikii, dhiira 39, dubara 38, waliigala 77. Waaqeffataa, dhiira 2836, dubara 2836, waliigala 5676. Kan biro, dhiira 111, dubara 85, waliigala 196.

(Madda: Galmee istaatiksii kan bara 2010 waajjira Komanikeeshinii aanaa Gudayyaa Biila).

1.7.5. Adeemsa Fuudhaafi Heeruma Hawaasa Aanichaa

Fuudhaafi heerummi kallattii hawaasni ittiin bultii ijaarratee walgargaaree jiraatudha. Hawaasa Gudayyaa Biilaa birattis dhimmi kun haalan beekamaadha. Akka aanaa Gu/Biilatti gosoota fuudhaafi heerumaa keessaa tokko kaadhimannaadha. Kaadhimannaan gosoota bultin ittiin ijaaramu keessaa tokko ta'ee fedhii maatii gurbaafi maatii intalaa giddu galeeffatee kan raawwatu ta'a. Kaadhimannaan adeemsa mataa isaa kan qabu yoo ta'u adeemsa kaadhimannaa duriifi ammaa gidduu garaagarummaan jiraachuu mala. Akka dur turetti warri gurbaa erga warra intalaa irraa kadhachuu barbaadaniifi intala mucaasaniif taatu murteessanii booda, mucaan intala dhoksaan akka ilaallatu taasisu. Raawwii kana booda waraqaa barreessuun nama warra intalaatti dhiyaatuun gara maatii intalatti ergu. Kana booda maatiin intalaa firaa isaanii mari'achuun intala isaanii gurbaaf kennuufi dhiisuu isaanii waraqaa barreessuun namicha xalayyaa fidetti kennu. Namichis waraqaa warri intalaa barreessan sana deebisee warra gurbaatti kenna; warri gurbaas warri intalaa, intala isaaniif kennuufi dhiisuu isaanii waraqaa barreeffame sanarraa ni hubatu.

Yeroo amma garuu kaadhimannaan gurbaafi intalli erga walii galanii booda warraan ga'achuun adeemsi warroommii kan raawwachaa jirudha. Adeemsa kana booddee gurbaan jaarsolii gara warra intalaatti ergata. Jaarsoliin kunis yeroo mana warra intalaa dhaqaan waan qabatani deeman qabu; Sukkaara kg5 ol, damma kg50 ol, akkasumas qarshii hanga ta'e qabatani deemu. Kana booda erga mana warra si'a lama deemanii guyyaa fuudhaa

qabatanii galu. Guyyaa cidhaas gurbaan hiriyyoota isaa waliin deemuun intala fudhatee gala. Gosa fuudhaafi heerumaa inni lamaaffaan waliin deemuudha. Waliin deemuun kallattiin bultoon ittiin ijaaramu ta'ee wal jaalala gurbaafi intalaa giddugaleeffachuun intalli osoo maatishee hin beekiin gurbaa jaallatte sana waliin deemuuf murteessiti. Kana booda manguddoon gidduu galuun dubbii fixanii akka isaan bultii ijaarratanii waliin jiraatan taasisu. Gosti fuudhaafi heeruma kunis yeroo amma naannoo kanatti baay'inaan kan mul'atudha. Inni sadaffaan butiidha. Butiin karaa bultiin ittiin ijaaramu keessaa tokko ta'e kan gurbaan fedhii intalaa malee humnaan fuudhuun kan bultoo ijaarratudha. Adeemsi kunis hawaasa naannoo sanaan kan hindeeggaramnedha.

Inni arfaffan sabbat-mariidha. Sabbat-mariin gosa fuudhaafi heeruma Oromoo Gudayyyaa Biilaa keessaa tokko ta'ee kan gurbaan intala jaallatee osoo intallifi warri intalaa hin beekiin sabbat-marii galudha. Adeemsi sabbat-mariis gurbaan manguddoofi hiriyyoota isaa qabatee galgala osoo warri intalaa hinbeekiin gara mana warra intalaa deema. Achi gaafa ga'u gurbaan intala fuudhuuf barbaadu ulmaahii mana warra intalaatti suuqa. Jiilli gurbaa waliin deeman kunis osoo warri intalaa hinbeekiin mana warra intalaa jala bulanii ganama suubii ka'anii osoo warri intalaa balbala manaa hinsaaqiin mana warra intalaa bansiisuu itti ol galu.

Kana booda abbaan gurbaa intala fuudhaaf barbaadan sana maqaa dha'uun ilma isaaf gaafata. Warri intalaas gaaffii abbaa gurbaaf yoo deebii kennuu dhiisan warri gurbaa waliin deeman sun dabalani manaa warra intalaa jala bulu. Kana booda warri gurbaa jaarsolii naannoo jiran kadhatanii warra intalaa nu kadhaa jedhun. Jaaarsoliinis warra intalaafi warra gurbaa walitti fiduun dubbii sirreessu. Yoo warri intala isaanii kennuu hinbarbaanne ta'e yaada jaarsoliin jedhanitti walii hin galan. Kun immoo intala gurbaaf kennuu diduu isaanii mirkaneessa. Intalli sabbat-mariin gaafatamtee didamteef warri intalaa qooda baasan qabu. Kunis re'ee gurraattii qalanii intala karaa boroo manaatiin baasu. Garuu yeroo baa'ee intala sabbat-mariin fuudhaaf gaafatamtee warri intalaa hindidan. Sababni isaas intalli sabbat mariin gaafatamtee didamte niduuti, manatti hafti akkasumas nimaseenti jedhamee yaadama.

Kanaaf intalli sabbat-mariin fuudhaaf gaafatamtu hawaasa Oromoo Gudayyyaa jiraatan biratti baay'ee hindidamtu warri intalaa gurbaa dhowwachurra gurbaaf kennuu jaallatu.

Qeerroon Oromoo naannoo kana jiraatanis carraa kanatti baay'inaan fayyadamu. Adeemsa kana keessattis yoo warri intalaa, intala isaanii gurbaaf kennan sirna kaadhimmachuu keessatti raawwachuu qabu guutuun sirna gaa'ila isaanii raawwatu. Adeemsa sabbat-marii keessatti sababoonni gurbaan akka sabbat-marii galuuf isa dirqisiisan lamatu jira. Kunis tokko gurbaan intala jaallatee intalli yoo isa didde. Lama gurbaafi intalli wal jaallatanii wal kaadhimmatanii wal fuudhuuf yaadanii yoo warri intalaa fedha gurbaarraa dhaban gurbaan sabbat-marii galuuf dirqama.

1.7.6. Iddoowwan Hawwata Turizimii Aanichaa

Aanaan Gudayyaa Biilaa bakkeewwan hawwato turizimiif ooluu danda'an hedduu qabdi. Isaanis: kanneen akka bosonaa boolalee, bosonagophoo, bosona baarbos, bosana daangab, bosona qaaqqee, bosona baajiroo, bosona gongii, bosona saaggaddoo, bosona tulluu martii, bosona seegoofi kkfdha. Akkasumas kanneen akka holqaafi lageenii of keessaa qabdi. Lageewwan gurguddoofi xixiqqaa bonaafi ganna yaa'an 289 olta'an aanaa kana keessatti argamu. Kanneen keessaa: Gibee alaltuu, Xooqiir, Laga Jaree, Laga Sanbat, Laga Jimaafi kkf dha. Lageen kunis hojii misooma bonee, jalisii aadaafi ammayyaaf kan oolanidha Maddi humna ibsaa akka biyyitiitti yeroo ammaa tajaajila kennaa jiru lagni Gibee Godina Wallaggaa Bahaa Aanaa Gudayyaa Biilaa ganda Heennaa Jaawajaa keessaatii madda.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

Boqonnaa kana jalatti barreeffamoota qorannoo kanaan walqabatan kitaabilee wabii sakatta'uudha. Sababni isaa sakata'insi barruu adeemsa qorannoo tokkoo milkeessuu keessatti qoodni inni qabu baay'ee murteessaa waan ta'eefidha. Yaada kana dhugoomsuuf Addunyaa Barkeessaa (2011:58-59) "Qorannoo tokkoof ogbarruu sakattaa'uun baay'ee barbaachisaadha. Barbaachisummaan isaas dhimmichaa qorannoowwan duraan gaggeeffamaniin walqabsiisuun cimsuu, qaawwa inni duuchuuf deemuufi daangaa isaa mul'isuuf. Kana maalees ogummaawwan garagaraa kanneen qorannichaaf tumsan gabbifachuuf ogbarruu sakkatta'uun barbaachisaadha." jedha.

Akka yaada hayyuu kanaatti ogbarruu sakatta'uun qorannoo gaggeeffamu cimsuufis ta'e ragaa deeggaruun qorannichi qaama kamiyyuu biratti fudhatamummaa akka argatuuf haala mijeessa. Akasumas qabxiileen boqonnaa kana jalatti ka'an: maalummaa fookloorii, firiwwaan fookloorii, tajaajila fookloorii, maalummaa afoolaa, gosoota afoolaa, amaloota afoolaa, qoqqoodinsa weedduuwwaniifi weedduu jaalalaa duraa duubaan dhiyaataniru Akkasumas yaaxinni qorannoo as jalatti ibsamani jiru.

2.1. Fookloorii

Maalummaa fookloorii, Gameda (2007 :88) akkasitti ibsiti, "*Folklore refers to the selected body of knowledge or lore shared by the community as the representation of collective image and acconvitional mode of human thought characterized by social philosophy and folk wisdom*". Kana irraa hubachuun kan danda'amu fooklooriin qaama beekumsa hawaasaa ta'ee kan uummanni faalaasamaafi oguma qabu ittiin ibsatudha.

Fooklooriin umrii dheeraa akka qabu amanama; umrii namaa waliin walitti dhiyaatas jedhama. Haata'u maalee maqaa amma qabu kana kan argate yeroo dhiyoodha. Jecha fookloorii jedhu kanas kan dursee gargaarame lammii biyya Ingilizii William John Thoms (1846), nama jedhamudha. Barri jechi kun moggaafame yeroo dhiyoo tahu; qorannoon fookloorii bara kana dura gaggeeffamaa akka ture seenaan nimirkaneeessa.

Moggaafama fookloorii boodas hiikni/yaadrimeen hedduun dhiyaachaa tureera. Dundes (1965) 'folk' kan jedhu kun hawaasa kamiyyuu waan isaan walfakkeessu irraa ka'uudhaan, kanneen gamtaa uuman hundumaa ilaallata. Waan isaan tokko godhu akka isaan eenyummaa/identity/ walfakkaatu qabaatan isaan godha. Hawaasni eenyummaa wal isaan

fakkeessu qabatee jiru kun ‘folk’ jedhama. Miirri eenyummaa kunis sabummaa, hojii, firooma dhiigaa, umrii, amantaa, korniyaafi kkf irratti hundaa’ a. Gareewwan hawaasaa/folk groups/ kunneen lakkoofsaafi gosa garee hawaasaatiin isa eenyummaa isaaniif bu’uura ta’e irratti hunda’ee dangeeffama. Kanaafuu akka ‘Dundes’ jedhutti jechi ‘folk’ jedhu garee kamifuu hojjeta. kanaaf ‘folk’ fookloorii ibsuudhaaf hedduu hin gumaachu yaada jedhudha.

Dundes (1965:32), Fooklooriin maal akka ta’e caalaa maal akka hammatu tarreessuun hiike. Akka kanaan fooklooriin seeneffamoota, himamsa gootaa, durdurii, qoosaalee, mammaaksa, hibboo, shubbisawwan aadaa, nagaa walgaafachuu, eebba, abaarsa, akakuu, arrabaa, dheekkamsa: aarsuu, qoccoluu, jechamoota arrab-qareeyyii, uffata aadaa, amantaa, aadaafi kan kana fakkaatan hammata jechuun hiikni fooklooriif /beekumtaaf/ kennamus kanneen akka bu’uureeffatu ibsa.

Buaman (1992:29-40) akka ibsetti beekumtaan dhimma aadaa hawaasaafi dhimma miidhaginaa irratti akka xiyyeeffatu ibse. Propp (1958:4) akka ibsetti,” By folklore we mean only spiritual production, and only verval poetical products” jedha. yaada kanarraas wanti hubatamu fooklooriin waa’ee afuuraa malee waa’ee waantoota qabatamaa akka hin dabalannefi waantoota jechaan dubbatamu qofa irratti xiyyeeffata jechuudha.

Finnegan R. (1970:3 akka ibsitutti, Fooklooriin dirreewwan saayinsii hawaasaan walqabatee madduun duudhaa, amantaafi aadaa hawaasa duriifi amma hin qoratamiin jiru ibsuu akka ta’e eerti. Yaada bal’aafi gadifagoo qabaachuu isaa irraan kan ka’e garuu jechi fookloorii/beekumtaa/ jedhu kun hiika dhaabbataa hin arganne. Mormiin maalummaa fookloorii irratti ka’e yemmuu “William John Thoms” jecha itti moggaase jalqabe.

Hiikni fooklooriif kennamaa ture adda addummaa akka qabu yaada hayyoota kanneen irraa hubachuun ni danda’ama. Haata’u malee karaalee daddarbu keessaa tokko afaaniin ta’uusaarratti waan waliigalan fakkaatu. Sababni isaa, qabiyyeen hedduun isaan tarreessaan bakka tokko tokkotti walfakkaata. Ragamtaa, durdurii, amantaa, sirboonniifi mammaaksi beekumtaa ta’uu irra deddeebi’anii kaasu.

Fekade (1991), Dorsan, wabeeffachuun akka ka’etti, hiikni fooklooriif keenname ture duubatti hafaa (some thing tradition) waanta irraanfatamaa deeme (old fashioned) kan baadiyyaa (rurals back ward or primitive), waan hiika hin qabne tokko (non sense), waan kijibaa (false end) dur akkasitti ilaalamaa ture jechuun ibsa.

Akka Oring (1986:1) ibsutti, “*The common factor creator sense of ‘collective identity’ so that any population with such sense could be regarded*” jechuun kaa’eera. Antiropologistoonni immoo fooklooriin ‘verbal art’ jechuun ibsaniru. Ben Amos (1977), walquunnamtii dhama artii qabeessa garee miseensota xiqqaa qabu keessaatti adeemsifamu. Yaaliiwwan hiika kanaa oliitti yeroo adda addaatti mul’atan kun hubannoon dhimma fookloorii irraatti jiru jijjiiramaa dhufuu isaa argina

2.1.1. Gooroowwan Fookloorii

Richard Dorson (1972), fookloorii iddoo gurguddaa afuritti qooda. Isaanis: Waanta aadaa (material culture), Aartii sochii hawaasaa (performing folk art), afoola (oral literature) fi duudhaa hawaasaa (social folk costum), jechuun kaa’eera.

2.1.1.1. Meeshaa Aadaa

Namoonni fedhii meeshaafi xinsammuu guuttachuuf dandeettii ogummaa agarsiisuuf jecha kan hojjetan wantoota ijaan mul’ataniifi harkaan qabamuu danda’aniidha. Wanti aadaa kan gurraan dhaga’amu yookaan kan afaaniin dubbatamurra kan ijaan ilaalamudha. Wanti aadaa kunis, aadaa, amantaafi falaasama hawaasa tokko kan calaqqisiisuudha. Namoota ilaalchaafi barsiifata tokko qabaniin dhaloota tokko irraa kan itti aanutti bifa ilaalamuufi harkaan qabamuutti qabeenya aadaa darbuu danda’u. Isaanis kanneen akka, ijaarsa manaa, dallaa, kuusaa miidhanii, hojii harkaa, mimmidhaga meeshaafi manaa, tuullaa nyaata horii, uffata aadaa, nyaata aadaa, faayaafi meeshaa harkaan hojjetaman, meeshaalee muziqaafi kkf gooroo kana jalatti ramadamu.

Kana ilaalchisee, Dorson (1972:3)

How men and women in traditional orienties build their homes, makes their cloths, prepare their food, farm and fish, process the earth’s bouty, fashion their tools and implements and design their furniture and utensils are questions that concern the student of material culture. In tribal society all processes are traditional and poduct handmade, although of course innovation occur.

2.1.1.2. Duudhaa Hawaasaa

Dorsan (1972:3), akka ibsetti, Duudhaan hawaasaa wanta aadaatiin walitti dhiyaata. Duudhaan hawaasaa gochaafi ogummaa dhuunfaatirra xiyyeeffannaa itti godhu hariiroo/walitti dhufeenya/ gareerratti. Duudhaan hawaasaa uummata keessatti umrii dheeraa kan lakkoofsiseefi hawaasni hundi itti waliigalee fudhateedha. Kutaa kana jalatti kan ramadaman kabaja ayyaanaa, qoricha aadaa, tapha aadaa, waaqeffannaa sirna gadaa, dhaqna qabaa, fuudha, lakkoofsa baraa (calendar) fuudhaafi heerumafi guddina sadarkaa/kabaja/ namaati jechuun ibsa.

2.1.1.3. Aartii sochii Qaama Haasaa

Aartiin sochii qaama hawaasaa gosa aartii hawaasaa tokko ta'ee ogummi isaa sochii qaamaan kan mul'atuudha. Akkuma gosa afoolaa biroo aartiin sochii qaama hawaasaa , hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti faaayidaa adda addaafi bifa ogummaan guuteen, muuxannoo yeroo dheeraa irraa argateen kan kalaqeedha. Gosni aartii kun qaama keenya keessaa kutaa qaaamaa hanga ta'een, jechuunis harka, miilla, fuula, mormaafi kkf keessaa gara caalu sochoosuun kan raawwatudha. Isaanis kanneen akka: diraamaa, shubbisa, shaggooyyee, dhiichisa, geelloo, tirriifikkfn keessatti hirmaannaa gareen kan raawwatudha. Kana ilaalchisee, Sims fi Stephens (2005: 128). Performance is an expressive activity that requires participations, heightens our enjoyment of experiences, and invite response. In order for a performance to happen, a recognized-setting must exist (we have to know a performance is taking place) and participant (performers and audience) must be present.

2.1.1.4. Afoolaa

Afoolli damee fookloorii ta'ee himaamsa afaaniin dhalootatti darbaa kan dhufeedha.” Afoolli afaaniin dhalootarraa dhalootatti kan darbu ta'ee, addummaafi aadaa hawaasaa tokkoo kan calaqqisiisudha. Seenaafi mudannoo sabni sun dabarses mul'isuu danda'a. (Amaaree, 1999:8).

Gemeda (2007:79) akka ibsutti, “*Oral literature as the reflection of human intellect takes place in the complex social situations, which need to be discerned*” jechuun ibsee jira. Kanarraa hubachuun kan danda'amu, afoolli kan ittiin haala walxaxaa ta'e keessattillee ittiin beekumsa qaban ibsanidha.

Finnegan (1970: 211) afoola yoo ibsitu, *“The image thinkers for they argues in favours of an oral state of mind in which they supreme teachers are the oral poets who through their performed image created spontaneous directe education.”* jechuun ibsiteetti.

Akka hayyuu kanaatti afoolli barnoota haala sammuu namatti fakkii uumuun haala salphaafi mijaataa ta’een akka barsiisaa cimaa tokkootti kallattiin kan barnoota yookaan beekumsa irraa argataan ta’uu isaati.

Bifuma walfakkaatuun afoola, Jeylan (2005:23) yommuu ibsu, *“ The Oromo are the largest Ethio- nation in East Africa and the speakers of one of the most widely spoken language on the continent. The Oromo did not have written literature in the past”* jechuun ibsee jira. Kanarraa hubachuun kan danda’amu uummanni Oromoo, uummata Afrikaa Bahaa keessaa guddaa ta’eefi baroota darban keessatti ogbarruu barreeffamaa kan hin qabneefi afoolatti dhimma ba’aa kan turan ta’uu isaatu hubatama.

Dabalataan, Gemed (2007:23) afoola yoo ibsu, *“The Oromo oral arts provides us with ample information about the entire society, including the myths from God’s attribute, through the relation of God to man to the complimantary aspects of man’s reaction to him”* jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti afoolli Oromoo odeeffannoo yookaan hubannoo hawaasa qaromeefi ilaalcha addunyarra jiru kanaaf qabu kan hubachiisu ta’uu isaati.

Abarraafi kaawwan, (1999:121), dhimma qoratan irratti hundaa’anii hayyoonni haala adda addaatiin afoola qoodaniiru. Fakkeenyaaf, warri xiin aadaa beekumtaa /fookloorii/ keessatti “myths, legend, proverbs, riddles, verse, jedhaman kun afaaniin haadarbu malee, tarreeffamni kun garuu gosoota walfakkaatan gara tokkotti hin finne. Abarraafi kaawwan (1999:2) akka tarreessanittis, afoolli Oromoo mammaaksa, hibboo, durdurii, geerersaafi faaruun afwalaloo jalatti ramadamu. Yaadota kana irraa waanti hubatamu qoqqoodina hayyoonni afoola Oromoo irratti raawwatan walqabataa ta’uu dhabuu isaati.

Afoolli waantoota baay’ee of keessatti qabateera. Jechi afoola jedhu haala adda addaatiin kan moggaafame ta’ee barreeffamaafi afaaniin kan ibsamudha. (Okpewho:1992:3) afoola jechaan, seenesudhaan yookaan sirbaan dhimma hawaasummaan akka tasaa mudatu keessatti uumama. Afoolli jechoota hambaa ta’an ofkeessatti qabatanii jiru. Hambaaawwan kana keessaa seeneffamoota, afseenaa, mammaaksa, walaloofi baacoowwan akka fakkaanyaatti ni ibsamu (Fikade,1991:16).

Tokkoon tokkoon afoolaa amalootaafi tajaajila adda addaa qabu. Hawaasa keessatti uumamanis ta'e namtolcheedhaan haalli tokko yeroo mudatu afoolli mudannoo hawaasaa sana ibsuuf ni tajaajila. Hawaasa keessatti gochootaafi yaadota hin taane to'achuufi hambisuuf ni dubbatama. Akkasumas afoolli dhaabbiilee amantaalee ilaalchise tokko tokko kabachiisuuf hawaasa irratti dhiibbaa uummataa to'achuuf meeshaa ta'anii ni tajaajilu (Dundes, 1965:24).

Ben-Amos (1979:430) Brunvand-n wabeeffachuun afoola yoo ibsu, afoolli gola itti uummanni afaan tokko dubbatan walitti dhufan, daawwiitii aadaa isaaniifi ilaalcha maalummaa isaanii agarsiisudha. *"This type of unofficial learning is essential to folklore but often difficult to pin down definite terms. Because folklore is expensive communication with in a particular group"*. jedha.

Haaluma walfakkaatuun gama bu'aa uummataa mul'isuufi eegsiisuutiin, ilaalcha waliigalaa uummatichi addunyaa keessa jiraatuuf qabu ibsa. Akkasumas riqicha jireenyi isaanii ittiin guyyaadhaa guyyaatti fuula duratti sussuku ta'aaf. Yaada waliigalaa kanaa oliirraa hubachuun kan danda'amu, akkuma kanaan afoolli yookaan gooroowwan afoolaa qabeenya uummatas waan ta'aniif barbaachisummaafi bu'a qabeessummaan isaanii kan madaalamu ija hawaasaatiin. Kanaaf ergaa gooroowwan afoolaa hubachuuf haalawwan qabatamoo isaan itti hawaasicha tajaajilan beekuutu barbaachisaadha.

Kanarratti, Ben-Amos (1975:186), *"since folklore process takes place in the social situation, it is necessary to discern the perceptible attributes of communication as members of the community perceive them"*. jedha. Afoolli kan dubbatamu quunnamtii hawaasummaa keessatti waan ta'eef akka itti uummatichi afoolatti dhimma bahu beekuun barbaachisa jechuun yaada kana cimsa.

2.1.1.4.1. Gosoota Afoolaa

Okpewho (1992:22) akka ibsetti, afoolli damee gurguddaa sadiitti qoodama. Isaanis: Raagoo (oral narrative), afwalaloo (songs and chants) fi qareeyyii (Witticism) jechuun qoodee jira. Akka inni ibsutti, raagoon warra jaargocha daanga'aan himamanidha. Afwalaloon kanneen amala walalootiin guutamanii jiran yemmuu ta'u qareeyyiin kanneen jechoota gaggabaaboon himamanidha jechuun ibsee jira.

2.1.1.4.2. Amaloota Afoolaa

Hayyoonnii adda addaa amaloota afoolaa bifa adda addaan kaa'aniiru. Isaan keessaa warren bu'uura ta'an afaaniin darbuu, garummaa/gareen gamtaa'uu/, jijjiiramummaa, uum matummaa, miidhaginaa, qindoominaafi, hurruubummaa /performance /qabaachuusaati. Afoolli dhalotaa dhalootatti darbuu isaa kan mul'isudha. Ogafaan kunis dhalootaa dhalootatti kan darbu karaa haasaa afaaniiti. Isaanis kanneen akka, durdurii, abaarsa, faarsaa yookaan weedduu, eebba, hibboo, mammaaksa faadha. Gochaan kanneen darban immoo, weedduu, ragada, dhiichisa, shaggooyyee, tirrii, kkf fa'i. afoolli kanneen dhalootaa dhalootatti dabarsan miseensota hawaasaati. Yeroo dhalootaa dhalootatti dabarsus akka jirutti hin darbu, itti dabalama ykn irraa hirdhata (Wiirtuu Jildii, 4:155).

Afoolli yeroo dubbatamu nama tokko qofaan hin dubbatamu; gareewwan aadaa, amantii, haala jireenya walfakkaataniifi walii galuu danda'anitu keessatti hirmaata. Namni tokko yoo dubbatu kanneen biroon immoo ni dhaggeeffatu. Kun immoo hirmaattoota qabaachuu isaa kan nutti mul'isuudha. (Gumii Qormaata Afaan Oromoo Jildii 4, 1991:155).

Afoolaafi hawaasa adda baasuun hin danda'amu. Sababni isaas afoolli kan uumus ta'e kan itti fayyadamu miseensa hawaasaati. Jireenyi hawaasa tokkoo afoola waliin kan wal qabatedha; afoolan hawaasni tokko gadda, gammachuu, rakkina, jibbaafi jaalala gama ittiin ibsataniidha. Walumaagalatti haala jiruufi jireenyaa kan ittiin ibsataniidha. Kunis yeroo daddarbaa deemu fageenya yeroo irraan kan ka'e jijjiiramuuf saaxilamaadha, (Ruth Finnegan, 1970).

Afoolli qabeenya uummataati. Afoolli Oromoos ta'e kan saba oromoo maraati. Kanaaf uummatummaan amala afaanii keessaa tokkoodha. Kunis amala gareefi hawaasummaa kan qabudha. Kana jechuun afoollifi hawaasni akka addaan hin bane mul'isa, (Gumii Qormaata Afaan Oromoo Jildii 4, 1991:158).

Miidhagummaan haala afoolaa sun miira sammuu ilma namaa hawwachuu danda'uun yoo dhiyaatu miidhagummaa qaba jedhama. Kana jechuun ergaa yookaan dhamsi afoolli tokkoo haala ifa ta'een yoo darbeefi haala miira namootaa dammaqsuun yoo dhiyaate amala miidhagummaa qaba jechuudha. Qindeeffama haala qaroomina qabuun ijaaramee kan miira namaa qirqirsuu danda'udha; keessayyuu dubbii qolaa, (Fedhasaa Taddasaa, 2013).

Hayyoonni hedduun amaloota afoolaa keessaa hurrubummaan isa bu'uuraa akka ta'e amanu. Yoo hurrubummaan hin jiru ta'e afoolli jira jechuun hin danda'amu. Haalli uumama isaas ta'e adeemsi isaa hurrubummaa irratti kan hundaa'edha. Afoolli yoomessa hawaasummaa mataa isaa irratti hundaa'ee hurrubaatiin jamaa fuulduratti dhiyaata. Kana jechuun garuu yerootti afoolli bakka jamaan hinjirretti hinhurrubamu jechuu miti. Hurrubummaan sochii gammachiisaa, gaddisiisaa, sodaachiisaa, jajjabeessaafi kkf uumee qalbii jamaa akka harkisuuf hurrubaan hedduu kan carraqudha. Jamaanis callisee kan daawwatu osoo hin ta'iin, mallattoowwan garagaraatiin yookaan sagaleetiin bakka barbaachisutti duukaa bu'anii hirmaannaa isaanii agarsiisu. Hirmaannaa jamaa jechuun yeroo hurruubbiin afoola tokko taasifamu namoota dhimmicha ilaallatu irratti hirmaachuudha. Fakkeenyaaf yeroo namni du'u booyichi jira; keessatti hirmaachuu jechuudha, (Hiikaafi Alamituu, 2010:821).

2.1.1.4.3. Faayidaa Afoolaa

Beektonni adda addaa faayidaa/tajaajila/ fooklooriin hawaasa keessatti qabu bifa adda addaatiin kaa'u. Akka Bascom (1965), afoolli tajaajila gurguddaa afur qaba. Isaanis miliqsuu (escaping), cimsuu, barsiisuufi to'achuudhaaf jechuun ibsee jira. kana jechuunis tajaajilli afoolli hawaasaaf kennu kana qofaan daanga'a jechuu miti. Afoolli tajaajila hawaasaaf kennuu keessatti iddoo guddaa kan qabudha.

Ilmi namaa jiruufi jireenya isaa keessatti bu'aa ba'ii guyyaadhaa guyyaatti nuffisiisu jalaa gara addunyaa boqonnaa qabuutti baqachuu barbaada. Kana gochuuf immoo waan hedduu danqaa itti ta'uu danda'a. Waantoonni gufuu ta'uu danda'an kanneen akka aadaa, barnoota, qabeenya, uummanniifi kan kana fakkaatan jalaa fookloorii fayyadamuun miliquuf yaala. *"Folklore lets people escape from repressions imposed up on them by society"* jechuun ibseera, (Bascom, 1965)

Haaluma walfakkaatuun hawaasni afoolatti gargaaramuun haala jireenyaa, naamusaa, aadaafi duudhaa isaa ittiin walbarsiifata. Yaada kana ilaalchisee, Andrezewski (1985:38), *"Oral literature like written literature is educational value since being exposed to it enhances the listens their vocabulary and enlarges their knowledge of their own society and its history"* jedha.

Hawaasni Oromoo miseensa hawaasa sanaa kan ta'e amala fudhatama qaburratti jajjabeessuun amala jibbamaa yookaan fudhatama hin qabne immoo balaaleffachuun amala gaarii ta'erratti miseensa isaa to'ata. Bascom (1965) "*Folklore is means of applying social pressure and exercising social control*" jedha. Miseensa hawaasa irratti dhiibbaa gochuun ni to'ata yaada jedhudha.

Yaada kana cimsu, Robert A. Georges (1985:315), akkas jechuun ibsa:

Intensive studies of story tests from individual societies have revealed that stories can reflect cultural reality or distort it, that they can reinforce the social structure and contribute to social cohesion or weaken the social structure and social control or as escape mechanisms and instruments of criticism".

Yaada kana irraa wanti hubatamu afoolli miseensa hawaasichaa ittiin qeequuf akkasumas ittiin to'achuuf kan gargaaru ta'uu isaa ibsa.

Afoolli ijoolleef, barumsaafi beekumsa afaaniif qooda guddaa qaba. Kunis naannoo barsiisuu, dandeettii waaqabachuu guddisuu, hubachuu, seeraafi miidhagina barsiisuun, beekumsa jechootaa bal'isuu isa tokko irraa isa birootti haala beekumsa gabbataa kennaa kan deemudha, (Hinseenee, 2010).

Afoollis waldhabbii (conflict resolution) kallattii adda addaan uumamu hiikuuf gargaara. Hawaasa keessatti rakkoowwan uumaman afoolatti fayyadamuun hawaasni rakkoo walii fura. Finnegan (1970:21), qo'ataa aadaa kan ta'e, William Bascom, wabeeffachuun akkas jetti, "*Proverbs help to settle legal decision, riddle sharpen wits, myth validate conduct, satirical songs release pent up hostilities*" mammaaksi murteewwan seera qabeessaa kan dabarsu, hibboon dandeettii sammuu namaa kan cimsuufi qaru, ragamtaan /myth/ amala dhala namaa akka sirratu eega, weedduun namoonni kan keessootti ,jaalala, jibba, gadda, gammachuu isaanii itti ibsatanidha, yaada jedhu hubanna

Bu'uurri ogbarruu barreeffamaa afoola akka ta'e dhugaa lafa jirudha. Barreessaan ogbarruu tokkoo barreeffama isa keessatti beekes haata'u osoo hin beekiin afoolatti fayyadamuun isaa kan hin oolledha. Kun immoo jaallatee osoo hin taane waanti barreeffamu ka'umsi isaa ogafaan waan ta'eef wabeeffachuu danda'a.

Afoola sirna barnootaa keessatti faayidaa guddaa akka qabu hubachuun barbaachisaadha. Sagantaa barnoota daa'immanii kaasee hanga sadarkaa barnoota olanaatti afoolli kallattii adda addaa keessatti tajaajila ni kennu. Sirna siyaasaa gidiraa itti hammaatee, xaxaafi sakaallaan itti dagaage, miidhaan itti qancare keessatti afoolatti fayyadamuun hawaasni quuqqaa keessa isaanii kan itti ibsataniidha.

2.1.1.4.4. Weedduu/Songs/

Weedduun wallisa nama tokkoon yookaan nama lamaafi isaa ol kan sagalee waljalaa qabuun dhiiraafi dhiira, ykn dhiiraafi dubara, akkasumas, dubaraafi dubara ta'anii taphataniidha. Yeroon raawwii isaas, yeroo adamoo, karaa yemmuu deeman, dhimma adda addaa yemmuu raawwatan kan weeddifamudha, (Gumii Qormaataa Afaan Oromoo Jildii 6, 1993:119).

2.1.1.4.5. Gosoota Weedduu

Uummanni aadaa walfakkaatu qabu gamta'uun waliin jiraata. Waliin jireenya isaa keessatti, gadda, gammachuu, jibba, jaalalaafi kan kana fakkaatu weedduutti fayyadamuun ergaa isaa dabarfata. Finnegan (1976), weedduu qabiyyee isaa irratti hundaa'uun yoo ibsu: weedduu jaalalaa, weedduu gaa'eelaafi weedduu jibbaa jechuun qoqqooddee jirti. Akkasumas Cimdii Selaamaawwit (2012) ibsanitti, weedduu gaa'ila, weedduu jaalalaa, weedduu booyichaa, weedduu geerarsaa, weedduu ateetee weedduu waraanaa, weedduu qeeqaa, weedduu azmaariifi weedduu hojiifaadha. Gosoonni weeddu armaan oliitti eeraman kunneen haalaafi yeroo tokkoon hin weeddifaman yoomessa mataa isaanii qabaatu. Fakkeenyaaf, weedduun gaa'eelaa yeroo cidhaa raawwatamudha. Weedduun booyichaas yeroo namni du'u reefa gaggeessan raawwata, akkaasumas weedduun ateetees ayyaana ateetee irratti weeddifama.

2.1.1.4.6. Faayidaa Weedduu

Oromoon karaa weedduu isaatiin wanti inni hin ibsine hin jiru. Dhimmoota adda addaa irratti yaada kennuufis ta'e tajaajila adda addaa itti ba'uufis. Kana ilaalchisee, Finnegan (1970: 270) yoo ibsitu, *"Songs can be used to report and comment on current affairs, for political pressure for propaganda and to reflect and mould public opinion"* jetti. Kana

jechuun weedduun dhimma yeroon walqabate, dhiibbaa siyaasaa, kaka'umsaafi ilaalcha hawaasaa ibsuuf kan fayyaduudha.

Dhalli namaa miira xiin-sammuutiin socha'a. Dhimma kam keessattiyyuu fedhii isaa guuttachuu barbaada. Dhimmootiin kunis hawwii, fedhii barbaaduufi dhageettii keessa dhala namaa walalootiin ifa bahu kun immoo wantoota faayidaa qabeessa dhala namaa faana walqabatan marti eenyummaa isaaltee dabalatee faarsaa walaloo uummatichaa faana hidhata guddaa qabu, (Misgaanuu, 2011:71-76).

2.1.1.4.7. Weedduu Jaalalaa

Weedduun jaalalaa namni tokko waan garaa isaatti dhaga'ame, keessa miira isaa kan ukkaamamee jiru tokko fedhii qabu, gubannaa laphee isaa keessa jiru karaa itti of keessaa baasee dubbachuun jaalalaa keessaa isaa itti aara galfatuudha, (Misgaanuu, 2011).

2.1.1.4.8. Qabiyyeewwan Weedduu Jaalalaa

Weedduun tokko akkuma walaloo barreeffamaa qabiyyee mataa isaa qabaachuu danda'a. Qabiyyeen dhaamsa weedduu sanaa dabarsuu irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u bifiyyeen haala itti fayyadama jechootaafi malleen dubbii kan ilaalu ta'a. Kana ilaalchisuun: Finnegan. (1970), Qabiyyeen dhaamsa namootaaf dabarsuu agarsiisa jechuun ibsitee jirti.

2. 1.1.4.9. Af-walaloo

Af-walaloon gosa afoolaa keessaa tokko ta'ee bifa walaloon qindeeffamee kan afaaniin dhalootarraa dhalootatti darbudha. Maalummaa af-walaloo ilaalchisee Fekade, (1991:86) akka jedhetti af-walaloo jechuun yeroo baay'ee bifa muziqaa qabatee bareedina gonfachuun haala duraa duuba isaa eeggatee kan dhiyaatudha jechuun ibsa. Yaada kanarraa wanti hubatamu af-walaloon bifa miidhagina qabuun duraa duuba isaa eeggatee kan dhiyaatu, qabeenya hawaasaa haala nama hawwatuun ibsuufi dabarsuu isaati.

2.1.1.4.10. Faayidaa Af-walaloo

Af-walaloon faayidaa hedduu qabaachuu danda'a. Faayidaa af-walaloo ilaalchisuun, Finnegan (1976:241), akkas jechuun ibsiti, Faayidaan af-walaloon qabu Walkeessa jira, walmakaadha: kunis kan irratti hundaa'u amala qabiyyeefi dhaamsa inni dabarsu barbaade irratti, yoomessa walalichi ittiin dhiyaate irratti, haaluma walaloo sanirratti hundaa'uun tajaajiluu danda'a. Faayidaan afwalaloo bashannansiisuuf, miira ibsuuf, hawaasummaa cimsuuf, miidhagiina agarsiisuuf kan ooludha.

2.2. Yaaxxina Qorannoon Kun Bu'uureeffate

Yaaxxinni kun akkuma yaaxinoota warra kaanii faayidaafi qeeqa mataa isaa ni qaba. Faayidaa inni qabus, faayidaa fooklooriin tokko hawaasa keessatti qabu adda baasee xiinxaluuf waan gargaaruuf qorataan yaadiddama qorannoo kana hordofuu kan barbaadeef faayidaa weedduun jaalalaa waantoota irratti xiyyeeffachuu qaban beekuuf isa gargaara.

Sims (2005), akka ibsutti, hayyoonni fookloorii yaadiddamoota hubannoo fooklooriif isaan gargaaru fayyadamuun, raawwiin isaa akkaataa itti jiruufi yaadni inni qabatee jiru maal akka ta'e akka adda baasuuf, dayyeessa adda addaa gabbisaniiru.

Yaaxxinni kun immoo akkaataa kamiin akka waanti qorannu tokko xiinxalamu, seenaa jiru tokkoofi beekumsa jiran adda baasnee qorachuufni oolu Sims, (2005:174). Dabalataan, hayy uun kun yaadiddamoota akka yaadiddama tajaajilaa tokko tokko adda baaseera. Qorannoon afoolaa dhugaa qabatamaa hawaasa qabatamaa, hawaasichaa waliin waan walqabatuuf, qabiyyee isaa argachuuf hawaasicha abba qabeenyaa ta'e irratti hojjetamuu akka qabu ibsamee jira. Peek and Yankah (2004). Isaan kana keessaas kan ani irratti fuuleffadhe yaadiddama qorannoo tajaajilaafi haalaa ta'a.

2.2.1. Yaaxina Tajaajilaa

Yaaxinni tajaajilaa gosoota yaaxinaalee qorannoo fokiloorii keessaa isa tokko ta'ee faayidaa afoolli hawaasaaf kennu ilaaluuf kan giddugaleeffatedha. Qaamni tokko fokilooriirratti qorannoo gaggeessuuf kan barbaadu yoo ta'e faayidaa fokiloorichi fayyadamtootaaf/ hawaasaaf/ qabu ibsuun dirqama ta'a. Adeemsa faayidaa afoolli hawaasaaf qabu ibsuu keessatti immoo qorataan yaaxina tajaajilaatti dhimma baha. Yaaxina kana ilaalchisuun Dorson (1972) Franz Boas'n wabeeffachuun yommuu ibsu, yaaxinni faayidaa fookilooriin saba tokkoo hawaasicha akkamitti akka tajaajilu ibsa.

Gama birooniis Bascom (1965), og-afaan isaa akka ijaarsa kalaqaatti hawaasa tajaajiluu, walitti fiduu, aadaan gidduu galeessummaan akka ijaaramuuf gargaara. Haaluma kanaan hayyuun kun tajaajila afoolli garagaraa qabus akkasiin ilaala: mammaksi murtii seera qabeessa dabarsuu baruuf gargaara, hibboon sammuu daa'immanii cimsuuf, durduriin amala sirreessa, akkasumas safuu hawaasaa eeguun waan baramoo ta'an jechoota baramoon ykn kanneen hawaasichi itti dhimma bahuun ergaa dabarsaa nama bashannansiisa, weedduuns onnee gootaa cimsa. Walumaagalatti qorataan qorannoo kana

keessatti faayidaa weedduun jaalalaa hawaasichaaf qabu ilaaluu irratti kan xiyyeeffate waan ta'eef yaaxina faayidaa/ tajaajilaa/ kanatti dhimma ba'eera.

2.2.2. Yaaxxina Haalaa

Yaaxxinni kun bara 1960 keessa afooleewwan dargaggoota ta'aniin yuuniversityoota Indiyaanaafi Pennislavaaniyaa keessatti kanneen leenjii doktorummaa afoolaarratti fudhataa turaniin eegale. Waa'ee yaaxina haalaa Dorson (1972:45) yoo ibsu *"the folklore concept apply not to a text but to an event in time in which a tradition is performed or communicated"* jedha. Akka yaada kanaatti afoola tokko qo'achuun kan danda'amu, waan raawwatee /ta'erraa/ otoo hinta'iin waan raawwachaa jiru bu'uura godhachuuni. Kunis haala qabatamaa afoolli sun keessatti hurruubamu, akkaataa itti hurruubamu, waantoota yeroo hurruubbii hurruubaan dhimma itti bahu, walumaagalatti yoomessa sana keessatti argamuun waan afaaniifi gochaan raawwatamu faana bu'uun kan gaggeeffamu ta'uu nu hubachiisa.

Yaaxina haalaa yoomessaafi haalawwa kam keessatti akkaataa kamiin akka dhiyaate irratti kan xiyyeeffatuudha. Kanuma walsimatee weedduu jaalalaa bifa qabiyyeen ibsuun dhiyyeessu keessatti akkaataa itti dhiyaatu, yeroofi iddoon weedduun itti dhiyaatu ibsuuf yaaxina haalawwaa fookiloorii bu'uureeffachuun xinxaluun nidanda'ama. Kana ilaalchisee, Sims and Stephen (2005:136), akkas jedhu: *"The physical settings and social situations in which members of folk groups share folklore, as the relationship among audience members and performers, make up the context of performance"*. Haalawwan adda addaa keessatti walitti dhufeenyi hirmaattootaafi dhiyyeessitootaa firiiwwan fookiloorii dalagamaniifi hanniisaa cimaa akka ta'an yaanni waraabbii armaan oliin eeramee ni hubachiisa. Qorataan qorannoo kanaas yaaxina kana bu'uureeffachuun dhiyaatina weedduu jaalalaa keessatti adeemsonni raawwichaafi afwalaloowwan mul'atan roga adda addaan xinxalamaniiru.

2.2.3. Walsimannaa Yaaxinaalee Fookilooriifi Weedduu Jaalalaa

Xinxala weedduu jaalalaa jedhu qorachuuf yaaxina kanatu barbaachisa jedhamee wanti adda ba'ee taa'e jiraachuu baatus, qoratichi yaaxinaalee tajaajilaafi haalaa mataduree qorannoo kanaa waliin walitti dhufeenya qabu jedhee waan filateef itti gargaarameera. Ragaa mataduree kanaa madaaluuf akkaataan itti fayyadama fookiloorii, faayidaa fookiloorii, gooroowwan fookilooriifi daayessaalee fookiloorii haala itti aanuun ibsamaniiru.

Fooklooriin baal'inaan aadaa, amantaafi duudhaa hawaasaa irratti kan darbaa dhufee fi darbaa jirudha.

Weedduun jaalalaas gosoota fookloorii jalatti kan hammatamu ta'ee, aadaa hawaasaa dhalootaa dhalootatti jechaafi gochaan kan dabarsudha. Kanaaf hawaasni Oromoo kamiyyuu, keessattuu dargaggoonni kan fedha ykn kan jaallataan ittiin jajuuf, leellisuuf, cimsuuf, kan jibban immoo ittiin qeequuf weedduu jaalalaatti fayyadamuun aadaafi duudhaa hawaasni qabu cimee, jabaatee akka itti fufu gochuun akka danda'amu faayidaan fookloorii kun ni mul'isa.

Dabalee weedduu jaalalaa gargaaramnee aadaan hawaasaa haala walitti fufinsa qabuun osoo hindagatamiin dhalootaa dhalootatti cimee akka lufu taasisuun waan danda'amuuf faayidaan fookiloorii kun ragaa faaruu kanaa madaaluuf ga'ee oolaanaa qaba. Hawaasni Oromoo weedduu jaalalaa gargaaramuun fedhii jaalalaa dhokataa ta'e kan ittiin baasee ibsatu, jaalalaa addaan cite kan ittiin haareffatufi akkuma jaalalli jiru adeemsa keessa jibbinsi ykn mufii jiru kan ittiin qeequudha.

Kanaaf faayidaan fookloorii kanaas ragaa mataduree qorannoo kanaa madaaluuf barbaachisaadha. Dorson (1972:3-5) irratti gooroowwan fookloorii bakka gurguddoo afuritti qoodeera. Goroowwan fookloorii kana keessaa afoolaafi aartii sochii qaama hawaasaati. Kunis afwalaloofi dalagaa sochii qaamaatiin deeggaramee kan mul'atudha. Matadureen qorannoo kanaas weedduu jaalalaa afwalaloon dhiyaatu qaaccessuudha.

Haala kanaan faruun kun damee fookloorii kana jala galuu waan danda'uuf ragaa kana madaaluu keessatti damee fookloorii kun ga'ee guddaa qaba. Afoolli gooroowwan fookloorii keessaa tokko ta'ee kan afaaniifi gochaan dhalootaa dhalootatti daddarbuufi hambaa hawaasaa kan hammatudha. Weedduun jaalalaas aadaa hawaasni qabu keessatti kan ramadamu ta'ee afaaniifi gochaan kan labataa labatatti darbu waan ta'eef gama kanaanis gooroo fookloorii kana keessatti niargama.

Dorson (1972:40) yaaxxina qorannoo fooklooriif hedduun akka jiran ibseera. Isaan keessaa yaaxxinni tajaajilaafi yaaxxinni haalaa kanneen mataduree kanaan walitti hidhatinsa qabaniidha. Sababni isaa xiyyeeffannoon mataduree qorannoo kanaa haala weedduun jaalalaa keessatti dhiyaatu ykn raawwatuufi tajaajila inni hawaasa sanaaf kennu xinxaaluu kan jedhu irratti waan ta'eefidha.

2.3. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Afwalaloo ilaalchisee matadureewwan adda addaa irratti qorannoowwan gaggeeffaman yoo jiraatanis hanga qorataan yeroo garagaraa keessatti ilaaleetti qorannoon kallattiin qaaccessa weedduu jaalalaa bifa qabiyyeen jedhu irratti gaggeefame hinjiru. Haata'u malee qorannoon mataduree kana waliin hanga tokko walitti dhufeenya qabaniifi bu'uura qorannoo kanaa ta'an bifa armaan gadiin sakatta'amaniiru. Sakatta'insi kunis tokkummaafi garagarummaa qorannoo kanaafi qorannoo sakatta'ame gidduu jiru ibsuurratti kan xiyyeeffateedha. Qorannoowwan sakatta'amanis kanneen armaan gadiiti.

1. Bayyanaa Laggasaa (2008). Waraqaa digirii lammaffaa guuttachuuf mataduree “Xinxala yoomessaafi qabiyyee faaruu loonii” jedhu haala ummata Oromoo godina Baalee aanaa Laga Hidhaatti gaggeeffame. Qorannoon Bayyanaa faaruwwan looniin walqabatan, yoomessa kam keessatti akka faaruun kun dhiyaatuufi qabiyyee faaruu kana keessatti mul'atan kan ibsudha. Tokkummaan qorannoo Bayyanaaafi qorannoo kanaa karaa faaruun/weedduun/ waan jaallataan tokko ittiin jaalala keessa ofii jiru kan ittiin ibsatan ta'uu isaati. Dabalatan qorannoo lameen keessatti yoomessiifi qabiyyeen faaruu/ weedduu/ ibsamaniiru. Akkasumas qorannoo lameen keessatti ergaan afwalaloon darbu ibsamani jiru. Garaagarummaaan qorannoo kanaafi qorannoo Bayyanaa gidduu jiru qorannoon kun ergaa afwalaloo weedduu jaalalaa bifa qabiyyeen dhiyaatu ibsuu irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, qorannoon Bayyanaa ergaa afwalaloo gama looniin darbuufi haala afwalaloon faaruu loonii itti dhiyaatu ibsuurratti kan xiyyeeffatedha. Akkasumas qorannoon Bayyanaa keessatti qabiyyeen faaruu, looniifi meeshaalee aadaa faaruun sun waliin deemu ibsuu irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, qorannoon kun qabiyyee gosoota weedduu jaalalaa keessatti mul'atan ibsuu irratti kan xiyyeeffatedha.

2. Taaddalaa Olaanaa (2008). Waraqaa digirii lammaffaa guuttachuuf mataduree “Xinxala weedduu lakkoo” haala Oromoo Gaamoo godina Harargee Lixaa aanaa Gubbaa Qorichaatti gaggeeffame. Qorannoo Taaddalaan gaggeesse keessatti weedduwwan lakkoon walqabatan shan ibsamaniiru. Isaanis: Weedduu dikkoo, weedduu dhiichisaa, weedduu heellemaa, weedduu shaggooyyeefi weedduu heelleeti. Weedduwwan lakkoon walqabatan armaan olitti tarreeffaman keessaa dhimmoonni shaggooyyeefi heellee keessatti ibsan qorannoo kana waliin walitti dhufeenya kan qabanidha. Qabiyyeen afwalaloo shaggooyyeefi heelleen jalatti dhiyaatan kanneen, seenaa dhaamuu, buhaarsuu,

gorsuu, jajjabeessuufi kkf ibsamani jiru. Akkasumas ergaan afwalaloo shaggooyyeefi heelleen dhiyaatu ibsamaniru. Qorannoo kana keessattis weedduu jaalalaa dubaraafi dubara gidduu jiru kan addeessu kan jedhu jalatti haala armaan oliin ibsamee waan jiruuf walfakkeenya qorannoo lameen kanaa ibsa. Garaagarummaan qorannoo Taaddalaafi qorannoo kana gidduutti mul'atu, shaggooyyeefi heelleen gosa weedduu lakkoo wayitii cidhaa mul'atu kan gidduu galeeffate yoo ta'u, qorannoon kun weedduu jaalalaan walqabate irratti kan xiyyeeffatedha.

3.Simeenesh Bulloo (2007), waraqaa digirii jalqabaa (BA) guuttachuuf mataduree “Xinxala weedduu jaalalaa” haala ummata Oromoo Godina shawaa kibba Lixaa aanaa Walisoo irratti gaggeeffame. Qorannoon Simeeneshiifi qorannoon kun qorannoo armaan olitti ibsaman caalaa walitti dhufeenya kan qabanidha. Akkasumas matadureen qorannoo kanaa lamaanuu walfakkeenyummaa qaba. Haaluma kanaan walfakkeenyiifi garaagarumaan qorannoo kana gidduu jirus akka armaan gadiitti sakatta'amee xinxalamee jira. Walfakkeenya qorannoo Simeeneshiifi qorannoo kana Gidduu jiru:

Qorannoo lamaanuu keessatti weedduun jaalalaa addeessan hawaasa keessaa funaanaman ii ibsamani jiru. Ergaanafwalaloo weedduu jaalalaa ibsameera. Qorannoolameenuu keessatti weedduun jaalalaa bifa barreeffamaatti jijjirameera. Qorannoon lameenuu Afaan Oromootiin kan gaggeeffamedha. Lameenuu sadarkaa guddina Afaan Oromoo nitarkaanfachisa. Qorannoon lameenuu namoota mataduree kanneen irratti qorachuu barbaadaniif karaa saaqa.

Garaagarummaa qorannoo Simeeneshiif Qorannoo kana gidduu jiru:Qorannoon kun qabiyyeewwan weedduu jaalalaa biratti gosoota weedduu jaalalaa kan ibsu yoo ta'u, qorannoon Simeenesh garuu weedduu jaalalaa dhiiraafi dubara gidduu jiru qofa kan ibsuufi gosoota weedduu jaalalaa immoo kan hinibsine ta'uu isaati. Qorannoon kun xinxala qabiyyee weedduu jaalalaa irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, qorannoon Simeenesh garuu qaaccessa weedduu jaalalaa jechurraa kan hafe kallattii kamiin weedduun jaalalaa akka qaaceffamu wanti ibsame hinjiru. Qorannoon kun Godina wallaggaa Bahaa aanaa Gudayyaa Biilaa irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, qorannoon Simeenesh garuu Godina Shawaa Kibba Lixaa aanaa Walisoo irratti kan xiyyeeffatedha. Walumaa galatti qorannoo kana keessatti gosootni weedduu jaalalaa: weedduu jaalalaa dhiiraafi dubara gidduu jiru addeessan, dubaraafi dubara gidduu jiru addeessan, weedduu jaalala abbaa addeessan,

weedduu jaalala haadhaa addeessan, weedduu jaalala gootaafi biyyaa addeessan kan
ibsameeru yoo ta'u, qorannoo simeenesh keessatti garuu gosoota weedduu jaalalaa
dhiiraafi dubara gidduu jiru qofatu ibsamee jira.

BOQONNAA SADII: MALLEEN QORANNOO

Boqonnaan kun iddoo itti gosni qorannoo,irraawwatamni,maddi ragaa,iddattoo, tooftaan iddatteessu,tooftaan funaansa ragaa,meeshaan funaansa ragaalee,malli qaaccessa ragaafi qindoominni qorannoo duraa duubaan itti dhiyaatedha. Qorataan qorannoo kanaas kanuma bu'uura godhachuun qabxilee armaan oliitti tarreesse ibsa isaanii waliin bifa armaan gadiin dhiyyeessera.

3.1. Gosa Qorannichaa

Gosti qorannoo kanaa qorannoo qulqulleeffataati.Qorannoon akaakuu garagaraa qabachuu danda'a.Yaada kana Addunyaan (2011:10), Harris wabeefachuun yoo ibsu,“*Qorannoo bakka adda addaatti qooduun dura bu'uura qooddichaa addaan baafachuun barbaachisaadha. Bu'uuraaleen kunneen amalaafi gosa odeeffannoo (nature and type of data), yoomessa qorannoofi hujummaa qorannoofaa ta'uu danda'u.*” Akka yaada kanaa oliirraa hubatamutti qorannoo qoqqooduuf wanti irra dhaabbatanii qoqqoodaan jirachuun dirqama ta'a.

Akkuma boqonnaa tokkoffaa keessatti tuqamuuf yaalametti xiyyeeffannoon qorannoo kanaa inni guddaan qabiyyee weedduu jaalalaa xiinxaludha.Weedduun jaalalaa hawaasa oromoo mara biratti baay'ee beekamaadha. Haata'u malee qorannoon kun kan irratti xiyyeeffatu weedduu jaalalaa hawaasa wallaggaa Bahaa,Aanaa Gudayyaa Biilaa biratti beekamaan xinxaaluudha.Qorannoon kunis qabeenya hawaasa kanaa ibsuu kan giddu galeeffate waan ta'eef gosa qorannoo ibsaa jalatti ramadama.

3.2. Hirmaattota Qorannichaa

Hirmaattotni qorannoo qaama qorannoon irratti gaggeeffame kan ilaallatudha.Qorannoon kunis hawaasa Oromoo Godina Wallaggaa Bahaa Aanaa Gudayyaa Biilaa kallattiin kan gaggeeffame waan ta'eef hirmaattotni isaa manguddootaafi dargaggoota aanaa Gudayyaa Biilaati.

3.3. Madda Ragaalee Qorannichaa

Madda ragaa jechuun bakka odeeffannoon qorannoo tokko tarkaanfachisuu danda'u irra argamuudha.Kanaan wal qabatee akka qorannoo kanaatti maddi ragaa qorataan itti gargaarame madda ragaa tokkoffaadha. Od-himtoonniifi qaamni odeeffannoo fudhatu

kallattiin walquunnamuun odeeffannoo walii kennuufi walirraa fudhachuun kan raawwatamedha. Raawwii qorannoo kanaa keessatti qorataan hawaasa aanaa Gudayyaa Biilaa keessa jiraatan keessaa manguddootaafi dargaggoota mata-duree qorannoo kanaa irratti hubannoo gadi fagoo qaban akka madda odeeffannoo tokkoffaatti fayyadamuun qorannoo isaa gaggeessee jira. Kanaafuu galma ga'insa qorannoo kanaa keessatti qorataan madda odeeffannoo tokkoffaa gargaaramuun qorannoo isaa gaggeesseera.

3.4. Iddattoofi Tooftaa Iddatteessuu

Qorannoon kun hawaasa aanaa Gudayyaa Biilaa kan xiyyeeffate ta'uu daangaa qorannoo jalatti ibsamuuf yaalameera. Haata'u malee hawaasa Aanaa Gudayyaa Biilaa hunda hirmaattota qorannoo kanaa taasisuun baay'ee ulfaataafi nuffisiisaa waan ta'uuf iddattoota qorannichaa jalqabaa hanga dhumaatti tarkaanfachiisuu danda'an murteessuun barbaachisa adha. Qorataanis kanuma bu'uureffachuun manguddoota(7),dargaggoota(6)fi dubartoota(3) waliigala namoota(16) aanaa Gudayyaa Biilaa keessa jiraataniin mala iddatteessuu kaayyawaa /purposive sampling/ fi darbaa dabarsaa fayyadamuun hirmaattota qorannoo kanaa taasisuun qoratiichi qorannoo isaa adeemsisee jira.

Malli iddatteessuu kaayyawaa mala qorataan hojii qorannoo isaa keessatti ka'umsa argachuuf jiraattota aanaa Gudayyaa Biilaa keessaa irra caalaa waa'ee weedduu jaalalaa irratti hubannoo qaban irraa ragaa barbaadu argachuuf akkasumas namoonni kun namoota akka isaanii weedduu jaalalaa irratti hubannoo qaban bifa darbaa dabarsaa akka eeran haala iddatteessuu darbaa dabarsaa kan filatamanidha. Mala iddatteessuu darbaa dabarsaa iddattoo akka filatamu sababa kan ta'e qoratan hawaasa aanaa iddatteeffame keessa jiratu keessaa kanneen weedduu jaalalaa irratti hubannoofi muuxannoo qaban ofii mala iddatteessuu kaayyawaa fayyadamuun bira niga'e biratti odeeffannoo haaraan kan jiraatu yoo ta'e akka hinhafne mirkaneeffachuuf namoota biroorraa funaanuu waan barbaaduuf namoota biroo sana namoonni mala iddatteessuu kaayyawaan filataman akka eeran haala mijeeffachufidha. Walumaagalatti malli iddatteessuu kaayyawaafi darbaa dabarsaa malleen iddatteessuu raawwii qorannoo kanaa keessatti qorataan itti fayyadameera.

3.5. Malleen Funaansa Ragaalee

Ragaa funaanuun adeemsa raawwii qorannoo keessatti isa murteessaafi barbaachisaadha. Kanaaf qorataan erga iddattoota hirmaachisuu barbaade adda baafatee booda kan itti aanu odeeffannoo iddattootarraa funaanuudha. Odeeffannoo barbaachisu haala gaariin funaanuuf immoo malleen funaansa ragaa mata duree qorannoo waliin deemuu danda'u adda baasee fayyadamuun dirqama qorataan ba'uu qabudha. Malleen odeeffannoon ittiin funaanamuu danda'u hedduun jiraachuu danda'a, qorannoo qulqulleeffataa gaggeessuufis malleen funaansa raga adda addaatti dhimma ba'uun nidanda'ama.

Kanumabu'uureffachuun qorannoo kana keessatti qorataan odeeffannoo funaanuuf malleen armaan gadiitti fayyadamuun qorannoo isaa gaggeessee jira.

3.5.1. Afgaaffii

Afgaaffiin ramaddii malleen funaansa ragaa jalatti kan mul'atu ta'ee isa qorataan odeeffannoo keennitootan fuulaa fuulaatti walquunnamuun gaaffii afaaniin dhiyyeessuun odeeffannoo barbaadu argachuuf fayyadamedha. Yaada kana Dastaan (2002:85) irratti faayidaa af-gaaffii yemmuu ibsu, *"Afgaaffiidhaan odeeffannoon funaanamu kan afaaniin dubbatamu caalaa sochii odeeffannootarraa odeeffannoo dabalataa argachuu dandeenya..."* jedha. Afgaaffii keessatti qorataan gaaffii gaafatu haala iddattootaaf galuun ibsuu, akkasumas iddattoonni bakka gaaffiin gaafataman hingalleefitti carraa gaafatanii hubachuu danda'aniin kan dhiyyatedha.

Qorataanis iddoo deebiin iddattoonni keennan hinhubatamneefitti akka irra deebi'anii hubachisan taasisuun ragaa qulqulluu mala argachuu danda'uun dhiyyeessee jira. Qorataan qorannoo kanaas dargaggootaafi maanguddoota iddattoo qorannoo kanaa ta'an kudha lama (12) gaaffiilee afgaaffiif mijatoo ta'an dhiyyeessuun kan raawwatedha. Kunis gaaffiilee kanneen akka weedduun jaalalaa yeroo ammaa sadarkaa kamiirra jira?, hirmaattotni weedduu jaalalaa eenyu fa'i?, weedduun jaalalaa faayidaa maalii qaba?

3.5.2. Marii Garee

Namoota afur /4/ mata duree qoranichaa irratti beekumsaafi muuxannoo garagaraa qaban walitti qabee mariisisuun odeeffannoo barbaachisu walitti qabadhee qorannicha gaggees sera. Qorataan marii garee kanatti kan fayyadameef odeeffannoowwan afgaaffiin argate mirkaneeffachuu waan barbaadeef.

Marii garee kana keessatti kan qorataan manguddoota filateef manguddoonni muuxannoofi beekumsa qabu akaasumas, waan arganiifi dhagaa'an namaaf qoodurratti shakkii hinqaban jedhee waan qorataan itti amaneef. Kunis gaaffiilee af-gaaffii keessatti dhiyaatan tokko tokko irra deebiin gaafachuuf. Qabxiileen ijoon marii kanaas, weedduun jaalalaa yoomessa/ haala/ akkamii keessatti raawwata?, faayidaan weedduu jaalalaa maali? qabiyyeen weedduu jaalalaa keessatti mul'atan maal fa'i? yeroo ammaa weedduun jaalalaa sadarkaa kamirra jira, hawaasni dhimmatti bahaa jiramoo hinjiru? garaagarummaafi tokkummaa weedduu jaalalaafi sirba jaalalaa gidduu jiru maal fa'i?, weedduun jaalalaa irra caalaa eenyuun raawwata?, gaaffiilee kanneen qabxii ijoo mariichaa taasifachuun gaafa 08/ 07/2010/ manguddoota ganda kalaalaa, Gonka ijaafi Jaree ganda 01 keessa jiraatan walitti qabachuun iddoo tokkotti odeeffannoo qorannoo koof barbaachisu funaannadheera.

3.6. Meeshaalee Funaansa Ragaa

Meeshaaleen odeeffannoo qorannoo kana keessatti qorataan fayyadames, kaameeraa suuraa, sagalee waraabduufi yaadannoo gabaabaa qabachuu yoo ta'an, sagalee waraabduun /sound recorder/ yeroo weedduun jaalalaa dhiyaatu waraabuufi deebii, odeef-kennitoonni gaaffii gaafataman irratti kennan qabachuuf iddoo barreeffamaan qabachuun isa rakkisutti fayyadameera. Kaameeraammoo namoota odeeffannoo kennan suura kaasuun kan itti fayyadamedha. Akka meeshaa birootti ragaa funaanuuf meeshaa qorataan karaa yoo deemus- ta'ee iddoo hundatti waraqaafi qubeessituu qabachuun ragaa mata-duree isaan walfakkaatu yoo arges ta'e dhaga'e bifa yaadannoo gabaabaan qabatee gara qorannoo isaatti fiduun gaggeessera. Walumaagalatti qorataan meeshaalee kanneeniitti hanga danda'ame fayyadamuun odeeffannoo barbaachisu argateera.

3.7. Tooftalee Qaaccessa Ragaalee

Qorataan qorannoo kanaas odeeffannoowwan kallattii garagaraarraa funaaname ergaafi malleen dubbii weedduu sana keessatti argaman boqonnaa araffaa qorannoo kanaa keessatti mala qorannoo qulqulleeffannaa gargaaramuun xiinxaleera.

3.8. Qindoomina Qoranichaa

Qorannoon kun boqonnaa shan kan qabu yoo ta'u, tokkoon tokkoon boqonnaalee jalatti matadureewwan hammataman duraa duuban kaa'amaniru. Akka qorannoo kanaatti boqonnaan tokko seenduubee, ka'umsa qoranichaa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa,

hanqinaafi odeeffannoo bakka qorannichaa kallattii adda addaan ibsu kan hammate yoo ta'u, boqonnaa lammaffaan sakatta'a barruulee mataduree qorannoo kanaa cimsaaniifi bal'isuu danda'an, yaaxinaalee qorannoo kana waliin hidhata qabaniifi barruulee walfakkii sakatta'aman kan qabudha. Boqonnaa sadaffaan mala qorannoo kan qabu ta'ee malli qorannoo mata dureewwan adda addaa kanneen akka gosa qorannoo, madda ragaalee, iddattoofi mala iddatteessuu, malleen funaansa ragaalee, meeshaalee funaansa ragaa, tooftaa qaaccessa ragaaleefi qindoomina qorannoo duraa duuban kan qabatedha.

Boqonnaa araffaan qaaccessa ragaalee kan qabu yoo ta'u, ragaaleen afgaaffiifi mariin argaman bifa waraabbiiifi yaadannoo gabaabaa qabachuun erga funaannamanii booda odeeffannoowwan walfakkaatan iddoo tokkotti dhufuun bifa waldeeggarruu danda'aniin mala akkamtaan kan qinda'aniidha. Boqonnaan shanaffaan cuunfaa, argannoofi yaboo kan hammatudha. Kana malees boqonnaa shaniin ala kan jiran axareera, galata, baafata, wabiileefi dabaleewwan qaama qorannoo kanaa ta'uun kanneen hammatamaniidha.

BOQONNAA AFUR: XIINXALA RAGAALEE

Kutaan kun iddoo odeeffannawwan meeshaa funaansa ragaa boqonnaa sadii jalatti ibsaman iddattootarraa walitti qabaman bakka itti hiika argatanidha. Qorataanis kana irratti hunda'un odeeffannoo kallattii garagaraan iddattootarraa funaane bifa armaan gadiin xiinxalameera. Adeemsa xiinxala ragaa qorannoo kanaa keessatti odeeffannoowwaan afgaaffiifi mariin funaanaman waldeeggaruun bakka tokkotti kan xiinxalamedha.

4.1. Gosoota Weedduu Jaalalaa Addeessan

Akka ragaa kennitoonni himanitti hawaasni Oromoo hawaasa jaalalaafi kabajaan waliin jiraatudha. Jaalalaafi kabaja waliifi biyya isaanii qaban kanas afoolaan haguguun hawwiifi fedhii keessa isaanii jiru waliif ibsu. Kunis karaa weedduu jaalalaatiini. Hawaasni Oromoo Gudayyaa jiraatanis kanarraa adda miti. Weedduun jaalalaa akaakuu qaba: weedduu jaalalaa dhiiraafi dubaraa, dubaraafi dubara, haadha, abbaa, biyya, goota ibsanidha. (Madda: Obbo Bokoree Waaqumaa, Obbo Saattaa Ittafaa, 4/5/2010). Gosoonni weedduu kanaas akka armaan gadiitti ibsamaniru.

4.1.1. Weedduu Jaalalaa Dhiiraafi Dubara Gidduu Jiru Addeessan

Dhiiraafi dubara gidduu fedhiin jaalalaa cimaa ta'uu wanta uumamaan jiru ta'ee, hawaasa Oromoo biratti dargaggeessiifi shamarran fedhii jaalalaa keessa isaanii dhokatee jiru karaan ittiin baasanii waliif ibsan weedduu jaalalaa jedhama. Qorannoon kunis kan irratti xiyyeeffatu weedduu jaalalaa dhiiraafi dubara gidduu jiru xiinxaluu irrattidha. Haaluma kanaan weedduu jaalalaa dhiiraafi dubara gidduu jiru addeessan aanaa Gudayyaa Biilaatti weeddifaman kan iddattoonni ragaa kennanii akka armaan gadiitti eeraman ilaaluun nidanda'ama.

. Yaa naggaditti Billoo,

Yaa bobeessituu gagaa,

Yaa magaalattii xinnoo,

Yaa bobeessituu garaa,

Hawaasni Oromoo wanta naannoo isaatti argee irraa hubatee irraa ka'ee yaada mataasatti dabalee ergaa mataa isaa dabarsata. Yaadni walaloo weedduu armaan olirraa hubatamu, bo'oo 1ffaafi 2ffaaf, 'yaa naggadittii Billoo', kan jedhu nama hojii daldala irratti bobba'ee

jireenya isaa gaggeeffachaa jiru tokko kan ibsudha. Naggadittii/naggadee/ jechi jedhu jecha afaan amaaraa irraa fudhatamedha. 'Yaa bobeesituu gagaa' kan jedhu daldaltoonni Billootti daldalan yeroo aduun isaanitti dhiitutti gagaa ibsachuu isaanii mul'isa. 'Gagaa' jechuun kan gagaa dammaa qorsuun akka boba'aatti bakka bu'ee ifa kan kennu. Kana malees hawaasni Oromoo dur baadiyyaa jiraatu galgaala yookaan halkan osoo akka ammaa kana humni ibsaa soolaariifi baatiriin ammayyaa adda addaa hin jiraatiin qobboofi citaa gogaa ibsachaa ture.

Yaanni walaloo bo'oo 3ffaafi 4ffaa, 'yaa magaalattii xinnoo, yaa bobeesituu garaa' kan jedhu intalli magaalli sookkee yookaan kan umuriin ishii xinnoo kan baay'ee jaallatamtuufi namni ishee jaallatees amma ishee argatuutti nagaa kan hin qamne ta'uu ibsa.

Weedduu kana keessatti afwalaloon bo'oo 1ffaafi 3ffaarra jiru qubeen dhumaa isaanii tokko kanaaf mana rukuturratti wal fakkaatu. Garagarummaan isaan gidduu jiru bo'oo 1ffaarratti jechi dhumarratti 'Billoo' jedhu naggadeen sun biyya kam akka ta'e kan ibsu yoo ta'u bo'oo 2ffaarratti jechi 'xinnoo' jedhu intalli sun magaalaa taate hammam akka geessu kan ibsu ta'uu isaati. Kanaaf yaanni bo'oo 1ffaafi 2ffaa kan wal hinfakkaanneefi yaada garagaraa qabachuu isaa kan agarsiisudha.

Fayisaan nugusa baarii,

Kormoo dallaa keessa jooraa,

Rafika guntuta dhaabii,

Ormoo dharraa keef gadoodaa. (Madda: Dargaggoo Biraatuu Ittafaa,

8/6/2010)

Oromoon amala, hojiifi seenaa namni tokko qabu irraa ka'ee karaa weedduu jaalalaan faarsa yookaan qeeqa qabu ibsa. Yaada walaloo weedduu armaan olirraa bo'oo 1ffaan 'Fayisaan nugusa baarii' kan jedhu Fayisaan mootii gaarii kan amalli isaa nama hin quqneefi nama hin miine akkasumas bulchaa gaarii kan lammii isaaf quuqaamuufi nama seenaa gaarii qabu ta'uu ibsa. Bo'oo 2ffaan 'Kormoo dallaa keessa jooraa' kan jedhu kormi gosa horii keessaa cimaafi kan dhalchee sanyii akka isaa baay'isu danda'udha. Haata'u malee 'kormoo dallaa keessa jooraa' afwalaloon jedhu kormi kan dallaa yookaan qe'eerraa malee fagootii sanyii kan hinqabneefi kan hin beekamne ta'uu mul'isa. Karaa biraa namni fagootti eegaan yookaan abdatan yeroo inni gara manatti yookaan qe'ee qofatti beekamee

hafuufi as deebi'ee lammii isaatti gufuu ta'uu kan ibsudha. Kanaaf kormoo dallaa keessa jooraa kan jedhu nama gad-deebiitu seenaa hinqabne bakka bu'a.

Bo'oo 3ffaafi 4ffaaf 'Rafika guntuta dhaabii, Ormoo dharraakeef gadoodaa' kan jedhu intala guntuta dhaabdee ciistu kan ibsu. Guntuta jechuun harma durbaa harkaan qaqqabatamee kan hin beeknefi intala dhiirri bira ga'ee hinbeekne kan akka gaafaatti dhaabbatuufi namni bira ga'uuf yookaan argachuuf hawwu ta'uu ibsa. Afwalaloo bo'oo 1ffaafi 3ffaa qubeen dhumaa isaanii tokkodha. Jechi 'baarii' jedhu amala Fayisaan qabu sana kan ibsu yoo ta'u jechi 'dhaabii' haala intalli harma ishee qabattee raftu sana kan ibsudha. Afwalaloon bo'oo 2ffaafi 4ffaa qubeen dhumaa isaanii walfakkaata. Jechi 'jooraa' jedhu gocha kormi gochaa jiru sana kan ibsu yoo ta'u jechi 'gadoodaa' haala gurbaan intala jaallatee sun ta'aa jiru kan ibsudha. Walumaagala yaanni sarara/ bo'oo/ afwalaloo gidduu jiru garaagara ta'uu isaati. Kunis kan agarsiisu weedduun jaalalaa ergaa jaalalaa biratti ergaa ykn yaada garagaraa dabarsuu isaa kan agarsiisu ta'uu isaati.

Fayisaa Lamuu Shurruu

Darbatee lafan uru

Maal yoo nabooraassiftee

Harkakee lafa buluu

Kan tafkiin nyaachaa buluu. (Madda: Darg. Indalkaachoo Nagga)

Walaloo weedduu armaan olii bo'oo 3ffaa, 4ffaafi 5ffaa kana irra wanti hubatamu gurbaan intala jaallate sana wajjiin buluuf hawwii qabaachuu isaafi intalli kan qophaa ishii bultu ta'uu mul'isa. Akkasumas gurbaan intala garaa laaffifachuuf jecha harkakee lafa buluu, kan tafkiin nyaachaa buluu jedha. Kunis qofaa kee tafkiin nyaatamurra waliin bultoo ijaarree jiraachuu wayya ergaa jedhu of keessaa qaba. Bo'oo 1ffaafi 2ffaaf afwalaloo kanaa 'Fayisaa Lamuu Shurruu, Darbatee lafan uruu' jedhu, Fayisaan nama dadhabaa ta'uu yoo darbates waraanuufi ajjeesuu kan hin dandeenye lugnaafi nama hawaasa biraatti fudhatama hin qabne ta'uu mul'isa.

Yaa Bijaaruu Dabalaa

Yaa ilma Rorroo Bakaree

Naan ilaalinkaa intalaa

Naanoo boonyoo naqabee

Bo'oo walaloo 3ffaafi 4ffaa 'Naan ilaalinkaa intalaa, naannoo boonyoo naqabee' kan jedhu gurbaan intala jaallatee muddamuusaafi furmaata naaf kenni jedhee intala sossobachuu isaa mul'isa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaan 'Yaa Bijaaruu Babalaa, Yaa ilma Rorroo Bakaree' kan jedhu Bijaaruun sanyii Bakaaree kan naannoo Leeqa Naqamtee bara mootummaa Miliniki keessa bulchaa turan kan akka kumsaa Morodaa wajjiin gosa tokko ta'uu mul'isa. Kunis yaada walaloo weedduu sanaa miidhagsuuf gale.Bo'oon 1ffaafi 3ffaarratti qubeen dhumaa isaanii tokko. Garagarummaan isaanii jechi 'Dabalaa' jedhu abbaa Bijaaruu ta'uu kan ibsu yoo ta'u jechi 'intalaa' jedhu nama waliin dubbiin waliin godhamaa jiru sana ibsa.

Yaa guddattuu seedarii
Sangaan cidiirraa sirbaa
Na dhungachuu feetanii?
Kanaaf hidhiin nasirbaa?

Bo'oo walaloo 3ffaafi 4ffaa armaan olii 'na dhungachuu feetanii?', kanaaf hidhiin na sirbaa? Jedhu gurbaan feedhii jaalalaa intalaaf qabu kan ofii isaa dhungachuuf hawwu akka intalli isa hawwaa /jaallattee/ jirtutti kan of jajjabeessuufi akkasuma gara fulduuraatti abdii akka kennituufitti ergaa dabarsatu ta'uu ibsa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaan 'Yaa guddattuu seedarii, Sangaan cidiirraa sirbaa' jedhu, 'Yaa guddattu seedarii' kan jedhu seedariin ganda naannoo Go/Wallaggaa Bahaa anaa Gobbuu Sayyoo keessatti argamtudha.Kanaaf yaa guddattu seedarii yoo jedhu yaa biqiltuu mucaa biyya seedarii jechuu isaati. Sangaan cidiirraa sirbaa kan jedhu sangaan cidii nyaachaa borrhachaa jira yaada jedhu qaba. Kunis malleen dubbii nameessaan ibsame.Sangaan hin sirbu kan sirbuu danda'u nama qofa, kanaaf amala namaa waan agarsiiseef malleen dubbii nameessan ibsame.

Daalacha sooru malee,
Diimaa bulloo hin sooranii.
Jaalala dhowwu malee yaadhoo,
Dhungoo nama hin dhowwan.

Uummanni Oromoofi fardi hariiroo cimaa waliin qabu.Tajaajila adda addaa kennaaf, keessuma fardaafi Oromoon wal biratti yommuu ka'u gootummaatu waliin ibsama. Kanaaf yaanni weedduu jaalalaa armaan olii bo'oo1ffaafi 2ffaa irratti ibsame, 'daalacha sooru malee, diimaa bulloo hin sooranii' jedhu diimaa bulloo farda ba'aa qofaaf tajaajiludha.

baatudha. Daalachi bulloo kan yaabbii fi lolisaaf kan ummanni Oromoo itti fayyadamudha. Kanaaf kunuunsi isaaf ta'uu qaba yaada jedhudha. Bo'oo 3ffaafi 4ffaan kan ibsu erga walarganii dheebuu jaalalaa bahuudha malee waan tokko illee of qusachuu akka hindanda; amne ibsa. (Madda: obbo Shibbiruu Dinquu)

Yaa ijoollee Naqamtee,

Yaa michuu ijoollee Diggaa,

Qancara jaarsaa bartee,

Maaf kichuu ijoollee diddaa?

Yaanni walaloo weedduu bo'oo 3ffaafi 4ffaa, 'Qancara jaarsaa bartee, maaf kichuu ijoollee diddaa?' gurbaan intala jaallatee intalli immoo gurbaa dhiistee nama umrii ishee olii yookaan nama buleessa ta'e jaallachuu ishee ibsa. Gurbaanis komee qabu weedduu kanaan hagugee ibsachuu isaa mul'isa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaan 'Yaa ijoollee Naqamtee, Yaa michuu ijoollee Diggaa' kan jedhu ijoolleen Naqamteefi ijoolleen Diggaa jaalalaafi tokkummaa kan qabaniifi nagaan kan waliin jiraatan ta'uu ibsa. (madda: Darg. Birraatuu Ittafaa, 10/7/2010).

Yaa arfaasaa yaa birraa,

.

Leenci waatii qalatee,

Maal abbaasaafan iyyaa,

Maaltu waaddii nagatee?

Yaanni walaloo weedduu bo'oo 3ffaafi 4ffaa, 'maal abbaasaafan iyyaa, maaltu waaddii nagatee?' jedhurraa wanti hubatamu, gurbaan jaalala intalan garmalee miidhamuu isaati. Gurbaan intala akka jaallate deddeebiin yaada isaa ibseefi intalli jaalala isaa keessumsisuu dhabuufi furmaata kennuufii diduu isheetii mul'isa. Yaanni bo'oo 1ffaafi 2ffaa, 'Yaa arfaasaa yaa birraa, Leenci waatii qalatee, jedhu arfaasaan waktilee qonnaan bulaan lafa isaa haala gaariin qotee oomishaa garagaraa itti facaafatu yoo ta'u, birraan immoo waktilee ganna bacaqii fi dukkana keessaa ba'anii booqaa birratti darbaniifi yeroo oomishni facaafame firii itti argatuufi manatti galu yookaan makaramu ta'uu ibsa. Kunis yaada weedduu sanaa miidhagsuuf kan gale ta'uusati (maddi: Darg. Shibbiruu Dinquu)

Yoo sangaan qotuu didee,
Jimmattan gadi dhidhimsaa,
Yoo garaan obsuu didee,
Cirrachan shan liqimsaa.

Yaanni walaloo weedduu armaan oliitti ibsame kun jaallataan jaalalaan qabamee obsa dhabuu isaa kan agarsiisudha. Hammam jaalalli cimaa akka ta'e hubachisa. Innis bo'oo 3ffaafi 4ffaa irratti,' Yoo garaan obsuu diddee, cirracha shan liqimsaa' jedhu kunis mala itti garaan isaa intala jaallatee dagachuu danda'uu tooftaa barbaaddachuu isaa agarsiisa. Kanaaf falli garaan obsuu dadhabuu cirracha liqimsuu, cirracha of dagachiisuu akka qabu kan ibsudha.

Areera raasuu mannaa,
Kantaraa raasuu wayyaa.
Bareedduu dhabuu manna,
Shantama baasuu wayyaa.(madda:Shibbiruu Dinquu)

Akka darg. Dinquun 26/06/2010/ qorataaf ibsutti namni weedduu kana weeddisu nama jaallatee jaalallee isaa harkaan gahachuuf aarsaa barbaachisu kamuu kaffaluuf qophaa'aa ta'edha. Kunis bo'oo 3ffaafi 4ffaa irratti,'Bareedduu dhabuu mannaa, shantama baasuu wayyaa'As irratti shantamni qarshii yookaan loon ta'uu danda'a.Akkuma mammaaksi Oromoo, 'miidhagina yaadanii, miidhama hin yaadan' jedhu.Kanaaf namni jaallatee jaalallee isaa argachuuf qarshii shantama yookaan loon shantama baasii gochuun akka dirqama qabaatu walaloo weedduu jaalalaa kanarraa hubachuun nidanda'ama. Bo'oo 1ffaafi 2ffaa irraa wanti hubatamu,' Areera raasuu mannaa, Kantaraa raasuu wayyaa' jedhu , areera raasuun dadhabbii malee bu'aa kan hin qabne ta'uu agarsiisa. Kunis mammaaksa Oromoo, 'maal baasuuf dhama raasuu' kan jedhu waliin walfakkaata. Kantaraa raasuu wayyaa, kan jedhu wanta bu'aa argamsiisuu danda'u tokko kan ibsudha.

Gaachanni gaachanaan caaluu,
Caalekaa gaachanni booyyee,
Jaalalli jaalalan caaluu,
Caalekaa jaalalli ijoollee.

Akka yaada walaloo weedduu armaan oliirraa hubatamutti jaalalli ijoollummaa kan caalaa filatamu ta'uu isaati. Kunis yeroon ijoollummaa yookaan dargaggummaa qaama ho'aafi fedhii foonii raawwachuuf fedhaafi ga'umsa waan qabaniif jaalala simachuuf qophaa'aadha. Kunis bo'oo 3ffaafi 4ffaa irratti walaloo weedduu kanarratti ibsamera. 'Jaalalli jaalalan caaluu, Caalekaa jaalalli ijoollee' kana jechuun jaalalli kamiyyuu akkuma jirutti ta'ee garuu kan ijoollee gita kan hin qabne ta'uu ibsa. Bo'oon 1ffaafi 2ffaa, 'Gaachanni gaachanaan caaluu, Caalekaa gaachanni booyyee' kan jedhu, akkuma beekamu gaachanni meeshaa aadaa Oromoo keessaa isa tokko ta'ee iddoo olaanaa kan qabudha. Gaafa gaachanni ka'u maqaan gootaas kan biraa hafu miti. Sababni isaa gaachanni mallattoo gootaa waan ta'eef. Gaachanni gaachanaan caaluu, kan jedhu gaachanni tajaajila kennuurratti walhin caalu jechuudha. Caalekaa gaachanni booyyee, kan jedhu gaachanni gogaa booyyeerraa hojjetame ciminaan hunda caala yaada jedhu ibsa. (Madda: Darg. Indalkaachoo Naggaa, 05/06/2010/ ganda jaree 01irraa

Abaatee yaa jaarsa waarroo,

Qeesii jechaan mammiruudhaa,

Gabbaate kan nyaarri jaanoo,

Keeti jechaan naaf jiruudhaa.

Yaanni afwalaloo armaan oliirraa hubatamu jaallatan jaalallee isaatti gammadee gammachuufi jaalala keessa isaa jiru ibsuuf haala mararfachuufi kabajaa agarsiisuun ibsera. Bo'oo 3ffaafi 4ffaanis yaaduma kana ibsa. Innis, 'Gabbaate kan nyaarri jaanoo, Keeti jechaan naaf jiruudha' jedhu, jaanoo jechuun uffata aadaa jirbii irraa dhahamee kan manguddoon Oromoo uffatudha. Kunis jaanoo yookaan kutaa kan fixeen isaa kuulaafi fo'aa baay'ee qabu. Gabbaate kan nyaarri jaanoo yeroo jedhu nyaara isheerra rifeensi jiru baay'ee yookaan yabbuu kan ta'eefi baay'ee kan bareedduu ta'uu ibsa. Keeti jechaan naaf jiruudha, jechuun isaa kan haa hafu ati kan kooti yoo jedhan iyyuu na ga'a, sinaan boona yaada jedhu agarsiisa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaan, 'Abaatee yaa jaarsa waarroo, Qeesii jechaan mammiruudhaa,' Abaatee yaa jaarsa waarroo kan jedhu Abaateen firooma guyyaa keessaa kan dhiigummaa of keessaa hin qabne ta'uu ibsa. Kunis Abaateen bara mootummaa minilik keessa naannoo biraa irraa naannoo Leeqaa Naqamtee nama qubatee naannoo kana jiraachaa jiru ta'uu isaati. Qeesii jechaan mammiruudha gaafa jedhu, qeesiifi mammiruun

garagarummaa hin qaban tokkuma yaada jedhu agarsiisa. (Madda: Obbo Saattaa Ittafaa, 27/05/2010 ganda jaree ol irraa.)

Yaa sangaa daalacha kuullee,
Birbiriin na bu'i maaloo,
Yaa waaqa jaalala uumtee,
Sillimii naa kenni maaloo.

Yaanni bo'oo 3ffaafi 4ffaa afwalaloo weedduu kanaa, 'Yaa waaqa jaalala uumtee, Sillimii naa kenni maaloo,' jedhu jaallataan jaalalaan qabamee hirriba dhabee dhiphachuufi boqonnaa dhabuu isaa kan agarsiisudha. Innis muddama jaalalaa irraa nagaafi obsa akka argatuuf waaqa uumaasaa kadhachuu isaati. Bo'oo 1ffaafi 2ffaa, 'Yaa sangaa daalacha kuullee, Birbiriin naa bu'i maaloo,' kan jedhu, yaa sangaa daalacha kuulleen kan bifti isaa namatti toluufi amala gaarii qabaachuu isaarraa kan ka'e birbiriin sigeessee hora si obaasa nan didiin yaada jedhu agarsiisa. Birbir laga guddaa daangaa Iluu Abbaa Boorfi Qelleem Wallaggaa gidduutti argamudha. Kunis walaloo weedduu sanaa miidhagsuuf kan galedha.

Yaa sangoota Bayyanaa,
Maaltu gaddachaasaree,
Yaa bargoo ija barbadaa
Maaltu sifakkaataree?

Yaanni weedduu jaalalaa armaan olii jaallataan jaalallee isaa jaallachurra darbee jecha ittiin ishee ibsu dhabuu isaa kan agarsiisudha. Bo'oo 3ffaafi 4ffaan, yaaduma kana ibsu. Yaa bargoo ija barbadaa, maaltu sifakkaataree? Bargoo jechuun intala reef geessu/ kan umrii ishee xiqqoo ta'e yoo ibsu, ija barbadaa kan jedhu akka aadaa Oromootti durba duudaa jechuudha. Kunis kichuu bareedduu intalaa kan sigitu ykn bakka bu'aa hinqabdu yaada jedhu of keessaa qaba.

Sangoota kuullee didimtuu,
Bayyanaan booyyee waraanee,
Kan booda quufnee waldhiifnuu,
Hammanaaf boonyee maraannee?

Walaloo weedduu armaan oliirraa kan hubatamu jaalalleen lamaan duraan walarguuf fagootti walhawwaa kan turaniifi jaalala o'aa ta'e dabarsaa turan ,amma garuu jaalalli isaanii akka duraa kan hin taaneefi wal nuffuu kan agarsiisu ta'uu isaati.Kunis bo'oo 3ffaafi 4ffaarratti mul'ata. Bo'oo 1ffaa,' Sangoota kuullee didimtuu' kan jedhu sangoota bifti isaanii gurraachaafi diimaa qaban kan bifni isaanii namatti tolu yoo ta'u, 'Bayyanaan booyyee waraane'kan jedhu, bineensa bosonaa kan midhaan namaa balleessu, kan foon isaa nyaatamu ajjeese yaada jedhu agarsiisa.

4.1.2. Weedduu Jaalalaa Dubaraafi Dubara Gidduu Jiru Agarsiisan

Shamarraan Oromoo jireenya hawaasummaa keessatti iddoo guddaa qabu.Keessumayyuu hariiroon hiriyyummaa gidduu isaanii jiru daran cimaadha. Shamarraan Oromoo hiriyyaa hiciitiifi rakkoo walii walitti himatan, yeroo gaddaafi gammachuu kan waliin hirmaataniifi dhaabbatan qabu.Jaalalliifi kabajni isaan waliif qabaniis guddaadha.Jaalaala waliif qabanirraa kanka'es yoomillee walbiraa waldhabuufi addaan ba'uu hin fedhan. Haata'u malee osoo hinjaallatiin sababa addaaddaatiin guyyaa tokko addaan ba'uun waan hinolledha.Kanneen keessa tokko guyyaa heerumaati.Heerumni seera uumamaa waan ta'eef hambisuun hindanda'amu. Kun immoo hiriyyoota wal jaallatan addaan baasuun dirqama itti ta'a. Kanaaf hiriyyoonni gaafa hiriyyaan isaanii heerumtu jaalalaafi seenaa waliin dabarsan karaa weedduu jaalalaatiin seenaafi quqqaa qaban waliif dhaamu. Weedduun gaafa cidhaa shamarraan jaalala waliif qaban ittiin waliif ibsanii ittiin walgaggeessan weedduu mararoo jedhama. Kunis gaafa cidhaa mana warra intalaatti, yeroo jala bultii, guyyaa cidhaafi yeroo hamaamoonni gurbaa intala fudhatee bahuuf qoqophaa'u kan sirbamudha.

Weedduun kunis akka armaan gadiitti xiinxalama.

Eemmoo yaa lashoo

Dirii foo'ii

Didii boo'ii

Waan kennan ilaallaa.(Madda: Durbee Yerusee Kumarraa, 10/6/2010).

Bo'oo 1ffaarratti 'eemmoo yaa lashoo' kan jedhu, keessatti eemmoo jechuun jabbii/ waatii/ yoo ta'u yaa lashoo jechuun immoo wanta reef guddinarra jiru yookaan kan ga'eessa hin

taane ta'ee kan namatti tolu/toltudha. Kunis nama yookaan lubbuu qabeeyyii biroo ta'uu danda'a. Kanaaf eemmoo yaa lashoo gaafa jedhu jabbii namatti toltu kan reef dhalattu ibsa. Kunis kan ibsu intalli heerumaaf kan hingenye ta'uu garuu dhiibbaa maatiisheetiin umrii malee heruumushee kan agarsiisudha. Bo'oo 2ffaarratti 'Dirii foo'ii' jechuun akka aadaa Oromootti kan diramee foo'amu jirbiidha. Kunis jirbiin yeroo foo'amu caliitti diruun kan foo'amu ta'uu isaa agarsiisa. Bo'oo 3ffaafi 4ffaaf 'Didii boo'ii, waan kennan ilaallaa' kan jedhu, didii boo'ii jechuun yaada sanarratti walii hin galiin yookaan tole hinjedhiin yaada jedhu ibsa. Kunis kan agarsiisu hiriyyoonni intalaa, heeruma intalaa akka hinbarbaannedha. Kunis sababa wal jaallataniif walirraa adda ba'uun rakkoo ta'uu isaafi gurbaan intalaaf akka hintaane qeequu isaanii agarsiisa.

Eemmoo yaa lashoo,

Lashoon baalaa,

Qarshiitu caala jedhe abbeetuu,

Eelee hin hasaasinii (2)

Balloo yaa hiriyyee addaan nu baasanii. (Madda: Yerusee Kumarraa)

Yaanni bo'oo 2ffaafi 3ffaa, 'Lashoon baala, qarshiitu caala jedhe abbeetu' jedhu keessatti 'lashoon baala' jechuun intalli kan gatii hinbaasne ta'uufi intalli warraan jibbamuu ishee yoo ibsu 'qarshiitu caala' kan jedhu abbaan mucaasarra qarshii calisfachuu isaa agarsiisa. Bo'oo 4ffaafi 5ffaaf 'Eelee hinhasaasanii, balloo yaa hiriyyee addaan nu baasanii, kan jedhu, 'eelee hinhasaasanii' jechuun eelee hinwaqarani yoo ta'u 'balloo yaa hiriyyee addaan nu baasanii' jechuun kana booda hiriyyummaan keenya oleera wal irraa fagachuu keenya yaada jedhu ibsa. 'Balloo' jechuun muka tokko ta'ee kan damee lama ofirraa qabu yoo ta'u kunis walaloo weedduu kanaa keessatti hiriyyoonni lamaan tokko ta'uu isaanii agarsiisa. Bo'oo 1ffaaf 'eemmoo yaa lashoo' kan jedhu, 'eemmoo' jabbii jechuu yoo ta'u 'yaa lashoo' kan jedhu yaa hiriyyeekoo jechuudha.

Mana keenya duubaa,

Dhoqqeen goggodduudhaa,

Hin booyiin yaa qalloo,

Godoon sossobduudhaa,

Eemmoo yaa lashoo quncee marree,

Qurxii baree ka'een galuuree.(Madda: Durbee Kumashii Sanbatoo)

Bo'oo 1ffaafi 2ffaa, ' mana keenya duubaa, dhoqqeen goggodduudha' kan jedhu mana sanii duuba dhoqqeen ture yeroo amma immoo kan qoore ta'uu ibsa.Kunis waktii gannarraa birratti ce'uu agarsiisa.Bo'oo 3ffaafi 4ffaan ' hin booyiin yaa qalloo, godoon sossobduudhaa' kan jedhu keessatti ' hin booyiin yaa qalloo' hiriyyootakee yaaddee garaan si hinmooga'in jajjabaadhu biyya deemtutti haaraa hinta'in yaada jedhu ibsa. Godoon sossobduudha gaafa jedhu bultoo dhaabbachuun salphaa miti waan baay'eetu nama mudata, akkasumas hiriyyoota ofiirraa addaan nama baasa yaada jedhu agarsiisa.

Midhaan buqqee keessaa,

Gumaa ataraatii,

Qalloon daddarbiinaa,

Ilmoo adaraatii,

Qalloo koo yaa boossuu,

Boochus kana hin ooltu. (Madda: Aadde Asteer Abdannaa,

Yaanni walaloo weedduu bo'oo 1ffaafi 2ffaa 'midhaan buqqee keessaa, gumaa ataraati' jedhu, midhaan keessaa atariin buqqee waliin biqiluu danda'uu isaa agarsiisa.Kunis yaada weedduu sanaa miidhagsuuf kan gale ta'uu isaati. Bo'oo 3ffaafi 4ffaan, 'Qalloo daddarbiinaa, ilmoo adaraati' kan jedhu, hin jarjarsiinaa, suuta deemsiiisa, kunuunsa godhaafii imaanaa sinitti keennineerra, akkasumas isheen maatiisheef intala tokkittiidha yaada jedhu ibsa. Bo'oo 5ffaafi 6ffaan 'Qallookoo yaa boossuu, boossus kana hin ooltu' kan jedhu intalli heerumaaf deemtu sun gurbaatti heerumuuf fedhii kan hinqabneefi kan itti hingammanne ta'uu garuu, heerumuun dirqama itti ta'uu hiriyyoonni ishee qeequu isaanii kan ibsudha.

Qallookoo yaa leensaa,

Ganda keenya duubaa,

Burqaan talaliitee,

Koottu bahi yaa qalloo,

Baay'ee qanaaniitee. (Madda: Aadde Asteer,14/07/2010)

Yaanni walaloo weedduu armaan olii intalli heerumtu sun gurbaafi hamaamota isaa waliin gara mana gurbaa deemuuf kan yeroon itti ga'ee garuu intalli qe'ee warra isheefi hiriyyoota isheerra adda ba'uuf fedhii kan hinqamne ta'uu agarsiisa. Bo'oo 2ffaafi 3ffaaf, 'Ganda keenya duubaa, burqaan talaliitee' kan jedhu bishaan/burqaan qulqulluun ganda keenya borootii madde yaada jedhu ibsa. Bo'oo 4ffaafi 5ffaaf 'koottu bahi yaa qalloo, baay'ee qanaaniitee' jedhu hiriyyoonni/ jaalalleewwan intalaa, intala heerumtu gaggeessuuf qophaa'uufi jaalallee isaanii irraa adda ba'uun ga'uusaa yoo ibsu, baay'ee qanaaniitee' kan jedhu intalli heerumtu jaalleewwan isheefi maatii isheerraa adda ba'uu yaadda'uufi fedhii dhabuu kan agarsiisudha. Bo'oon 1ffaaf intala heerumtu sana 'qalloo leensaa' bakka busuun marartee jaalallee isaanii qaban hiriyyoonni intalaa kan ittiin ibsanidha. Kunis intalli qalloo bareedduu ta'uu ishee agarsiisa.

4.1.3. Weedduu Jaalalaa Abbaa Agarsiisa

Abbaa jechuun kan ijoollee isaa bira dhaabbatee wanta isaan barbaachisu hamma humnasaatti fedhii isaanii guutee guddifatudha. Kan ofiirra dhala isaa jaallatu, hamaan yoo ijoolleesaatti dhufe kan ofii itti darbee ijoolleesaa hamaarraa oolchu, gaafa xiiqii, rakkoofi jaarsummaa hawaasa keessaa yoo ijoolleen isaa nama biroon walddhaban, sirna fuudhaafi heerumaa keessatti hirmaachuun dhimma ijoolleesaaf dhaabbatee kabachisuudha. Abbaan kana godhee hinargamnees hawaasaafi ijoolleesaa biratti fudhatama hin qabu. Abbaan hawaasa Oromoo biratti kabajaafi iddoo guddaa qaba. Ilmis gaafa guddatee ga'uu gocha abbaan isaa godheefi jaalala abbaa isaaf qabu karaa weedduu jaalalaan ibsa. Weedduun kunis kan odkeennittonni keennan akka armaan gadiitti xiinxalamu:

Abbaabbaa yaa mootiikoo (2)

Narraa dhumtee kootiin koo,

Abbaabbaa qoma kittaa,

Ormaa beeljoo bittaa,

Koommoo gara diddaa. (Madda: Obbo Gammachuu Bantii 10/7/2010).

Bo'oo 1ffaaf 'abbaabbaa yaa mootiikoo' kan jedhu mootiin kan sodaatamuufi kabajamudha. Kunis kan ibsu abbaan iddoo olaanaafi kabaja guddaa qabachuu agarsiisa. Bo'oo 2ffaarratti, 'narraa dhumtee kootiin koo' jechuun uffata mudhii oliitti uffatu irratti

ciccituu yookaan irratti dhumuusaa kan ibsudha. Kunis namni sun deeguufi rakkina keessa jiraachuu isaa qaama rakkina keessaa baasuu danda'utti kan iyyaachaa jiru ta'uu agarsiisa. Qaamni hunda dura rakkina keessa jiru kana keessaa baasuu danda'u abbaa isaa ta'uu beekkee gara abbaa isaatti rakkina isa mudate kan itti himachaa jiru ta'uu ibsa. Kunis abbaan gaafa rakkinaa kan nama biraa hinhafne ta'uu nama hubachisa. Bo'oon 3ffaarratti 'abbaabbaa qoma kittaa' kan jedhu, kittaani uffata aadaa ta'ee kan karaa cinaachaa lamaaniin banaa kan ta'efi kan manguddoon Oromoo gaafa ayyaanaa uffatanidha. Kunis kan agarsiisu abbaan isaa aadaa isaatti kan boonuufi nama of danda'ee jiraatu ta'uu isaa kan ibsudha.

Bo'oo 4ffaani fi 5ffaani 'ormaa beeljoon bittaa, koommoo gara diddaa' kan jedhu ormaa beeljoon bitta gaafa jedhu halagaaf qawwee bitta jechuu isaa agarsiisa. Beeljoon gosa qawwee ta'ee isa beeljigii jedhamuun beekamuudha. 'Koommoo gara diddaa' jechuun isaa halagaaf arjoomtee ana dhalakeetti maaf garaa jabaatta jedhee abbaa isaa komachuu isaa agarsiisa.

Wayyaa kee maalan godhee,
Miiccee addeessuu malee,
Maqaa kee maalan godhee,
Kaasee fageessuu malee.

Hawaasni Oromoo abbaa isaa waltajjii adda addaa irratti karaa weedduu/ geerarsaan faarsuun maqaa abbaa isaa nibeeksiisa. Kunis baay'inaan kan mul'atu gaafa rakkoofi xiiqii, gaafa waan yaade argachuuf hawwu, gaafa cidhaafi gaafa ajjeecha maqaa abbaa isaa waamee leellisa. Weedduun armaan oliis kanuma agarsiisa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaarratti, 'wayyaakee maalan godhee, miiccee addeessuu malee' kan jedhu huccuu ati uffattu wanaan godhee hin qabu, kan godhee yoo jiraate si qulqulleesseen miiccee qulqullummaa kee eege yaada jedhu ibsa. Bo'oo 3ffaafi 4ffaarratti, 'maqaa kee maalan godhee, kaaseen fageessuu malee' kan jedhu ani maqaakee hin balleessine sifaarseen akka ati bakka hundatti beekamuuf seenaa keen beeksiise yaada jedhu ibsa. Kunis kan agarsiisu abbaan ilmaan isaa biratti kabajaafi jaalala guddaa kan qabu ta'uu isaati.

Kombolcha goodaa keessaa (2)
Gaafa roobaatan hawwee,
Yaa joollee!

Abbaa namarra jiruu,
Gaafa rakkootan hawwee,
Ishoo!

Yaanni walaloo weedduu kanaa bo'oo 3ffaafi 4ffaa kan ibsu abbaan gaafa rakkinaafi xiiqiitti kan barbaadamuu ta'uufi kan yeroo dhiphinaa nama biraa hinhafne ta'uu isaa agarsiisa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaan kan ibsu kombolchi goodaa keessaa gaafa roobaa kan itti baqatanii bookkaa itti dheessan ta'uu ibsa. Kunis kan ibsu naannoo goodaatti manni itti goran waan hinjirreef kombochi gaafa roobaa akka manaatti kan bookkaa namarraa dhorku ta'uu isaa agarsiisa.

Otoo garbuun hinjirree,
Maaltu biqila ta'aa,
Otoo ilmi kee hin jirree,
Maaltu maqaa siif ta'aa?(2) (Madda: Obbo Gammachuu Bantii).

Akka od-kennitootni jedhanitti abbaan ilmaan dhiiraa qabuufi hinqabne hawaasa keessatti ilaalchaafi kabajni isaan qaban tokko miti jedhu. Abbaan ilmaan dhiiraa qabu nisodatama, nikabajama akkasumas maqaan isaa ilmaan isaatiin kan faarfamu/leellifamu yoo ta'u abbaan ilmaan dhiiraa hinqabne garuu, faallaa kanaati jedhu. Weedduun armaan oliis yaaduma kana cimsa. Bo'oo 3ffaafi 4ffaarratti ' Otoo ilmi kee hinjirree, maaltu maqaa siif ta'aa, kan jedhu osoo ati ana hindhalchine ta'ee namni maqaa siwaamsisuufi si beeksisu hinjiru turee yaada jedhu agarsiisa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaan yaaduma kana hordofanii weedduu sana miidhagsuuf kan galanidha. Innis 'otoo garbuun hinjirree, maaltu biqila ta'aa' kunis garbuun osoo jiraachuu baatee biqilli kan hinjirree ta'uu ibsa.

4.1.4. Weedduu Jaalala Haadhaa Agarsiisan

Haati nama kamiyyuu biratti jaalala guddaa kan qabdudha. Kan osoo hindhalatiin duraafi erga dhalataniis nama faana rakkattu haadha qofa. Ji'a sagal guutuu garaatti erga baattee argattee booddees guddisuuf jecha bu'aa ba'ii adda addaa keessa kan darbitu, beelooftee, dheebottee ,ofirra dhalasheef waan gaarii yaaddee kan guddistee sadarkaa guddarra geesistudha. Kanaaf haati kabajaafi jaalala guddaa hawaasa Oromoo biratti qabdi. Namni jaalala haadha isaaf qabu kanas karaa weedduu jaalalaan ibsata. Kunis akka armaan gadiitti xiinxalama.

Maal naa hin goone haati koo(2)

Yaa ijoollee,

Deessee lafa na keessee,

Gaarii bulii jettee,

Daadhii dhugi jettee.(Madda:Obbo Bokoree Waaqumaa, 12/ 7/2010).

Bo'oo 1ffaafi 2ffaarratti gochi haati isaa gooteef daangaa kan hin qabne ta'u hiriyyoota yookaan namoota biraatti jaalala haadha isaaf qabu beeksisuu agarsiisa.Bo'oo 3ffaaf,' Deessee lafa na keessee' gaafa jedhu addunyaa haaraa na agarsiiste silaa biyya lafaa kana arguuf carraa hinqabu ture yaada jedhu ibsa. Bo'oo 4ffaarratti, 'gaarii bulii jettee' kan jedhu addunyaa kanarratti umurii dheeraafi carraa gaarii, hundi sitti haa tolu yaada jedhu agarsiisa. Kunis haati waan gaarii kan dhalasheef hawwituufi yaaddu ta'uu agarsiisa. Bo'oo 5ffaaf,'Daadhii dhugi jettee' kan jedhu daadhiin aadaa Oromoo keessatti dhugaatii beekamaafi kan namni soreessi yookaan ayyaantuun dhugudha.Kanaaf daadhii dhugi jechuun qananiitti jiraadhu jechuudha.Kunis haati waan gaarii namaa kan yaadduu ta'uu agarsiisa.

Yoo harmeen kooru ta'ee,

Harmee koo waa caaluuree,

Harmee koo jedhan kunii,

Argaan amma gogorrii,

Haadha ijoollee gorommii. (Obbo Bokoree Waaqumaa).

Af-walaloo weedduu armaan oliirraa wanti hubatamu wellisaan jaalala haadha isaarran kan ka'e haadha isaatiin kan caalu wanti biraan akka hinjirreefi kan haadha isaatiin boonu ta'uu isaa kan agarsiisudha.Akkasumas haati isaa gabaabduu ta'uu ishee ibsuuf hojjaa ishee hojjaa gogorriin bakka buusee jira. Haati isaa kunis gabaabduu haatatuyyuu malee ijoollee dargaggoo baay'eee qabaachuu ishee kan ibsu ta'uu isaati.

Qorannaan qeensa toltee,

Dhuftee abbaa kootiif hortee,

Harmee obboleetti eessumaa,

Keetu na dhibe keessumaa,

Yaa qubattii akka miillaa,
Yaa dubartii akka dhiiraa,
Qabattee hinqonneef malee,
Dhaabbattee hinlolleef malee (3)

Wellisaan weedduu kana keessatti jaalala haadha isaaf qabuufi haati isaas nama akkamii akka taate ibsa. Haati isaa nama cimtuufi kutannoo qabdu ta'uu agarsiisa.

4.1.5. Weedduu Jaalalaa Goota Agarsiisan

Gootni hawaasa Oromoo biratti jaalalaafi kabaja guddaa kan qabudha. Innis kan abdatamu gaafa roorroofi xiiqii akkasumas gaafa gumaafi gaafa diinni daangaa darbu kan diina biyyaafi namarraa deebiisudha. Gootni gaafa injifannoon yookaan ajjeesee galu hawaasa biratti jaalalaafi kabaja guddaa horata. Hawaasni jaalalaafi kabaja gootaaf qabuus karaa weedduu jaalalaa/geerarsaan/ ibsa.

Kunis akka armaan gadiitti xiinxalama.

Takkan gaara bahaa,

Kootichi haa gubatu,

Takkan goota faarsaa,

Dabeessi haa mufatu. (Madda: Dar. Iddoosaa Galataa, 15/ 6/ 2010).s

Bo'oo 1ffaafi 2ffaan ' takkan gaara bahaa' kan jedhu tulluun yaabaa akkasumas olba'een mul'adha yaada jedhu kan agarsiisu yoo ta'u, 'kootichi haa gubatu' kan jedhu lafti ciisaan haa aaru yookaan haa mufatu yaada jedhu ibsa. Bo'oo 3ffaafi 4ffaan , 'takkan goota faarsaa' kan jedhu si'a tokkoo gootan leellisa, jaalala keessa koo deddeebi'uun ibsaaf yaada jedhu kan agarsiisu yoo ta'u, 'dabeessi haa mufatu' kan jedhu lugni haa aaru gocha gootni godheefi jaalala ani gootaaf qabu ilaalee yaada jedhu agarsiisa.

Inkirdaada sortee,

Sortee quunnaa tokkoo,

Ijibbaata loltee,

Loltee guyyaa tokkoo.

Bo'oo 1ffaafi 2ffaan,' inkirdaada sortee' kan jedhu inkirdaadi miidhaan kanneen akka xaafiifi qamadii waliin biqilu akkasumas kan walmakee miidhaan kana waliin manatti

galudha. Kanaaf inkirdaada sortee jechuun miidhaan keessaa koosii inkirdaada jedhamu baastee qulqulleessitee yaada jedhu kan ibsu yoo ta’u, sortee quunnaa tokkoo kan jedhu hamma miidhaan koosii sana keessaa qulqulleessite ibsa. Bo’oo 3ffaafi 4ffaaf, “ijibbaata loltee, loltee guyyaa tokko” lola isa dhumaafi lola milka’insaafi injifannoo boonsa qabu galmeesisuu isaa mul’isa.

Isilaaleen lattee,(2)

Wanna latteef moojii,

Tole kaa! Yaa joollee,

Goota garaan badee,

Wanna badeef moojii.

Bo’oo 4ffaafi 5ffaarratti, ‘goota garaan badee’ yoo jedhu gootni yaada baay’isuufi waa mufachuu isaa kan mul’isu yoo ta’u, ‘Wanna badeef moojii’ kan jedhu maaliif akka yaada baay’isu namni beeku hinjiru isa duwwatu beeka garuu, waa malee miti wanti isa yaadchisu yookaan mufachisu jiraachuun akka hin oolle kan agarsiisudha. Bo’oo 1ffaafi 2ffaa, ‘insilaaleen lattee, wanna latteef moojii’ kan jedhu insilaaleen gosa biqilootaa taatee kan daraaraa ofirraa qabduu latuu/ lalisuufi horuu ishee garuu wanna lalisteeff / latteef wanni beekamu akka hinjirre mul’isa. Bo’oo 3ffaaf, ‘tole kaa! Yaa joollee’ kunis ceesisa agarsiisa. Ceesisi nama weedduu baasu jalaa qabuufi jajjabeessuudha. Kunis dhaggeeffattoota weedduu sana keessatti hirmaachaa jiran sana kan ilaallatu ta’uu isaa agarsiisa.

Yaa miidhaan karaarraa,(2)

Qoreen kallalanii,

Yaa jabbiilee lagaa,(2)

Ijoollee Oromiyaa,

Yoo biyyaa bahanii,

Yoo harkaa dhabanii,

Hammam qallalanii!

Yaanni bo’oo 1ffaafi 2ffaa miidhaan karaarra jiru dallaa qoreen itti ijaaruun itti naanneessuu ibsa. Kallalanii jechi jedhu jecha afaan amaaraati innis afaan oromootiin itti naanneessuu jechuudha. Kunis kan mul’isu miidhan sana akka abbaan fedhe itti goree hin

nyaanneefi hinballeessineef kan godhame ta'uu isaa ibsa. Bo'oo 3ffaafi 4ffaaf, 'yaa jabbiilee lagaa(2), ijoollee Oromiyaa' jabbiin gosa horii/loonii/ keessaa tokko ta'ee kan sadarkaa xiqqaarra jiruufi guddinarra kan jirudha. Jabbiin laga hin galu akkasumas jabbii lagaa kan jedhamus hin jiru jabbiin mana gala.Kanaaf yaa jabbiilee lagaa kan jedhu jabbii ibsuuf osoo hin taane ijoollee Oromoyaa kan bakka bu'udha.Kunis kan ibsu dargaggoo Oromiyaa qabsoof laga yookaan bosona jiran kan ittiin ibsamedha.Si'a lama yaa jabbiilee lagaa jedhee irra deddeebiin waamuunsaa yaadicha cimsuufi xiyyooffannoo dhaggeeffattota biratti akka argatu kan ibsudha.

Bo'oo 5ffaa, 6ffaafi 7ffaarratti,'yoo biyyaa bahanii.Yoo harkaa dhabanii, hammam qallalanii' jedhu, namni biyya ormaa yookaan biyya halagaa jiraatu mirgaa kan hinqabneefi kan abbaan fedhe mirga isaa sarbuu ta'uufi namni qabeenyi isaafi qabeenyi biyya isaa harka diinaatiin samamee of harkaa dhabee hiyyoomuun qaaniifi salphinni kana caalu akka hinjirree beekke nama diinarratti dammaqee ka'e jiru ta'uu isaa agarsiisa. Jechi qallalanii jedhu jecha afaan amaariffaati innis afaan Oromootii salphinaafi qaanii kan ibsudha.

Tole kaa! yaa joollee!(2)

Leenci xaddee nyaatee,

Afaanitti baataa,(2)

Hin du'in yaa seesaa!

Gaaf tokkoof taataa.

Bo'oo 1ffaaf, tole kaa yaa joollee kan jedhu yaada duraan dubbatame yookaan yaada weeddisan jedhe sana jajjabeessuuf/ cimsuu kan jedhamudha.Si'a lama deddeebiin jechuunsaa yaadichi xiyyeeffannoo akka argatuufidha.Bo'oo 2ffaafi 3ffaaf, leenci xaddee nyaatee' afaaniitti baataa, gaafa jedhu leenci xaddee ajjeesee nyaachaa jiraachuu isaa kan ibsudha.Bo'oo 4ffaafi 5ffaaf, hin du'in yaa seesaa, gaaf tokkoof taataa, jedhu yaa lugnaa hin du'in guyyaa tokko nama fayyaduu dandeessa ta'a yaada jedhu agarsiisa.Kunis mammaaksa Oromoo 'lugni rasaasa qabbanessa' jedhu waliin walfakkaata.

4.1.6. Weedduu Jaalala Biyyaa Agarsiisan

Ummanni Oromoo biyyasaaf kabajaafi jaalalaa guddaa qaba. Yoo diinni daangaa biyya isaa itti darbuu barbaadees wareegama barbaachisu kennuuf duubatti hin jedhu, wareegama hedduus durii jalqabee kennuun daangaa isaa eegsiisee dhaloota har'a jiraniif imanaa kennanii darbaniiru. Kanas akka fakkeenyaatti jaarraa 16ffaa keessa bara sirna gadaa Melbaa-Michiilleetti jiran kaasuun nidanda'ama. Biyya Oromiyaa har'a bal'oo jedhamtee beekamtu kana ummanni Oromoo meeshaa ammayyaa tokko malee meeshaa aadaatti/ eeboofi gaachana/ qofatti gargaaramee diina meeshaa ammayyaa gargaarsaan biyyoota Awurooppaafi Eeshiyaa irraa argate dura dhaabbatee irratti wareegamee daangaa isaa kabachisee dhaloota har'a jiran dhalchiseera.

Kanaaf dhaloonni har'as lafti keenya lafee keenya jechuun diina dura dhaabbatanii har'as kan wareegamaa jiran. Kunis dhiigaa abbootii keenyaatu irratti dhangala'eera, lafee abbootii keenyatu itti buqqa'eera ykn cabeera yaada jedhu qaba. Walumaagala Biyyi Oromiyaa lafee gootota Oromoon ijaaramtee jirti. Kanaaf hidhanni biyya Oromiyaafi Ummata Oromoo giddu jiru hidhata cimaa hammana jedhamee ibsamuu hindanda'amnedha. Oromoo jechuun Oromiyaa jechuudha, Oromiyaa jechuun Oromoo jechuudha. Kanaaf jaalalli gidduu isaanii jiru cimaadha. Weedduu jaalalaa biyya Oromiyaa ibsu akka armaan gadiitti xinxalamee jiru haa hubannu:

Nan hima (2) waa'ee kee,

Hin calisu argee,

Oromiyaa kiyyaa,

Biyya hayyuu qaroo,

Biyya gootni hinhirree,

Dachee kee irraa maddee,

Nan hima(2) qabda seenaa cimaa.

Buufanni 1ffaa weedduu armaan olirraa kan hubatamu Biyyi Oromiyaa seenaa boonsaa qabachuu isheefi seenaa qabdu kanaas osoo hin dabsiin baasanii mul'isuun dirqama lammummaa ta'uu isaa kan agarsiisudha. Akkasumas biyyi Oromiyaa madda hayyootaa/

beektootaafi goototaa duubatti hin deebine/ hin shakkinee/ qabaachuu isheeti. Kunis biyyittiin akka jaallatamtuuf sababa ta'uu isaa kan ibsudha.

Kan sitti baqatees,
Kan sirraa dhalatees,
Ija tokkoon laaltaa,
Orma firaa hin jettuu,
Kan beela'eef laattaa,
Hundaaf garaa laaftaa.

Buufata 2ffaa weedduu armaan olirraa wanti hubatamu biyyi Oromiyaa nama kamiyyuu kan wal hin caalchifneefi sabaafi sab-lammii adda addaa osoo addaan hin baasiin kan keessumsiiituufi jiraachiiiftu ta'uu isheeti. Kan biyya biraatii gara ishee dhufees ta'e kan keessatti dhalatee akkasus, ormaafi fira osoo hin jedhiin kan ija tokkoon ilaaltu, kan beela'e kan soortu biyya jaalalaafi garaa laafina qabdu ta'uu isheeti. Kunis kan mul'isu ummanni Oromoo sabaafi sab-lammii adda addaa waliin jaalalaafi wal danda'ummaadhaan kan jiraatu ta'uu isaa agarsiisa. (Madda: Dinqisaa Waaqumaa, 14/ 7/ 2010).

Kan baasu: Fuula toleettikoo,
Kan jalaa qabu: Oromiyaa,
Kan baasu: Qabaattee waakkattuu,
Kan jalaa qabu: Oromiyaa,
Kan baasu: Rakkataakee hin gattuu,
Kan jalaa qabu: Oromiyaa
Kan baasu: Fuula toleettikoo,
Kan jalaa qabu: Oromiyaa,
Kan baasu: Hunda hammattuukoo.
Kan jalaa qabu: Oromiyaa.

Buufanni 3ffaa weedduu kanaa biyyi Oromiyaa biyya nama simattu, kan namaaf naatu, kan waan qabduu nama hin dhowwannee arjaa akkasumas, hiyyeessaafi sooreessa osoo hin jedhiin hundumaa walitti qabdee dadhabe otoo hin jedhiin, akka haadhaatti ilmaan ishee danda'uu kan mul'isudha.

Haadha haayyuu ogeessaa maraa,
Yaa jaallatamtuu biyya goototaa
Eebbifamtuu biyyee biyyarraa,
Yaa Oromiyaa bakkee jannataa.

Buufanni 4ffaa weedduu armaan olii kan agarsiisu biyyi Oromiyaa hayyootaafi goototaan beekamtuu ta'uu ishee akkasumas biyyi Oromiyyaa eebbifamtuu/ carraa qabeettii/ ta'uufi bakka jireenyaaf mijaataa ta'uu isheetii jannataatti fakkeeffamuu isheeti. Jannata jechi jedhus bakka mijaataa boqonnaa qabu kan harka waaqayyoon tolootaaf qophaa'e jechuudha. Kunis kan agarsiisu biyyi Oromiyaa bakka mijaattuufi boqonnaa qabdu biyya magariisaan beekamtu ta'uu ibsa. Kanaaf biyyi Oromiyaa nama kamiyyuu biratti jaalala qabdi.

Oromiyaa, aayyoo kiyyaa,
Harmee kiyyaa,
Teessoo kiyyaa.

Oromoon haadhaafi biyya isaa ija tokkoon ilaala. Weedduun armaan olii kanarras wanti hubatamu sabni Oromoo jaalala biyyaa isaaf qabu irraan kan ka'e haadha isaatiin bakka buusa. Haati kan nama dandeessu, kan nama hin nuffinee kan nama waliin rakkattuufi waan gaarii namaa yaaddudha. Kanaaf biyyi ofiis akkuma haadhaa kan nama dandeessuufi waan gaarii malee waan hamaa kan namatti hinyaannee ta'uu ishee agarsiisa.

4.2. Xiinxala Yoomessa Weedduu Jaalalaa

Akka maddonni ragaa himanitti uummanni Oromoo weedduu jaalalaa yeroofi bakka, akkasumas haala adda addaa keessatti weeddisa. Dargageessi Oromoo tokko jaalallee isaa maalalchiisuuf/ garaa laaffifachuuf jecha naannoo isheen jirtu jedhee amanutti hordofuun dhokatee sagalee isaa kilooleessee ishee hawwata. Isheenis sagalee weedduu kanaa dhaggeeffachuun weedduun deebistiif. Kanaafuu yoomessi weedduu jaalalaa immoo laga bishaanii waraaban, lafa migiraatti, hulaa manaatti, lafa cidhaatti, jala bultii ayyaana waggaa, yeroo birraa, arfaasaa, ganna, bakka loon tiksaniittifi kkf irratti weedduun jaalalaa ni weeddifama. Fakkeenya yota weedduu jaalalaa walaloo isaaniitiin yoomessa kam keessatti akka weeddifamaan akka armaan gadiitti xiinxalameera.

Dhidheessa gamatti koottuu,

Birraa daraara baddeessii,

Barbaacha keetan marmaaraa,

Mee dhaamsa kee naaf barreessi.(Madda:Dar. Biraatuu Ittafaa,

Weedduu kana irraa wanti hubatamu bakki weedduun kun itti weeddiffamu nama naannoo Dhidheessaa jiru yommuu ta'u, yeroon isaa immoo Birraa akka ta'e kan mul'isudha.Yeroo Birraa jaalaleen ganna guutuu wal arguuf waldharra'aa turan yerootti walarganii jaalala isaanii dhamdhamatanidha.Lagni Dhidheessaa ganna ganna guutuun waan nama ceesisuu hin dandeenyeef, kanaaf Dhidheessa gamatti koottuu yeroo Birraan bari'uu jechuun wal hubachiisu.Kunis jaalalleen lamaan wal arguuf yeroo birraa malee haalli mijaataa akka hin taane agarsiisa.Yaaduma kanaan kan wal fakkaatu weedduu:

Abbaa Turaa Qalxaayii,

Qeesicha daabee raasaa,

Afaan hulaatti as bahii,

Waa sitti hasaaseen gala.(Madda: Dargaggoo: Biraatuu Ittafaa,

Akka weedduu armaan olii kana irraa hubachuun danda'amutti yoomessi weedduu kanaa yeroon isaa galgala yommuu ta'u; bakki isaa immoo karra/ hulaa/ naannoo mana warra intalaati.Dhoksaatti dubbanna yoo warri nu argan nu lolu yaada jedhu qaba.Kana jechuun uummanni Oromoo safuu guddaa qaba.Jaalalleen fuulleetti waa'ee jaalalaa raawwachuun qaaniidha.Kanaaf weeddisaan safuu kana eeguuf jedheeti bakka da'oo/ dhoksaa kana filate.

Yaa baddeessaa laga Soolee,

Mukti lagaa dhoqonuudhaa,

Si barbaachaan laga oolee,

Akka kormaa bosonuudhaa.(Madda:Obbo Gammachuu Bantii,

Akka yaada weedduu kana irraa hubatamutti jaallataan jaalallee isaa arguuf fedhii guddaa waan qabuuf lagatti barbaacha dhaquusaati.Kanaaf yoomessi weedduu kanaa yeroon isaa guyyaa yoo ta'u bakki isaa immoo laga ta'uu mul'isa. Wellisaan weedduu kanaa yeroo baay'ee jaalalleesaa kan argaa ture naannoo laga bishaan waraaban yoo ta'u guyyaa sana garuu jaalallee isaa osoo hinargiin galuu isaa agarsiisa.

Bakkaniisa reebanii,

Danqaraan ulaa cabee,

Marsanii na eeganii,

Ani karaan dhufaan dhabee.(Madda: Obbo Gammachuu Bantii,

Yaanni weedduu kanaa deebii weeddisaan duraan jedheef kan jaalalleen isaa karaa weedduu kanaan rakkoo gaafa sana akka wal hinargineef sababa ta'e sanaaf deebii ta'uuf kan weeddifamedha. Kunis kan agarsiisu maatiin ishee akka isheen manaa gadi baatee jaalallee ishee hinargineef dhorkuu isaaniiti.Kanaaf yoomessi weedduu kanaa haala jaalallee lameen yeroo sana keessa jiran sana irratti hundaa'a. Kunis haalaan daanga'uu agarsiisa

Bodeen kee bodeedhumaa.

Jaatanii tumaa mitii,

Komeen kee komeedhuma.

Yaadadheen dhufaa mitii.

Bodee fixeen bakaraa,

Boombiin lafa onaa ceetee.

Qotee hiikeen aramaa,

Qoommii akka bonaa seetee.

Walakkaan ji'aa eessaa

Iluu ganda Buneetii ,

Walakkaan hidhaa keessaa,

Kunuu ganna baaneeti.

Saani abbaa jiruu dhaltee,

Sanbateen haa raafattuu,

Ani abbaa jiruun ta'ee,

Waan badee barbaaddadhuu.(Madda:Obbo Gammachuu Bantii)

Yaada walaloo weedduu armaan oliirraa wanti hubatamu weeddisan sababa hojiitiin jaalallee isaa arguu dadhabuu isaati.Kunis waktiinsaa yeroo qonnaafi aramaa waan ta'eef. Kanaaf yoomessi weedduu kanaa yeroo isaa arfaasaa yoo ta'u bakki isaa iddoo qonnaafi aramaattidha.

Zinnaara jennan murre,

Maali inni dabaan kunii,

Sicaala jennaan dhufnee,

Maali koorri badaan kunii?

Weedduu armaan oliirra kan hubatamu weeddisaan jaalallee isaa argee jaalala isheef qabu ibsuufiif gaafa jedhu isheen garuu jaalalasaa simachuu dhiisuu ishee kan agarsiisudha. Kanaaf weedduun kun haalli yookaan yoomessi keessatti weeddifame yeroo isheen jaalallee isheetti mufattuu yookaan qeequun cinaachaan isa ilaaltu, innis ofitti ishee araarfachuuf yookaan garaa laaffifachuuf kan weeddifamudha.

Shaggaa koo ilma boonaa,

Ani sii yaade daf-koottu naa.

Moge keessattan arge kurupheen ni okkoltii,

Yaa boonaa koo na eegii huboo gateen dhufe lagatti.

Weedduu armaan oliirraa wanti hubatamu weeddistuun jaalalleeshee yaaddee arguuf naannoo lagaatti waamuu isheetti. Kanaaf yoomessi weedduu kanaa yeroon isaa as keessatti ifa ta'uu baatus, yeroon isaa yeroo jaalallee lamaan wal yaadanii wal arguu fedhan kan ibsu yoo ta'u bakki isaa iddoo lagaati.

Waraabeessa hammayyaa,

Kan garaan fayyaa,

Shaggee koo biran dhaqaa,

Nan nyaatiin sii wayyaa.

Yaada weedduu armaan oliirraa kan hubatamu jaalalli halkaaniifi guyyaa osoo hin jedhiin kan nama fudhatee deemu ta'uu isaati. Waraabeessi guyyaa hindeemu halkan malee, kunis kan agarsiisu weeddisaan weedduu kanaa jaalallee isaa yaadee arguuf jecha yeroo malee deemuu isaa agarsiisa. Waraabeessa ammayyaa, kan garaa fayyaa, shaggee koo biran dhaqaa, nan nyaatiin sii wayyaa, kan jedhu keessatti waraabeessi ammayummaa hin qabu, kunis kan ibsu nama weellisaa weedduu kanaatti kan halkan itti dhufee si nyaadha jedhe waraabeessa osoo hintaane nama isa miidhuu barbaadee sana kan agarsiisu ta'uu

isaati. Kanaaf yoomessi weedduu kanaa yeroon isaa halkaan yoo ta'u bakki mana jaallataafi mana warra jaalalleesaa gidduu ta'uu isaati.

4.3. Haala Raawwii/ Dhiyyannaa/ Weedduu Jaalalaa.

Akka odeef-kennitootni qorataaf ibsanitti weedduun jaalalaa kan raawwatu hirmaattoota tokko malee kan weeddisaan qofaa isaa sagaleesaa kilooleessee jaalalleesaa hawwachuuf yookaan gara yaada isaatti fiduuf weeddisudha. Kunis naannoo jaalalleen isaa jirtuti raawwata. Yoomessi weedduu kanaas daanga'aa miti. Kunis weeddisaan weedduu kanaa osoo karaa deemuus, hojii hojjetuu, godoo sa'aa osoo eeguu, godoo miidhaan eeguutti, osoo horii tiksuu kfk keessatti weeddisuu kan danda'udha. Kunis armaan olitti yoomessa weedduu jaalalaa jalatti ibsameerraa hubachuun ni danda'ama. Dabalataan weedduun armaan gadiitti xinxalamaniru:

Yaa jamaree koottu koottuu,

Shaggee bareedaa sabboontuu. (Madda: Obbo Abdiisaa Hirphaa, 12/6/2010).

Akka obbo Abdiisaan jedhanitti weeddisaan weedduu kanaa osoo karaa deemuu yookaan osoo hojii hojjechaa jiruu yeroo jaalalleesaa argu kan weeddisudha jedhu. Kunis akka isheen isatti dhiyaatee isa dubbiftuufi jaalala inni isheef qabu akka bartuuf kan weeddisudha. Isheenis yeroo sanaaf yoo isa dubbisuu baatteyyuu akka inni ishee jaallatu beektee karaa inni jiru sana deddeebi'uu jalqabdi kunis gurbaa sana jaallachuu ishee mul'isuu isheeti jedhu. Yaada kanarra wanti hubatamu weedduun jaalalaa namoota wal jaallataan lamaan kan walitti dhiyyeessuufi walitti fiduu ta'uu isaati.

Ilaalumaan mul'ataa manni haadha Lataa,

Hin hafiin koottu gaaf-guyyaa Sanbataa.

Waabeen gadi yaa'ee karaa Gadab sanii,

Narra gadi ka'ii harka kan kee sanii,

Kiyyallee harkumaa sirran kaawwadhaa,

Ajaa'iba guddaa haadha na deesserra ani si jaaladhaa. (Madda: Obbo Abdiisaa Hirphaa)

Weeddisaan weedduu kanaa jaalallee isaa halalatti/fagootti argee karaa weedduu jaalalaa kanaan beellama guyyaatti walarguu qabaniifi hadhaasaa caalaa ishee jaallchuu isaa ibsa.

Haati hawaasa kamiyyuu keessatti jaalala guddaa ilmaan isheef qabdi. Weellisaan kun haadha na deesserra guddaan si jaalladhaa jechuun isaa jaalallee isaaf jaalala guddaa akka jaallate agarsiisa. Isheenis akka inni ishee jaallatu bartee beellama isaa sana akka kabajuufi akka isheen yaada ishee gara isarra gootuuf , akkasumas garaa akka laaftuuf kan weeddifameedha.

4.4. Garaagarummaafi Tokkummaa Weedduu Jaalalaafi Sirba Jaalalaa Gidduu

Jiru

Weedduun jaalalaafi Sirbi jaalalaa garaagarummaafi tokkummaa qabu. Weedduun jaalalaa sochii qaamaa tokko malee kan raawwatudha, akkasumas kan wellisaan hirmaattoota yookaan qooddattoota tokko malee qofaa isaa bifa sagalee kilolummaa umaamaan argateetti dhimma ba'uun kan raawwatu yoo ta'u sirbi jaalalaa garuu sochii qaamaafi hirmaattota/qooddattoota baay'ee kan hirmaachisudha. Sirba jaalalaa keessatti kan sirba sana baasuufi kan jalaa qabu jira; weedduu jaalalaa keessatti garuu kan jalaa qabu hin jiru wellisaa sanarraa kan hafe. Akkasumas yoomessi sirba jaalalaa bakkaafi yeroo beekamaa hirmaattotni sirba irratti hirmaatan argamanitti, akkasumas sababa sirbi sun achitti sirbamuuf kan mul'isu irratti hunda'uun kan raawwatudha. Kunis, bakka jala bultii ayyaana waggaa kanneen akka masqalaafi cuuphaa, jala bultii cidhaa, gaafa cidhaafi kkf sababeeffachuun kan raawwatu yoo ta'u yoomessi weedduu jaalalaa garuu mana gaddaa/naannoo gaddi jiru irraa kan hafe bakkaafi yeroo kamittiyyuu raawwachuu danda'a. Sirba jaalalaa keessatti dadhabinni qaamaa ni mul'ata, dafquun jira akkataa/seerri itti sirbaan ni jira weedduu jaalalaa keessatti garuu dadhabinnii qaamaafi seerri itti wellisan hagas hin mul'atu. (Madda: Obbo Gammachuu Bantiifi Obbo Dirribaa Ayyalee, 10/07/2010).

Kanarraa kan nuti hubannu yoomessi sirba jaalalaa, yoomessa weedduu jaalalaa caalaa daanga'aa ta'uu isaafi dadhabina qaamaa kan qabu ta'uu isaati. Sirbi jala bultii cidhaa sababeeffachuun sirbamu akka armaan gadiitti dhiyaatee jira:

K/B Yaa diqaaqii jirbii gelloo,

K/J/Q Hoyyoos gelloo,

K/B Maa sobdee dhaabbattaa gelloo,

K/J/Q Hoyyoos gelloo,

Goosuu jalli baalaa gelloo,

Hoyyoos gelloo,

As natti hiqii sirbi gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Yoosuu natti caalaa gelloo.

Hoyyoos gelloo.

Yaanni af-walaloo weedduu armaan oli, bo'oo 4ffaafi 5ffaa irra jiru ' as natti hiqii sirbi gelloo, hoyyoos gelloo, yoosuu natti caalaa gelloo' jedhu, kan ibsu as natti hiqii sirbi gelloo, jechuun narraa hinfagaatiin koottu waliin sirbina yaada jedhuufi nama haaraa waliif hin taanu koottu wal barra gara fulduraatti hiriyyaa walii taana yaada jedhu kan agarsiisu yoo ta'u ' yoosuu natti caalaa gelloo' kan jedhu immoo yoon si waliin sirbu, sirbichi caalaatti natti tola yaada jedhuufi natti hiqxee jaalalaa ani siif qabu hubatee yoo jaalallee koo taate natti tola yaada jedhu ibsa. Jechi ' gelloo' jedhu gosoota sirbaa hurrubummaa qaban ta'ee kan wallaggaa bahaatti beekamufi kan dargaggoon naannoo sanaa mudhii walqabachuun ykn ulee qabatanii mormaa wal jala dabarsaa sirbamu yoo ta'u karaa biraa af-walaloo kana keessatti jechi 'gelloo' jedhu intala ibsa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaarratti ' Yaa diqaaqii jirbii gelloo, maa sobdee dhaabbattaa gelloo, hoyyoos gelloo' jedhu kan ibsu, diqaaqii jirbii jechuun jirbii hindaamacamne kan ija of keessaa qabu jechuudha. Kunis weedduu sana miidhagsuuf kan gale yoo ta'u ' maa sobdee dhaabbattaa gelloo, kan jedhu erga sirbaaf dhuftee sirbuu qabda malee fakkeessuu hinqabdu yaada jedhu agarsiisa. Akkasumas ' hoyyoos gelloo' kan jedhu jalaqaban wellisaa weedduu baasuuf hamilee kennuufi jajjabeessuu isaanii kan ibsudha. Af-walaloo kanarras kan hubatamu gurbaan yoo intala jaallatu waliin sirbuuf hawwiifi fedha guddaa kan qabu ta'uu isaa kan agarsiisudha.

Hidda qilxuu jalaa yaa koshoree,

Hoyyoos gelloo,

Koshoree baallikee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Erga gidduu kanaa sin agarree gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Yaa qeeberee nadhore yaannikee gelloo.

Hoyyoos gelloo. (Obbo Gammachuu Bantii)

Bo'oo 4fi 5ffaana kan jedhu, ' erga gidduu kanaa sin agarree gelloo, yaa qeeberee nadhore yaanni kee gelloo, hoyyoos gelloo' jedhu kan ibsu wellisaan weedduu kanaa jaalalleesaa osoo hinargiin turu isaafi sirba fakkeessee nagaafi bakka isheen turte dhufte sana gaafachuu isaa kan ibsuufi yaada isheetiin miidhamuu kan ibsu ta'uu isaati. Bo'oon afwalaloo dhumarra jiru ' yaa qeeberee nadhore yaanni kee gelloo' jedhu keessatti ' qeeberee' jechi jedhu qal'oo jechuudha kunis intalaan jechuu isaa agarsiisa. Bo'oo 1ffaafi 2ffaana ' hidda qilxuu jalaa yaa koshoree gelloo, Koshoree baalli kee gelloo, hoyyoos gelloo' jedhu, hidda qilxuu jalaa yaa koshoree jechuun hidda qilxuu jalatti biqile jechuu yoo ta'u koshoree jechuun kan goge jechuudha. Karaa biraa hidda qilxuu jalaa jechuun kan of hindandeenye kan qilxutti hirkatee jiraatu maxxantuu jechuudha. Kunis hawaasa keessatti nama of hindandeenye kan namatti maxxanee jiraatu bakka bu'uu danda'a.

Kunis kan agarsiisu yaanni weedduu jaalalaa keessattis ta'e sirba jaalalaa keessatti mul'atu yaada garagaraa ta'uu isaa mul'isa

Mana duuban qota gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Qaccee na fiddaaree gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Tortoraa michuu kee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Faccee naa fiddaaree gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Facceenan albaasa gelloo.

Hoyyoos gelloo.

Yemmuu wajjiin teessuu gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Ajaasaa attam taataa gelloo,

Hoyyoos gelloo.

Bo'oo 1ffaafi 2ffaa af-walaloo weedduu armaan olirra kan jiru, ' mana duuban qota gelloo' hoyyoos gelloo, qaccee naa fiddaree gelloo' kan jedhu, duuba manaatii lafan qotaa jira qaccee naa fidi jechuudha. Qacceen meeshaa qonnaa keessaa tokko ta'ee fo'aa sangaa ittiin to'atanidha. Karaa biraa wellisaan qaccee barbaadee osoo hintaane nama qaccee naa fidu fakkaadhuuti koottu wal argina yaada jedhu agarsiisa. Hoyyoos gelloo, kan jedhu wellisaa jajjabeessuuf kan warri jalaa qaban dhageesisanidha. Bo'oo 3ffaafi 4ffaan 'tortoraa michuu kee gelloo, faccee naa fiddaree gelloo, hoyyoos gelloo' facceen albaasaa gelloo' kan jedhu hiriyyaa / jaalallee kee waliin walitti gadi nu dhiisi tooftaa lola uleetiinan reeba yaada jedhu ibsa. Yaada af-walaloo weedduu kanarra hubatamus wellisaan intala jaallatee intalli immoo jaalallee biraa waan qabduuf jaalallee sana, ishee biraatti humnaan mo'ee akka isheen isa jibbitee isa jaallattu barbaaduu isaati

Abbaan Sabbuu du'ee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Sabbuu isaa wajjinii gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Lagatti naa fidi dabbassaa wajjiini gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Tortoraa michuu kee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Buqqee dheedhii nyaataa gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Yoommuu wajjiin teessuu gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Fooliisaa attam taataa gelloo.

Hoyyoos gelloo.

Sirbi armaan olii kunis kan sirbamu iddoo jala bultii cidhaa ta'ee bakka dargaggoonniifi shamarran jiranitti kan sirbamudha. Dargaggoofi shamarraan Oromoo naannoo Gudayyaa

Biilaa jiran yeroo jala bultii cidhaa galgala galgala warra isaanii irraa heyyama fudhachuun sirba jala bultii cidhaa kanaa irratti hirmaatu.

Akka odeeff kennitootni qoraataaf ibsanitti shamarreen qofaa ishee bakka sirbaa hindeemtu obboleessa yookaan fira ishee waliin yoo ta'e malee jedhu. Sababni isaa eguumsa ijoollee durbaaf ta'u qaba, kunis kabaja ishee akka hin ganneefidha kana ta'uu baannaan durbi kabaja ishee gatte hawaasa keessatti iddoo hinqabdu; ofii kabaja dhabdee maatii ishees kabaja dhabsiisti jedhu. Bakka jala bultii ayyana waggaa kan akka masqalaafi jala bultii cidhaatti shamarraan jaalallee isaanii waliin wal arganii sirbuufi kan jaalallee hinqabnees achitti jaalallee kan wal baasatanidha. Bakka jala bultii kanatti jaalalleewwan lameen walqabdoos gaggeessuu danda'u garuu, seera mataa isaa qaba. Yeroo durbi tokko jaalallee ishee waliin qabdoos raawwattu hiriyyaan ishee immoo bira dhaabbatte akka gurbaan intala sana bakka sanaa fuudhee iddoo biraa hingeessineefi humnaan hindirqisiifne eegdi. Yoo gurbaan iddoo biraa geessuu yaaleefi humnaan dirqisiisuu yaale hiriyyaan intalaa kun fira ykn obboleessa intala fidee dhufe sanatti waamti kana booda dubbiin / lolli/ uumamuu danda'a. Durdurbi sirba jala bultii marsaa lamaafi sadi deemtee jaalallee yoo dhabdee warri intalaa, intalaaf ateetee dhaabu ykn qalanii ayyaana godhaniifii carraa intalaaf kadhatu.

Kunis sababni isaa durbi umrii kudha jaha (16) darbinan hawaasa keessatti maqaa addaa qabdi. Maqaan kunis "harmi jige" jedhu. Kana jechuun manatti hafte jechuudha. Garuu yeroo amma keessa aadaa durbi bakka jala bultiitti raawwattu faallaa armaan oliiti. Durbi ammaa jala bultii cidhaas ta'e ayyaana waggaa qofaa ishee deemti, jaalallee ishee waliis bakka barbaadde eegumsa hiriyyaashee malee deemti, kabajasheefi kabaja warra ishee hineegdu kun durba qofa miti dhiirris kanuma. Safuutu bade, aadaatu dabe jedhu. Kanarraa wanti hubatamu dhaloonni har'aa safuu wallaluufi aadaa cabsuu isaati. Aadaatu dabe jechuun dhaloonni ammaa aadaa abbootiisaanii durii gatanii waan biraa hordofaa jirachuu isaanii agarsiisa.

Yaanni sirba armaan olii kan dargaggeessi oromoo durba barbaade sana harka keessa galfachuuf sirbudha. As hiqii sirbi gelloo, yoosuu natti caalaa gelloo, kan jedhu ofiitti hawwachuun akka isatti madaqxu gochuun yaada isaa ishee qabsisa, akkasumas jaalallee duraan qabduu sana jibbisiisee akka isheen isa duraan jaallatte sana dhiistee isa jaallattuuf jaalallee ishee sana sirba fakkeessee arrabsuun akka isheen isaaf garaa kutattee dhiistu gochuu isaati. Kanas sirba armaan oliirraa buufata isa dhummarraa hubachuun

nidanda'ama. Tokkummaa sirba jaalalaafi weedduu jaalalaa ilaalchisuun Lachuu gosa afoola oromoo ta'anii af-walaloo jalatti ramadamu.Lachuu ergaa jaalalaa dabarsu.Unki walaloo isaanii walfakkaata.Walaloon isaanii lachuu mana rukuta.Lachuu jaalala jaalallee lamaan gidduu jiru haaromsuufi cimsuu danda'u.Lachuu miira namaa harkisu qabu. (Madda: Abdisaa Hirphaa, 12/6/2010).

4.5. Weedduun Jaalalaa Eenyufaan Raawwatama

Weedduun jaalalaa kan raawwatu manguddoo, dargaggoofi shamarraan Oromoo maraan raawwatama.Kunis qabiyyee weedduun jaalalaa sun ibsu irratti hundaa'eti.Weedduun jaalala haadhaa, abbaa, gootaafi biyyaa hawaasa Oromoo hunda hirmaachisa.Weedduun jaalalaa dhiiraafi dubara gidduu jiru ibsu garuu kan raawwatu dorgaggoofi shamarran Oromootiin yoo ta'u irra caalaa garuu kan raawwatu dargaggoo warra dhiiraa ta'aniin. Shamarran waan qaana'aniif yeroo baay'ee hin weeddisan, garuu darbanii darbanii yeroo jaalalleen isaanii argee weedduu jaalalaa wellisee dhageessisu isaanis weedduu jaalalaa wellisuun deebii kennuf yaalu.Weedduun jaalalaa manguddoo Oromootinis dhiyaachuu danda'a, haata'u malee kun irraa deebii mul'isa. Manguddoon Oromoo jaarsaas ta'e jaartiin kan bara dargaggummaasaanii dhaga'aniifi wellisaa turan sana irra deebi'uun jechuu ykn dhiyyeessuu danda'u garuu dhamsi weedduu jaalalaa sanaa isan hinibsu. (Madda: Obbo Abdisaa Hirphaafi Obbo Gammachuu Bantii, 12/8/ 2010).Kanarraa wanti hubatamu weedduun jaalalaa hawaasa Oromoo kaminiyyuu kan raawwatamuu ta'uu isaati.

4.6. Xiinxala Qabiyyee Weedduu Jaalalaa

Qabiyyee weedduu jaalalaa jechuun ergaa ykn dhaamsa ijoo weedduu jaalalaa keessatti darbu sana kan ibsudha. Akka odeef-kennitootni naaf ibsanitti qabiyyeen weedduu jaalalaa keessatti mul'atan: Bohaarsuuf, yaaddoo ibsuuf, jajjabeessuuf, seenaa dhaamuuf, qabeenya agarsiisuuf, barsiisuufi qeequuf akka ta'e ibsanii jiru.Qorataanis qabiyyee weedduu jaalalaa odeef-kennitoota kana irraa funaannate bifa barreeffamatti fiduun tokko tokkoon akka armaan gadiitti xiinxalee jira.

4.6.1. Bohaarsuuf

Faayidaan afoolaa, inni guddaan buhaarsuufi gammachisuudha. Kana gochuunis mukuu nama baasa, dadhabbii namarra balleessa, yaadaafi yaaddoo jaalalaa namarraa hir'isa.

Weedduun jaalalaa akkuma maqaan isaa ibsu kan jaalala walii qaban ittiin walii ibsaniifi

walaloo jaalala walii dhangalaasuun dheebuu jaalalaa kan ba'anidha. Dargaggoonni Oromoo aanaa Gudayyaa Biilaas jaalala waliif qaban walaloo jaalalaa kanaatiin wal jajata, walfarsaa, kaadhima filata, akkasumas adeemsa keessa jaalala walii dhamdhamachaa gara wal fuudhanii maatii horanii gammachuun jiraachuurra ga'anidha. Kanas gurbaan jaalallee isaa argachuuf kan hawwaa tureefi yaaddoo jaalalaan hirriba dhabaa ture erga jaalalle isaa argatee akkas jechuun gammachuu keessa isaa ibsata:

Ani galee hinrafne reefuman boqodhee,
Erga shaggee bareedduu,

Morma jaawwee argadhee.(Madda: Dar.Naggaa Caalii, 21/ 7/2010).

Bo'oo 1ffaafi 2ffaa weedduu armaan olirraa wanti hubatamu jaallataan yookaan wellisaan weedduu kanaa osoo jaalallee isaa waliin wal hinbariin dura yeroo mana isaatti galu yaadaan kan dhiphatu ta'uu isaafi erga shaggee/ jaalallee/ argatee boqonnaa argachuufi yaadi isaa tasgabba'uu isaa kan agarsiisudha. Weedduu kana keessatti wellisaan ykn jaallataan morma jaalallee isaa morma jawween bakka buusee jira, kunis mormi intalaa ykn jaalallee isaa dheeraa akka ta'e ibsuu barbaadeeti, haata'u malee wellisaan weedduu kanaa filannoo jecharratti hanqina qaba, mormi jaawwee kan nama sodachisuufi naasisudha. Akkasumas gama amantaa kiristaanaatiin afuura hamaa ykn ergamaa seexanaa kan bakka bu'udha.

Kanaaf wellisaan malleen dubbii iddeessa fayyadamee morma jaalallee isaa morma jawween bakka buusuun isaa hanqina jechoota filachuu dhabuu isaa kan agarsiisudha. Weedduu kana keessatti 'shaggeen' intala ibsa.Qabiyyeen weedduu kanaa wellisaan otoo jaalallee hinqabatiin dura kan boqonnaa hinqabne ta'uu isaafi amma garuu erga jaalallee bareedduu morma dheeraa argatee rafee buluufi boqonnaa argachuu isaa kan agarsiisudha.

Intala magaallee yaa kololaa,

Wal arganii ooludhaa daawwaan jaalalaa.(Madda: Naggaa Caalii)

Yaada af-walaloo weedduu kanaarraa wanti hubatamu wellisaan weedduu kanaa hawwiin isaa wanta kamiyyuu caalaa kan isa gammachiisuufi isa boqochiisu jaalalleesaa waliin yoo oolee akka ta'edha. Kanaaf weedduun jaalalaa hawwiifi fedhii keessa ofii yaaddoon walmakee sanarraa bilisa nama baasuun nama boqochiisa nagaafi boqonnaa namaaf laata.

Adii qalloo yaa sariitii yaa billiqqee mana duubaa,

Aniifi atoo kan waliitii yaa sinniqqee qoma duudaa,

Koottu wajjiiniin kolfa duunaa.

Kun kan agarsiisu gammachuun dangaa hinqabne kan hundummarra caalu kan namni argatu gaafa jaalallee isaa argatee waliin gammadaan ta'uu isaati.

4.6.2. Jajjabeessuuf

Weedduu jaalalaa keessatti wal jajjabeessuun nimul'ata. Kunis yeroo yaaddoon jaalallee lamaan keessaa ykn hiriyyoota keessaa isa tokkotti dhufu sodaafi yaaddoo keessaa of baasuuf wal jajjabeessu. Yaaddoon kunis wal irraa adda ba'uu, wal irraa fagaachuu, wal yaaduu, wanta fuldura isaanii jiru tokko ilaalanii sodaachuu ta'uu mala. Kanaan kan wal qabatu durbi Oromoo gaafa heruumaaf guyyaan ishee ga'u hiriyyootaafi maatii ishee irraa adda ba'uu baay'ee yaaddoofiti. Yaaddoo ishee kanas karaa weedduu mararoon hiriyyoota isheetti akkas jechuun ibsatti:

Yaa cilaaddanii,

Kan qarmii keessaa,

Yaa obbolaa koo,

Isin jiraattanii,

Kan lammii keessaa.

Mana abbaa ofii,

Akaayiin nyaataa,

Mulluun irbaata,

Kolfaanii nyaatu. (Madda: Kumashii Sanbatoo, 14/ 6/ 2010).

Weedduun mararoo kanaa yaaddoo intalli maatiifi hiriyyoota isheerraa adda ba'uufi gara qe'ee ormaatti deemuun hammam akka ishee dhiphisu kan ibsudha.

Halagaan ormaa,

Kabalee kolfaa.

Halagaan diinaa,

Kabalee dhiitaa.

Halagaan mukaa,

Kabalee mugaa.
Kunoo yaatekaa,
Du'a ga'iikoo,
Du'akoo mitii,
Du'a qarree koo.
Harmee yaa haadhakoo,
Hiriyyee waamii,
Waa'ee qarree koo,
Itti naa himi.

Yaanni weedduu mararoo armaan oli intalli dursitee yoon mana gurbaa dhaqu gurbaan nareeba, garaa natti jaabaata, diina natti ta'a, akkasumas qarree koo baalleessa jettee yaaddoon guutamuun haadha isheetiin hiriyyoota koo naa waami jettee iyyata birmannaa hinqabne iyyuu ishee ibsa. Yemmuu intalli haala kanaan yaaddoo ibsachaa hirqiftee boossu hiriyyoonni intalammoo jaalaa qabuudhaan akkas jedhu:

Agaadaa quncee nyaatuu,
Jajjabaadhuu yaa hiriyyaa,
Manni abbaa hundee hintaatuu,
Halagaan fira haa taatuu.
Gombisaan tarree galee,
Boobee laga hindhaabinii,
Enyufaatu qarreetti hafee,
Boossee garaa nurraasinii.

Weedduu mararoo kana keessatti hiriyyoonni intalaa ergaa jajjabina qabu, durbi kamiyyuu mana warratti kan hinhafne ta'uufi qarreenis hamma gaafa heerumatti ta'uu kan garaa ishee kutee gara fulduraatti warra isheerraa garaa kutattee halagaa waliin firoomtee jireenya ishee akka gaggeeffatu jajjabina kennuu isaanii ibsa.

4.6.3. Seenaa Dhaamuu

Karaa weedduu jaalalaan haala jiruufi jinyeenya nama mudaatu jalaa wal maqsuuf ykn kallatti walqabsiisuuf jecha seenaa dhaamuu ykn gorsi nimul'ata. Kunis kan mul'atu gosoota weedduu jaalalaa ibsan hunda keessatti ta'uu danda'a. Kana keessa weedduun addooyyee ykn hiriyyoonni durbaa yeroo heerumaa seenaa walii dhaaman nimul'ata. Weedduu armaan olii duraarraa intalli heerumuuf jettu miidhaan gama dhirsatiin mudatullee yaaddoo tokko ta'uu walaloon ibsitee jirti. Yaaddoon jiru yeroo heerumtu kabballaa, dhiitichoofi dheekamsatu ishee eega. Kana ilaalchisuun sodaafi yaaddoo ishee ibsaa yommuu boossu hiriyyoonni isheemmoo akkas jechuun mala ittiin yaaddoofi sodaa qabdu kana keessaa baatee bultoo ishee gaggeessuu dandeessuu kaaraa weedduu jaalalaan wal gorsu.

Mana hin aarsinii,

Maal nyaatte jedhaa,

Cal jettee hin taa'inii,

Maal yaadde sin jedhaa.

Minjee hin gaggeessinii,

Maal dhaamte jedhaa,

Ibidda hindhaamsinii,

Gandaa si hinwaaminii. (Madda: Hannaa Margaa, 15/ 6/ 210).

Weedduu armaan olii keessatti wanti hubatamu akka aadaa oromootti dubartiin dhirsa malee qofaa nyaata nyaachuun qaaniidha. Kanaaf waan nyaatamuu qabu dhirsa ofii waliin nyaachuu akkasumas gaafa inni mana jiru malee gaafa inni mana hinjirree mana aarsuu irraa akka of qusaattu gorsu. Minjee hin gaggeessinii, maal dhaamtee jedhaa, ibidda hindhaamsinii, gandaa si hinwaaminii. Kan jedhu keessatti minjeen akka aadaa fuudhaafi heeruma Oromootti intala heerumte sanaaf akka obboleessaatti ilaala. Intallis rakkoofi hiciitii qabdu hunda kan itti himattuufi marii'atu minjeedha. Kanaaf gurbaan intala minjee biratti yoo argee hiciitii waa'ii isatti himatti jedhee waan shakkee ishee loluu danda'uuf hiriyyoonni ishee kana irraa akka of qusaattuuf seenaa dhaamuu agarsiisa.

Garaa bal'adhuu,
Sii kennan nyaadhuu,
Siin jedhan baadhuu,
Xinnaa guddisii,
Guddaa dubbisii,
Hirii geessisii,

Ka'ii teessisii. (Durbee Hannaa Margaa, 15/ 6/ 2010).

Dhaamsi hiriyyoota kun mala jireenyaa hawaasa bira deemtu keessatti obsa qabaachuun, nama kabajuun, waan qaban osoo nama wal hin caalchisiin wal geessisuu akka qabdu dhaamsa ykn gorsa kan dabarsudha. Intallis seenaa hiriyyoonni ishee karaa weedduu kanaan dhaamaniifii kana hojirra yoo olchitee dhirsaa isheefi hawaasa bira deemtu biratti kabajaafi jaalala guddaa argachuu dandeessi yaada jedhu agarsiisa.

4.6.4. Yaaddoo

Jaalalleewwan wal jaallataan yeroo baay'ee walirraa addaan ba'uufi walirraa fagaatanii jiraachuu hinbarbaadani. Garuu namni wal jaallateef addaan hinba'u jechuu miti, haalli adda addaa addaan nama baasuu waan hinhafnedha. Jaallatanii dhabuun jira, haalli jiruufi jireenyaa addaan nama baasa, hasaa'aan namaa /baltiin/ addaan baasuu mala akkasumas, jaalallee lamaan wal jaallatanii maatiin addaan baasuu danda'a. Yeroo kana jaalallee laman gidduutti yaaddoon uumamuun kan hin olledha.

Jaalalleewwan kunis yaaddoo keessa isaanii weedduu jaalalaan ibsatu.

Qotiyyoon abbaa biyyaa,
Hidda gololee hiiqa dhoowwitee,
Ati kan attamitii,
Kan cinaacha koo ciisa dhoowwitee.
Dirribaa Caalii Ittafaa,
Korma gachii qamalee,
Hirriba maliin qabaa,
Sobeen gacciisa malee,
Tafkiin taphsiisa malee.

Af-walaloon weedduu olii gurbaan intala jaallatee nagaafi boqonnaa dhabuu isaa kan ibsu ta'uu agarsiisa. Innis 'ati kan attamitii, kan cinaacha koo ciisa dhoowwite', sobeen gacciisa malee, tafkiin taphsiisa malee', yoo jedhu, hirriba dhabuu, nagaafi boqonnaa kan hinqabnee yaaddoon waxalamaa jirachuu isaa ibsa. Wellisaan weedduu kanaas yommeessi inni keessatti weeddisu yeroo jaallatee dhabuufi jaallatee arguuf haalli yoo daangeesse keessatti ta'a.

Soolee gama lafti azmaraan koo,

Guyyaa si biran oolaa,

Galgaala yaaddoon koo. (Madda: Dar. Suufaa Maammuyyee, 13/7/2010).

Af-walaloo weedduu kanaa keessatti, 'soolee' kan jedhu, ganda aanaa Gudayyaa Biilaa keessatti argamtu yoo ta'u 'lafti azmaraan koo' kan jedhu, lafa qotisaati. Lafti qotisaa kunis ganda 'Soolee' keessa ta'uu isaati. Weedduu kana irraas wanti hubatamu wellisaan intala Soolee jaallatee guyyaa kan wajjiin oolan, garuu yeroo galgalli ga'u baay'ee kan yaadda'u ta'uu isaati. Kunis kan mul'isuu jaalallee isaarraa addaan baa'uu kan hin feene ta'uu agarsiisa.

Ijarreen akkanatti,

Achii gadi laalii,

Yaa muka ulee,

Kee garaan akkam bulee,

Koo sabbataan hidheen bulee.

Yommuu dhiirri walaloon baasee jaalalleesaa yaadee weedduun ibsu, intalli immoo deebii qabdiif. Weedduun armaan olii kunis kana agarsiisa. Yaaddoon jaalalaa obsa namaa hinkennu, sabbataan garaa hidhanillee nama hinrafitu. Ammas hirribni dhabuun kun itti hammannaan, guyyaanillee dhihuufi akka dide intalli kun akkana jettee ibsiti.

Qotiyyoon abbaa kiyyaa,

Wal hinloltu, wal hin ariitusii,

Guyyaan gaafa beellamaa,

Namaa hindhiitu, hinbaariitusii.

Walumaagalaatti yaaddoon jaalalaa abjuun hinraffisu, cinaachi nigaggargala, tafkiinillee nama nyaatti, garaan sabbataan hidhamullee qalbiin namaa gara jaalallee ofiitti gulufti. Kanaafuu, abidda jaalalaa kana ofirraa dhaamsuuf falli jiru, wareegama barbaachisu hunda kafalanii dheebuu jaalalaa bahachuudha. Kanaaf jaalalleewwan wal arguuf murtoo godhu, tooftaa garagaraa nibaafatu. Yoollee warri intalaa gufuu ta'an, haala danda'ameen jaalalleewwan walarguun dirqama. Kanaafis akkas jechuun weeddisu:

Waleen walal haajettu,
Dhufeen si laalaa,
Bultiin hillim haajettu
Nan dhufa hinhafu
Gaafa sanbataa,
Duuti kanaa olii,
Eessaa dhalataa.

Kun kan agarsiisu hagam jaalallee isheef iddoo kennitee waa hundaa miidhaa isheerra ga'uu danda'u ofii itti gaafatamummaa fudhachuu isheeti, bultiin yoo baddellee, du'a yoo taateellee, guyyaa sanbataa dhimma biraarraa hafeen gara keetti qajeela jechuun ishee jaalalli gidduu isaanii jiru hangam cimaa akka ta'e tilmaamuun nama hindhibu. Gudayyaa Biilaa keessatti waljaallachuun akka qoosaatti hinilaalamu, waliif du'u, abbaan barbaadees jaalallee laman gidduu seenuu hindanda'u, warri intalaa gurbaa yoo hinbarbanne jaalala isaanii addaan kutuuf yoo yaalii godhanillee jarri lachuu kana irra darbanii waldharra'u, walmararfatu yaadi isaanii faallaa warraa ta'a. Jaalalli isaanii ittiyyuu dabalaa deema, kunis erga gurbaan warri intalaa isa jibbuu baratee yeroo yerootti hariiroo duraanii caalaa intala waliin cimsaa deema. Innis yaadan narraa kutuu laata jedhee waan shakkuuf guyyaa guyyaatti ishii arguuf hawwa. Kanas akkas jechuun weeddisa:

Gudayyaa gubbaan bahe,
Akkuman baheen diriirfadhee,
Otoon adurree ta'ee,
Dallaa cabsee si biriirfadhee.

Af-walaloo weedduu kanarraa wanti hubatamu jaallataan qaamaan manasaa ykn mana warrasaa haa jiratu malee yaadaan jaalallee isaa bira jiraachuu mul'isa. Otoon adurree ta'ee,

dallaa cabsee si biriifadhee, yoo jedhu, adurreen qaamni ishee xiqqoodhaa, qaawwaa xiqqoon dallaa seenuu dandeessi akkasumas qaawwaa xiqqoon mana galtee namarra ciisuus waan dandeessuuf kanaaf wellisaan weedduu kanaa yeroo jaalalleesaa yaadu sana adurree ta'ee otoo deemee jaalalleesaa argee barbaada. (Madda: Dar.Suufaa Mammuuyyee 18/ 7/ 2010).

4.6.5. Milkaa'ina

Weedduun jaalalaa ergaa milkaa'ina qabu ibsuuf ni tajaajila. Milkaa'ina jechuun waan bira ga'uuf hawwan, fedhanifi yaadaan galmaan ga'achuudha. Weedduu jaalalaa keessattis jaalalleewwan waan hawwaniifi barbaadan qabu. Kaayyoon isaanii inni guddaan walitti dhufanii mi'aa jaalalaa waliin dhamdhamachuudha. Kana bira ga'uun immoo salphaa miti. Bu'aa ba'ii adda addaa keessa darbuun ta'a. Kunis jaalalaan miidhamuu, jaallatanii dhabuu, jaallatanii deebii dhabuu, jaallatanii arguu dhabuufi yaaddoo jaalalaan erga miidhamanii dhumarratti yoo jaalalleen lameen jaalala isaanii isa dhugaa sana waldhamdhamsiisan milkaa'aniiru jedhama. Gurbaan jaallatee erga yaaddoo jaalalaan miidhamee intala harka isaa keessa buufates akkas jechuun weeddisa:

Irraangadee sigigaachoo,

Gaangoon kan Bantii saggaaraa,

Sirraa fudhee missiraachoo,

Aangoon kan rabbiitu caalaa.

Af-walaloo weedduu armaan oli kun gurbaan milka'uu isaa agarsiisa. Kunis ' sirraa fudhee missiraachoo, aangoon kan rabbiitu caalaa' kan jedhu yaada lama ibsa. Inni tokko jaalallee nama biraa irraa fudhachuufi irraa galagalfachuu isaa agarsiisa. Inni lamataa durbummaa intalaa fudhachuu isaati. Aadaa Oromoo keessatti durbummaan mallattoo kabajaati. Kanaaf durbi durbummaa qabdu gurbaa ishee jaallateefi hawaasa biratti kabaja guddaa qabdi. Gurbaan waa malee missiraachoo hin jenne waatu jira. Akka aadaa Oromootti intalli heerumtee borumtasaa missiraachoof gara mana warraa deemu. Gaafa kana intalli durba ta'uu ishee minjoonni dhiiga shaashii adiirraa itti agarsiisu. Yeroo kana warri intalaa gammachuu kana hinjedhamne gammadu. Isanis intalli keenya nun qaaneessine, nu kabajje jedhanii intala saaniitti gammadaa minjoota haalaan keessumsisu. Kanaaf gurbaan kan

gammadeef intalli jaalalaa dhugaa isaaf qabdu irraan kan ka'e kabaja ishee waan isaaf kenniteefidha. Kanaaf yaanni weedduu armaan olii milkaa'uu gurbaa agarsiisa.

4.6.6. Gaabbii ibsuuf

Weedduun jaalalaa gochoota raawwatamanii darban duubatti nama deebiisee yaadachisuun ergaa gaabbii ibsuuf ykn dabarsuuf tajaajila. Kunis jaalalleewwan osoo wal jaallataanii sababa adda addaan gargar bahan walitti fiduun akka isaan badii duraan isanirratti raawwate irrannachisee jara walitti deebisee jaalala isaanii haareessuu danda'a. Gurbaan jaalallee isaarraa addaan ba'ee gaabbee deeffachuuf jedhu weedduu jaalalaan gaabbii qabu akkas jechuun ibsata:

Yaa muka mukii mukii'

Yaa birbirsaa dheerinaa,

Yaa nama durii durii,

Koo walitti deebinaa.

Af-walaloon weedduu bo'oo 1ffaafi 2ffa armaan olirraa wanti hubatamu, mukeen durii keessaa dheerinaan hanga birbirsaa kan ga'u hinjiru yaada jedhudha. Bo'oo 3ffaafi 4ffaarratti 'yaa nama durii durii koo walitti deebinaa' kan jedhu jaalala keessaa nama jalqaba wal barantu caala ykn jaalala ijoollummaatu caala yaada jedhu kan ibsudha. Qabiyyeen weedduu kanaa jaalalleen lamaan kan wal jaallachaa turan gidduutti jaalala isaanii addaan kutanii kan turan gaabbanii jaalala isaanii duraa sana deebisuuf of murteessuu isaanii agarsiisa. Kunis addaan ba'uurra garaa dhiifamaa walii qabaatanii walitti deebi'anii jiraachuun gaarii akka ta'e kan agarsiisudha. Intallimmoo akkas jechuun gaabbii qabdu gurbaaf deebiifti:

Korma qaleen luka baasaa,

Foon billitii naa affeelii,

Orma ganeen suma jaaldhaa,

Koottu waadaa naaf seeni. (Madda: Obbo Dirribaa Ayyalee, 15/6/2010).

Af-walaloo kana irra wanti hubatamu intalli yeroo jaalallee ishee isa jalqabaa kanarraa adda bate jaalallee kan biraa qabachuu isheeti. Haata'u malee jaalalleen ishee inni lammataa kun hanga isa jalqabaa sana kan hingenyeef akkasumas filannoomaa dhabnaa

waan dukkaa jiraattu fakkaata. Yaanni ‘Orma ganeen suma jaaldha, koottu waadaa naaf seeni’ jedhu, waan lama of keessaa qaba, innis sodaafi abdiidha. Yoo ati akka duraa sana nan dhistu ta’e ani suma jaallachuuf murteessera duraanuu situ nadhiise malee ani si jibbine yaada jedhu fakkaata.

4.6.7. Obsa

Weedduun jaalalaa jaallataan tokko yaaddoo jaalalaatiin akka hin miidhamneef obsa kennuun jaallataan akka waan tokko obsee keessa darbee wanta barbaade bira ga’utti ergaa obsa qabu kennuuf tajaajila. Kanaaf jaallatan jaalallee isaa arguuf obsa dhabu akkas jechuun obsa kadhaata:

Yaa allaatti manarraa,

Shumburaa naa carcarii,

Yaa garaa koo baranaa,

Hundumaa naa danda’ii.

Weedduun jaalalaa malleen dubbii kan badhaadhedha. Wellisaan miidhagina walaloo weedduu sanaa eeguun haala jaalalleen isaa miira guutuun yaada ishee gara isaa akka dhaggeeffatte yaada inni keessa jiru sanaaf furmaata akka laattuuf malleen dubbii fayyadama. Kanaaf wellisaan weedduu armaan olii bo’oo 1ffaafi 2ffaa irratti, allaatti manarraa wajjiin waliin dubbii taasisaa akka jiru ibsa. Akkasumas bo’oo 3ffaafi 4ffaa irratti yaaddoo jaalalaa waan qabuuf garaa isaa waliin dubbii taasisuun jajjabina akka godhachuu qabu garaa isaa hubachiisuu ibsa. Weedduu kana keessatti malleen dubbii weeddisaan itti fayyadame nameessa ta’uu isaati. Qabiyyeen weedduu kanaas obsan waan hundumaa danda’uu yaada jedhu qabaachuu isaati.

4.6.8. Tuffii

Weedduun jaalalaa ergaa tuffii of keessaa qabu dabarsuuf ni tajaajila. Kunis yeroo jaalalleewwan walitti mufataniifi yeroo jaalallee biraa kan caaltu/ caalu/ argatan af-walaloo weedduu jaalalaan akka waldhiisuu barbaadan walhubachisuu. Gurbaanis akkas jechuun yaada isaa ibsata:

Abaataan Abaatumaa,

Kan fardarra taa’ee,

Qawween loluu,
Situ jaarsa jaallatee,
Kan gororri yaa'ee,
Laphee ga'uu.

Weedduu kanarraa wanti hubatamu osoo gurbaan intala jaallatuu intallimmoo nama umurii ishee hintaane jaarsa jaallachuu isheeti. Hawaasi Oromoo komeefi qeeqa qabu wal lolee wal sirreessa osoo hintaane afoolaan haguugee ququma keessa isaa dabarfata. Situ jaarsa jaallatee, kan gororri yaa'ee, laphee ga'uu' yoo jedhu jaarsa intalli jaallatte sana tuffachuu isaati. Jaarsi gorora hinqabatu lapheessarra gad yaa'a, jechuun intalli akka jaarsa jibbituufi ofii ishees akka of ceephatu godha. Karaa biraa gurbaan intala tuffachuu isaa agarsiisa, intala jaarsi jaallatu jaallachuu hin qabu murtoo jedhu agarsiisa. Gurbaanis intala dhiisuu isaa akkas jechuun intala hubachiisa.

Saan abbaa jiruu dhaltee,
Sanbateen haarafattuu,
Ani abbaa jiruun ta'ee,
Wanbadee barbaaddadhu.

Af-walaloon weedduu kanaa gurbaan intalaaf garaa kutachuusaa agarsiisa. Kana booda ani hojiin qaba dhimman jaalala kee qabachuu hinqabu dhaabeera jaalala kee yaada jedhu agarsiisa. Kanaaf naan eegiin kashalabbee barbaaddadhu jechuun akka tuffatee isheerraa addaan bahe ibsa.

4.6.9. Qabeenya

Weedduu jaalalaa keessatti qabeenyaan walqeequun nimul'ata. Jaalala keessatti yeroo baay'e kan milkaa'u isa qabeenya hin qabnerra isa qabeenya qabutu jaalallee argachuuf milkaa'a. Kanas namni jaallatee qabeenya dhabuu isaatiin qeeqamees akkas jechuun quuqqaa isaa ibsata:

Koottu harree feena jennaan, teepa hinshaaru jettee,
Koottu wajjiin teenya jennaan, deegaa hinjaallu jettee,

Deegni illee akaakuu mitii, yaa shaggee kaarruu shifii. (Madda: Tolasaa Jootee

27/ 8/ 2010).

Af-walaloo weedduu kanaa keessatti bo'oo tokkoffarratti wellisaan weedduu kana jaalalleesaatiin waliin daldallee of fooyyeessina jennaan na didde yaada jedhu kan ibsu yoo ta'u, bo'oo 2ffaan waliin jiraannaa jennaanis qabeenyaan qeequu isheeti. Isheenis toora hiyyeessaa maaltu na dhaabe yaada jedhu agarsiisa, bo'oon inni 3ffaa wellisaan jaalallee isaa kadhatee dadhabee deebii kennachuu isaati agarsiisa, innis hiyyummaan sanyiidhaan kan hindarbineefi yoo hojjetan bor abbaa qabeenyaa akka ta'uu danda'an kan agarsiisuufi qabeenyi jaalala akka hincaalle dhaamsa dabarfachuu isaati. Kanaan kan walfakkaatu:

Yaa Haaruu Abbaa Mangashaa, gubateera baalli hiddii,
Haacaalu abbaan horii, kassareera abbaan hidhii.
Duubana roobee malee baddaan qilleensa hinqabuu,
Fuula gadoome malee, booranni hiyyeessa hinqabuu.

Af-walaloo armaan oliirraa wanti hubatmu wellisaan qabeenya dhabuu isaatiin jaalallee isaa akka dhabe, garuu ofii hiyyumarraa kan hafe mudaa tokko kan hinqabneef garuummoo sanyiin isaa hawaasa keessatti fudhatamaafi gosti isaa mudaa kan hinqabne ta'uu agarsiisa.

4.6.10. Qeeqa/Komee/

Weedduu jaalalaa komee qaban ibsachuun kan keessatti mul'atudha. Kunis yaada namaatti kan dhaga'amu tokko qeequun weedduun haguuguun dabarfachuudha. Kunis qeeqa adda addaa ta'u danda'a. Namni jaalalle isaarraa komee qabuus akkas jechuun weedduun ibsata:

Yoommuu gugeen baala raaftuu, soofeen addeesse rigaa koo,
Yoommuu narraan tokko yaaddu, malaan baalleesse hiriyyaa koo.

Wellisaan weedduu kanaa jaalallee isaa amanee osoo wajjiin jiraatuu badii tokko malee isa dhiifte jaalallee biraa kan jalqabdeefi inni immoo isheetti qabamuu ykn komachuu isaa agarsiisa.

4.6.11. Murtoo/ Garaa murachuu/

Weedduun jaalalaa yaada duraan waan biraatti qabamee jiru tokko akka irraa deebi'uuf of murteessu dhaamsa dabarsuu keessatti nitajaajila. Namni yaada isaa yeroo dheeraaf jaalalatti hidhee deebii jaalallee isaa irraa dhabees akkas jechuun wellisa:

Galaanni jawween fiduu,

Yoo fideef reeffa fidaa,

Gara eegee marmaree,

Garaan dafee nan cituu,

Yoo citeef reef na citaa,

Gaafan shaggee koo eegeen dadhabee.

4.6.12. Akeekkachisa

Weedduun jaalalaa ergaa kallattii garagaraatiin dabarsuu keessatti iddoo olaanaa qaba. Hawaasi Oromoo waan tokko irratti otoo tarkaanfii hinfudhatiin duraanddursa namni sun dogoggora isaarra akka deebi'uuf karaa weedduu jaalalaan cina qabee itti hima. Jaalala keessatti wal dorgommiin kan hinolledha. Gurbaan intala jaallatee otoo jiru namni biraan gurbarratti dhufee intala jaallachuu barbaadu jiraachuu danda'a. Yeroo kanas gurbaan intala jaallatuu sanaafi nama isarratti dhufee intala jaallachuu barbaadee sanaaf karaa weedduu jaalalaan akka jarri lachuu waan gochaa jiran irraa akka deebi'aniif dursa ergaa akeekkachisaa dabarsata. Kanas akkas jechuun wellisa:

Kumarraan tumaa tumaa amartii qalloo tokkoo,

Tur amman sirraa kutaa gurbittii farroo tokkoo.

Andoodeen wayyaa hinaddeessuu lakkii kutaa sana miiccii,

Anafoo silaa hindhageessuu lakkii gurbaa sana dhiisii.

4.6.13. Dhiifama/ Araara/

Weedduun jaalalaa jaalalleewwan osoo wal jaallataa jiranii adeemsa keessa walitti mufatanii jiran walitti fiduuf ni tajaajila. Jaallataan/ jaallattuun dhiifama walii gochuu barbaadus akkas jechuun ergaa isaa karaa weedduu jaalalaan ibsata:

Yaa qilxuu Bookaa Bulii,

Kootama jaldeessaa leenjisa,

Yaa michuu moofaa durii,

Koottu balleessaa deebifnaa.

Wellisaan weedduu kanaa jaalalleesaa duran waldhaban sanaaf dhiifama gochuu waan barbaadeef afaaniin itti hiqee gaafachuuf walitti hindubbatan wal oduu walitti dhufuufis jaarsummaa yookaan nama sadaffaa barbaada. Kanaaf wellisaan kun jaarsummaa tokko malee karaa weedduu jaalalaan jaalallee isaa araarfachuu barbaade. Jaalalleen isaas inni isheef araara gochuu isaa bartee yoo jaalala isaaf qabdi ta'e itti araaramti jechuudha. Kanarraa wanti hubatamu weedduun jaalalaa namoota waldhaban osoo namni tokko gidduu hingaliin kan nama walitti mufate walitti fidee araarsu ta'uu isaati.

4.7. Ga'ee Weedduu Jaalalaa Ijaarsa Eenyummaa Oromoo Gudayyaa Biilaa Ibsuu Keessatti Qabu

Ga'een weedduun jaalalaa ijaarsa hawaasaa keessatti qabu jireenya hawaasummaaf bu'aan isaa daran olaanaadha. Kunis haalaafi miira hawaasa sanaa waliin wal qabataniin kan ibsaman ta'uu isaati. Weedduun jaalalaa miira jaalalaa keessa ofiitti dhaghamu ibsurra darbee, yaadafi yaaddoo namni keessa jirurraa namarraa salphisa, nama bashannansisa, dadhabbiin namarraa balleessa, akkasumas tokkummaafi jaalala namaa ykn hawaasa gidduutti kan uumudha. Kanaafuu weedduun jaalalaa ijaarsa eenyummaa hawaasa tokkoo keessatti iddoo guddaa kan qabu ta'uu isaati.

4.8. Fakkoommiifi Sadoommiin Weedduu Jaalalaa Keessatti Mul'atan Xiinxaluu

Fakkoommiin malleen dubbii keessaa tokko ta'ee, isa wantoota mallattoo taasifatee bakka waan tokkoo buusuun ibsudha. Karaa biraa hiika mallattoo wanta tokkoo duuba jiru jechuudha. Fkn odaa. Odaan ummaata Oromoo biratti bakka Oromoon seera itti tumatuufi bakka itti waa murteeffatu galma bakka bu'a. Kunis kan mul'atu barreeffamaafi dubbii afaaniin taasifamu keessattidha. Gosti malleen dubbii kanaas hiika kan argatu aadaa hawaasa keessatti dubbatamu sana waliin wal bukkee qabuun kan hiika argatudha. Hawaasa sana keessatti mallattoon sun maal akka bakka bu'uufi maal akka ibsuu barbaade beekuuf aadaa hawaasa sanaa beekuun dirqama. Sadoommiin malleen dubbii hiika irra keessaafi keessaa/ dhokataa/ qabudha. Fakkoommiifi sadoommiin weedduu jaalalaa keessatti ni mul'atu.

Ijaarrataa mana qaalluu, waayyaan Baaccuu jalli kuulaa,

Ilaallataa nama jaaldhu, mataa fanxoo irra si buusaa,

Mataa fanxoo dargaggeessaa, dhiiga ijoollummaa baalleessaa.

Yaanni af-walaloo weedduu bo'oo 1ffaa jiru ' ijaarrataa mana qaalluu, waayyaan Baaccuu jalli kuulaa' kan jedhu' namni hinbeekamiin mana qaalluuf ijaaraa jiraachuu isaafi Waayyaan Baaccuu jalli isaa ykn fiixeen isaa foo'aa qalama qabu qabaachuusaa ibsa. As keessatti ' qalluu' jechi jedhu karaa lamaan ilaalamuu danda'a, tokko mana waaqeffannaa/ afuura hamaan waliin hidhata qabu kan ibsu yoo ta'u, inni biraa mana hayyuu ijaaruu kan jedhu ta'a.

Bo'oo 2ffaan kan ibsu yeroo nama jaallattu adda baafadhu ta'uu baannaan nama amalasaa hin beekne yoo jaallatte miidhamuu dandeessa yaada jedhudha. As keessatti 'mataa fanxoo' kan jedhu kan bakka bu'u qaama hormaata dhiiraati. Wellisaan kunis ergaan inni dabarfachuu barbaade namni ati jaallatu tarii nama fedhii foon isaaf qofa sibaarbaadu garuu si waliin boltoo uumee jiraachuu hin barbanne garuu kabajakee balleessee sidhiisuu danda'a yaada jedhu agarsiisa. Yaanni af-walaloo bo'oo dhumaarra jirus kanuma mul'isa, innis ' Mataa fanxoo dargaggeessaa, dhiiga ijoollummaa balleessaa' dhiiga ijoollummaa' kan jedhu 'durbummaa ykn qarree bakka bu'a. Durbummaan hawaasa keessatti kabajaa qaba durbi kabaja ishee kana eeggattus hawaasa keessatti kabaja qabdi, durbi kabajashee kana hineeggannemmoo faallaa kanaati hawaasa keessatti kabaja hinqabdu. Kanaaf ergaan wellisaa kanaa nama amalasaa hinbeekne jaallachuukeerra anuma isa ati dur beektu kana siwayya yaada jedhu kan agarsiisu fakkaata.

Daagujjaa qabbana laaftoo qophama koon aramsiisee,

Kan mudhiin shafshafa gaangoo, ko'ummaakootu na dhabsiisee.

Yaanni af-walaloo weedduu kanaa bo'oo 1ffaarraa, Midhaan daagujjaa qabana looftootti oomishamee jiru qophaa isaa osoo namni biraan isa hingargaariin armsiisuu isaati. Bo'oo 2ffaan ' Kan mudhiin shafshafa gaangoo, ko'ummaakootu na dhabsiisee' jedhu keessatti wellisaan weedduu kanaa mudhii intalaa / mudhii jaalallee isaa ' shafshafa gaangoon' bakka buusee jira. Shafshafi gaangoo faayya yeroo gaangoo yaabbatanii deeman itti kuulanii/ naqanii bareechanii deeman kan ibsudha. Kunis kan ibsu wellisaan bareeda mudhii jaalallee isaa waan ittiin garaa isa ga'uu shafshafa gaangoon bakka buusee ibsachuu isaati.

Bosona Boolalee keessa deemeen mugee,

Kaarruu kee qallayyoo bishaan keessaan dhugee.

Weedduu armaan olii kana keessatti, afwalaloo “ Bosona Boolalee keessa deemeen mugee” jedhu, dhamsi irra keessaa bosona Boolalee keessa deemee deemeen dadhabee hirribni naqabee mugee yookan boqodhe yaada jedhu kan ibsudha. Kunis kan agarsiisu bosonni Boolalee bosona guddaa aanaa Gudayyaa keessatti argamu keessaa isa tokko ta’uu isaa ibsa. Karaa biraa ija siyaasaatiin yeroo ilaalamu fincila diddaa garbummaaf yookaan mirgaakoofi mirga sabakoo kabachiisuuf jecha bosona seenee bilisummaa sabakoof fidee dhufuun dadhabee yookaan milkaa’uu dhabee bosona keessattan hafe yaada jedhu of keessaa qaba. Kunis kan agarsiisu booree qabaachuufi waan manaa ba’aniif hamma galma ga’aniitti qee’etti deebi’uun qaanii ta’u isaa ibsa. Kunis akkuma mammaaksa keessatti, “ Hintura malee hinurra” jette Boombiin, sana injifannoon galuuf kan aarsaafi obsa gaafatu ta’uu isaa agarsiisa.

Afwalaloo “Kaarruu kee qallayyoo bishaan keessan dhugee” jedhu, ‘ kaarruu’ jechi jedhu ilkaan fuulduraan wal irraa fageenya qabu kan ibsu yoo ta’u ‘qallayyoo’ jechi jedhu immoo intala kan ibsudha. “ Bishaan keessaan dhugee” jedhu ‘bishaan’ jechi jedhu kan inni bakka bu’u ykn kan ibsu ‘gorora intalaati’ kunis kan agarsiisu wellisaan intala jaallate sana argee dhuggachuu isaafi yeroo dhuggate sanatti gorora jaalallee isaa liqimsuu isaa kan agarsiisu ta’uu isaati.

Hagadaan dhuka dhukaa,

Kee garaan muka mukaa.

Weedduu armaan olii keessatti afwalaloon “Hagadaan dhuka dhukaa” jedhu, kan ibsu hagadaan dhuka dhuka qabachuufi dhukaan kan beekamuu ta’uu isaati. Afwalaloon “ Kee garaan muka mukaa” jedhu immoo kan ibsu, garaan kee muka mukarra caaludha. Kunis wellisaan weedduu kanaa garaa jaalallee isaa mukatti fakkeessuun kan ibse ta’uu isaati. Muka mukarraa jechuun muka keessaa kan baay’ee jaabaatu jechuudha. Dhaamsi irra keessaa intalli garaa jaabeettiifi kan namaa hinnaane akkasumas, jaalala gurbaan isheef qabu sana kan hinkeessumsifneefi gurbaa jaallachuuf fedha kan hin qabne ta’uu ishee yoo ta’u karaa biraa ati halagaadha/ orma yaada jedhu ibsa. Sababni isaa yeroo baay’e kan garaa namatti jaabaatu aantee ofirra halagaa waan ta’eef. Akkasumas ummata Oromoo biratti gaaleen ‘ muka mukaa’ jedhu kan ibsu wanti sun hinmi’awu yaada jedhu qaba. Kunisa mallattoo wanta dhamdhama hinqabe tokkoo bakka bu’a jechuudha.

Yaa sangoota Bayyanaa,

Maaltu gaddachaasaree,

Yaa bargoo ija barbaadaa

Maaltu sifakkaataree?

Yaanni afwalaloo bo'oo 1ffaafi 2ffaa armaan olii, “Yaa sangoota Bayyanaa, Maaltu gaddachaasaree” jedhu dhaamsi irra keessaa sangoonni Bayyanaa karaa irraa maqaniiru namni deebisu hinjiru yaada jedhu kan ibsu yoo ta'u karaa biraa ykn yaanni dhokataan sangoonni Bayyanaa hedduudha namni xinneessu hinjiru yaada jedhu agarsiisa. Afwalaloon bo'oo 3ffaafi 4ffaarra “Yaa bargoo ija barbaada” jedhu kan ibsu ‘bargoo’ jechi jedhu kan umriin hingeenye intala xinnoo reef geessu kan ibsu yoo ta'u, gaaleen ‘ija barbaadaa’ jedhu akka aadaa oromootti ykn ummata Oromoo biratti intala ija barbaadaa jechuun kan durbummaa qabdu jechuudha. Durbummaan ummata Oromoo biratti mallattoo kabajaafi ulfinaati. Kunis kan hubachisu intalli durbummaa qabdu hawaasa Oromoo biratti kabaja guddaa kan qabdu ta'uu ishee kan agarsiisudha. Kanaaf kan wellisaan weedduu kanaas maaltu sifakkaataree? Jedheefis. Kana jechuun hawaasa keessatti iddoo guddaa qabaachuu ishee agarsiisa.

Yaa qarartuu akka daadhii bultee,

Tole haadha nuuraa,

Har'a siliqimseen,

Bor alala guuraa.

Yaadi af-walaloo bo'oo 1ffaafi ‘Yaa qarartuu akka daadhii bultee’ kan jedhu kan ibsu daadhii booruu hinqabnee kan calalee bule jechuu yoota'u, ‘tole haadha nuuraa’ kan jedhu haadha ilma isheen waamamtu kan ollaa wellisaa sanaa jiraattu kan ibsudha. Bo'oo 3fi 4ffaafi ‘har'a si liqimseen, bor alala guuraa’ kan jedhu har'a fayyaamakee liqimsee of keessa si bulchee bor si alaffadhaa yaada jedhudha. As keessatti wellisaan jaalallee isaa qarartuu daadhii bulteetti fakkeessee jira. Kunis kan ibsu jaalalleen isaa kan mudaa hinqabneefi jaalala qulqulluu ta'e isheef qabaachuu isaa kan mul'isudha. Kanaaf yoon siliqeemse malee sin quufu haada jedhu kan agarsiisudha. Wellisaanis malleen dubbii keessaa akkasaa fayyadamee jaalallee isaa qarartuu daadhiin bakka buusee jira. Kunis ati

qulqulluudhaaykn cariidhaa kun immoo dhugamuuf mijaataa akka ta'e atis jaallatamuuf baay'ee nama hawwatta yaada jedhu kan agarsiisu fakkaata.

Maskeetoo (2),
Maskeetoo gabaabduu,
Manattoo na diddee,
Alatti nan waamtuu?

Yaanni af-walaloo weedduu armaan olii ' maskeetoo gabaabduu, manattoo na diddee, alatti na waamtu' jedhu' maskeetoon gosa meeshaa waraanaa/ qawwee/ ta'ee meeshaa dur baay'ee barbaadamuufi qabachuun isaa namatti tolu yoo ta'u, haata'u malee as keessatti wellisaan malleen dubbii keessaa iddeessa fayyadamee jaalallee isaa' maskeetoon' bakka buusee jira. Kunis kan ibsu jaalalleen isaa baay'ee kan bareedduufi kan nama hawwattu ta'uu kan agarsiisudha. Bo'oon 2ffaafi 3ffaan erga manatti na diddee alattimmoo na waami yaada jedhu kan ibsu ta'uu isaati. (Madda: Obbo Bokoree Waaqumaa).

4.9. Weedduu Jaalalaa keessatti Dinqisiifannaa Halluu irratti Oromoon qabu

Ummanni Oromoo halluuwwan mallattoo adda addaan bakka buusuun ibsa ykn hiikatti kenna. Akka falaasama Oromootti halluun armaan gadii mallattoo ykn hiika adda addaa qabu.

Halluu Diimaa: kan bakka bu'u: Dhiiga, wareegama, gadadoofi jeeqama ibsa.

Halluu Magariisa: kan bakka bu'u: Guddina, kaka'umsa, abdii, hormaata ibsa. Karaa hamaan/ faallaa kanaan / yoo ilaalame immoo kan inni ibsu; Du'aafi waan tortoraa wajjiin wal qabata.

Samii/ Blue: kan bakka bu'u: Dhugaa, amantaa, wabummaa, qulqullina ibsa.

Halluu Adii: kan bakka bu'u: Ifa, qulqullina, amanamummaa ibsa. Karaa hamaan yoo ilaalame immoo; du'a, sodaafi humna addaa ibsa.

Halluu Gurraacha: kan bakka bu'u: Dukkana, hamaa, du'a ibsa.

Weedduu jaalalaa keessatti Oromoon bifa/ halluu/ filatu qaba. Kanas kan irratti hundaa'e filatu bifa/halluu/ namni uumamaan qabu irratti hundaa'eti. Namni uumamaan bifa diimaa, gurraachaafi magaala qaba. Namni bifa/ halluu kanarraa adda ta'e waan hinjirreefidha.

Namni bifti isaa adii, magariisa, samiifi kkf ta'e waan dachee kanarra hinjirreef. Kana keessas kan Oromoon weedduu jaalalaa keessatti dhimma bahu halluu diimaafi magaaladha. Dargaggoon Oromoo weedduu jaalalaa keessatti intala bifti ishee diimtuufi magaala taate jaallachuun jaalala isheef qabu kanaas kaaraa weedduu jaalalaan ibsaa ofitti hawwatee; garaa laaffifaatee kan harka isaa keessa galfatudha. Haata'u malee intalli magaalli, intala diimtuu caalaa ummata Oromoo biratti dinqisiifamti, akkasumas ni jaallatamti. Intalli bifaan magaala taate kunis kan caalaatti barbaadamtu ta'uu weedduu armaan gadiirraa hubachuun nidanda'ama.

Abbayiin muka miti, baaluma dagaagsa malee,
Jaallanneen hunda miti magaala lookoo sani malee.

Yaabbanneen kacha maleedhaa, lafa liccisisanitii,
Jaallanneen magaala lookoo, dhirsa jibbisisanitii.

Maaloo magaala koo,
Na dhukkuba koottu faaya koo.

Yaa hoolota Baayisaa hoolota morma sologee,
Magaala biyya kiyyaa magaala bareedduu mudhii logee.
Addeessatu naanna'a, ani naanna'u jette biftuunii,
Magaalluu dhibba bitte, shantama dhabinna jette diimtuu.

Afwalaloo armaan olirra wanti hubatamu intalli magaalli dargaggoo Oromoofi hawaasa Oromoo biratti kan filannoo jalqabaa qabduufi dinqisiifamtu ta'uu ibsa. Intalli diimtuun akka intala magaala caalaa filannoo hin qabnes weedduu armaan olii bo'oo dhumaarraa hubachuun nidanda'a. Waalumagala weedduu jaalalaa keessatti bifti/ halluun/ magaalli hawaasa Oromoo biratti filannoo jalqabaa qabaachuu isaati.

4.10. Faayidaa Weedduu Jaalalaa

Hawaasni Oromoo dhimma adda addaa karaa weedduu jaalalaan haguguun dhamsa qabu ittiin dabarsata. Walumaagala faayidaan weedduu jaalalaa: Jaalallee lameen walitti fiduufi jaalala gidduu isaanii jiru cimsuuf, barsiisuuf, gorsuuf, qeequuf, jajjabeessuuf, seenaa dhaamuufi kkf fayyada.

4.11. Sadarkaa Weedduun Jaalalaa Yeroo Ammaa Irra Jiru

Akka odeef-kennitoonni qorataaf ibsanitti weedduun jaalalaa sababa amantaafi ammayyummaa irraan kan ka'e sadarkaa dagatamuufi baduurra jira jedhu. Dur ummanni Oromoo utuu akka ammaa kana amantaan hin baay'atiin, amantaa tokko qofa qaba ture. Amantaan kunis "waaqeeffataa" jedhama. Innis waaqa Oromoo ganamaa kan ta'e waaqa /rabbi / tokkichatti amanuufi waaqeessuu yaada jedhudha. Kanaaf Oromoon yeroo waaqa kadhatu " Tokkicha garaa garbaa roobdee nun balleessiin caamtees nun balleessiin" jedhus. As keessatti tokkicha garaa garbaa jechuun waaqayyoo uumaan gara-baldheessa, obsaafi danda'aa ta'uuisaa kan ibsudha. Bakki ummanni Oromoo waaqa uumaasaa kan itti kadhatu malkaafi gaarattidha. Bakka kanas kan filataniif, Malkaan naannoo bishaan qulqulluun jirudha kunis waaqayyoo qulqulluudha yaada jedhu kan ibsuufi waaqayyoo jalqaba yeroo supheerra nama uume naannoo lagaattidha yaada jedhu kana qabachuun gara malkaa dhaqaanii kan isaan waaqa kadhataniif. Gaarri immoo waan hundarraa ol jedhaadha kun immoo kan ibsu waaqayyoo waan hunda caaluufi guddummaa waaqayyoo kan ibsu ta'uu isaati. Haata'u malee waggoota muraasaa as erga farajoonni amantaa biyya alaa biyya keessa galchanii namoota gara amantaasaaniitti fidanii booda amantaan waaqeeffataa akka waan amantaa boodatti hafa ta'eefi akka waan Oromoon waaqa uumaasaa hinbeeknetti ilaalamaa dhufe. Kanaan walqabatees Oromoon aadaasaa tokko tokko dagachaafi dhabaa dhufe. Keessumaa ergaa amantaan piroteestaantii dhufee weedduun jaalalaa sadarkaa dagatamuufi baduurra jira. Kunis yaada amantaa sirbituun mootummaa waaqayyoo hindhaaltu yaada jedhu deeggaruun namoonni akka weedduu jaalalaa jibbaniifi dagatan godheera. Kunis hawaasa keessatti weedduun jaalalaa akka fudhatama hinqabaannee taasissee jira. Namni utuu amantaa piroteestaantii hordofuu weedduu jaalalaa yoo weellissee argamees akka inni haafura seexanaan walii galeettis ni ilaalama. Kana irraan kan ka'es yeroo amma keessa weedduun jaalalaa hawaasa keessatti lagu ta'aa jira.

Dur ijoolleen jabbiifi loon egaan bakka tikaatti weedduu jaalalaa weellisu akkasumas, namni miidhaan eegu bakka godoo miidhaaniitti, namni hojii hojjetufi namni karaa deemu weedduu jaalalaa weellisaa dalagaa isaa raawwata. Yeroo ammaa garuu kun marti faarsaa amantaan bakka bu'amee jira jedhu. (Madda: Abdisaa Hirphaa).

Ammayyummaan qaroomina yeroon fidu waan ta'eef isa fakkaachuun gaarii ta'ee garuu aadaafi safuun hawaasaa sababa ammayyummaatiin kan badan hammana hinjedhamu.

Kanneen keessaa weedduun jaalalaa isa tokko.Dur dargaggeessi Oromoo tokko intala jaallate tokko argee jaalala isheef qabu itti dhiyaatee ibsuufiif karaa hinargatu.Gurbaafi intalli akka barbaadanitti walarguu hindanda'an; daangaa safuufi haalaatu gidduu isaanii jira.Safuu hawaasaa sodaaf jecha gurbaafi intalli wal bira ga'anii jaalala waliif qaban wal hubachuu hindanda'an.Yeroofi bakka barbaadanitti wal arguuf akka ammaa meeshaan ammayyaa kan yeroo barbaadan wal isaan quunnamsiisu mobaayiliin hinturre. Kanaaf kan ittiin jaalala waliif qaban kana ittiin waliif ibsan karaa weedduu jaalalaatiin qofadha. (Madda: Abdisaa Hirphaa, 10/8/ 2010).

Kanarraas wanti hubatamu weedduun jaalalaa jaalalleewwan dur wal jaallachaa turan keessatti akka meeshaa wal quunnamtiitti kan tajaajilu ta'uu isaati.

Kan amma immoo faallaa duriiti.Dargaggoon yeroo ammaa intala jaallatan tokko argachuuf dhamaatii baay'ee hinqaban.Dur Oromoon fira baafachuu yoo barbaade naannoo isaarraa fagaatee ilma isaa fuusisa akkasumas intala isaa naannoo irraa fageessuun heerumsiisa.Kunis fira naannoo qofa osoo hintaane firri fagoos barbaachisaa ta'uu isaa barbaadeeti.Yeroo ammaa garuu jaalalleen kan wal jaallataniis ta'e kan wal fuudhaan naannoo irraati.Kunis wal arguufis rakkoo hinqabu akka isa fagoo.Dabalataanis ammayyuummaa amma dhufeen yeroo barbaadaniifi bakka barbaadanitti wal arguuf caarraa guddaa qabu.Kunis karaa mobaayiliin akka durii namni biraan osoo gidduu hingalee dhamisa jara lamaanii gidduu jiru hindeddeebisiin salphaatti dhaamsa waliif qaban walii daddabarsaa walii galuun jaalalatti seenu.Yeroo barbaadaniittis wal arguun jaalala isaanii dhamdhamatu.

Kanaaf weedduun jaalalaa hammanatti isaan hinbarbaachisu jechuudha.Sababni isaas weedduun jaalalaa kan wellifamuufis jaalallee ofii ofitti hawwachuuf, garaa laafifachuuf, ofitti fiduuf yookaan harka keessa galfachuufidha. Kanas kan gochaa turan dargaggoo Oromoo warra duriiti, kan warra ammaa kun waan isaan barbaachisu natti hinfakkaatu.Kanneen ammaa waan aadaatti dhimma ba'uu irraa fedha hinqaban.Aadaafi safuu hawaasaa eeguun isaan bira hinjiru.Harka wal irra kaawwatanii magaalaas ta'e baadiyyaa keessa deemu, hawaasa keessa jiraataniif sodaafi kabaja hinqabaniif.Haalli kunis akka qaroomina ammayyaatti ilaalama isaan biratti.

Dur intalli gurbaa waliin osoo hinheerumiin deemtu hawaasa keessatti ija addaan ilaalamti, hawaasa keessaa adda baati, akka kabajaa ishee gadi dhiifteettis ni ilaalamti. Durbi kabaja yookaan durbummaa ishee kan hin eeggannemmoo hawaasa keessatti kabaja hinqabdu.Kanaaf jecha baay'ee of eegdi, kun garuu yeroo ammaa keessa hinjiru jechuun nidanda'ama. Durboonni bara ammaa kabaja yookaan durbummaa isaaniif iddoo hinkennan sababa kanaan kan ka'ees yeroo bultii ijaaran abbaa manaa isaanii waliin waan wal dhabaniif baay'een isaanii bultii diiganii gargar bahu jedhu.(Maddi: Obbo Gammachuu Bantii, Obbo Bokoree Waaqumaa, 15/7/ 2010).

Yaada armaan oliirraa wanti hubatamu amantaafi ammayyummaan aadaafi safuu hawaasaa tokko tokkorra miidhaa irraan ga'uu isaaniiti.Kanaaf hawaasni amantaafi qaroomina ammayyummaan liqiffamee aadaafi safuu isaa akka hin ganne dhaamsa kooti.Amantaan faallaa aadaafi safuu hawaasaa kan deemu osoo hintaane sadan isaani osoo wal utabanii deemanii gaarii fakkaata.Sababni isaa yoo aadaafi safuun hawaasaa eegame; amantaan hawaasa sanaas kabajaan nieegama.Kanaaf sadanuu walcimsu malee wal hinlaaffisan. Kanaafuu amantaa qofa irratti hirkannee aadaafi safuu ofii dagachuun adimaleedh.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO

5. Cuunfaa

Qorannoo kun fookilooriin kan wal qabatu ta'ee, gooroowwan fookiloorii keessaas gara afoolaatti kan fuuleeffatudha. Dameewwan afoolaa keessaas af-walaloo kan ilaallatu yoo ta'u, af-walaloo keessaammoo kallattiin weedduu /faaruu/ kan giddu-galeeffate ta'uu ibsameera. Weedduunis damee adda addaatti caccabuu waan danda'uuf qorannoon kunis caccaba weedduu keessaa qabiyyee weedduu jaalalaa akka aanaa Gudayyaa Biilaarratti xiinxaalurratti kan xiyyeeffatee ta'uu ibsamee jira.

Haaluma kanaan boqonnaa tokko keessatti seen-duubeen ummatni Oromoo, ummata aadaa, amantaa, seenaafi biyya bal'oofi badhaadhaa kan qabu ta'uu ibsamee jira.

Qorataan mataduree kanarratti qorannoo akka gaggeessuuf kan isa kakaase hanga inni hubatetti weedduun jaalalaa afaaniin darbuun ala ragaa barreeffamaan qindaa'e dhabuufi akka aanaa Gudayyaa Biilaatti amantaa sababeeffachuun weedduun jaalalaa sadarkaa duriirraa gadi bu'aa deemuufi dagatamaa dhufuu qabatamaan arguudha. Qorataanis isuma kanaaf ragaa barreeffamaa ka'uu barbaadeeti. Kaayyoon qorannoo kanaa qabiyyee weedduu jaalalaa akka Godina wallaggaa Bahaa Aanaa Gudayyaa Biilaatti xiinxaluun dhaloota dhufuuf dabarsuu akka ta'e ibsamee jira. Galma ga'insi qorannoo kanaas qaama mataduree kanarratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniifi hawaasa aanaa qorannoon irratti gaggeeffame keessa jiraatuus ta'e kanneen naannoo Oromiyaa adda addaa keessa jiraataniif qabiyyee weedduu jaalalaa irratti bu'uura ykn raacitii wa'ii ni kaa'a kan jedhu ibsamee jira.

Daangaan qorannicha gama matadureen qabiyyeee weedduu jaalalaa xinxaaluu akkasumas gama iddoon/ bakkaan/ aanaa Gudayyaa Biilaarratti kan daangeeffameedha.

Boqonnaa lammaffaa qorannoo kana keessatti yaanni hayyoonni fookiloorii irratti kennan akkasumas dameewwan fookiloorii kan ta'an afoola, meeshaalee aadaa, aartii sochii hawaasaafi duudhaa hawaasaa fa'a ibsamaniru. Dameewwan fookiloorii kun caccaba xixxiqqoo hedduu of jalatti hammatanii kan jiran ta'uun isaanii ibsameera. Hunda caalaa fookilooriifi gooroowwan fookiloorii yaada haayyotaan deggaramuun ibsameera. Dameewwan fookiloorii keessaa immoo afoolan bifa afwalaloon dhiyaatan irratti ibsi haayyonni kennan kaa'amuu biratti yaaxinalee qorannoo kana waliin hidhata qabaniifi

barruuleen qorannoo kanneen mataduree qorannoo kanaan walitti dhufeenya qaban sakatta'amuun dhiyaateera. Gama biroonis boqonnaa sadaffaan mala qorannoo kan hammate yoo ta'u, kutaa kana keessatti qorannoon kun afoola hawaasaa keessaa jiru baasuu waliin waan walqabatuuf gosa qorannoo qulqulleeffataa jalatti kan ramadamu ta'uun isaa ibsameera. Akkasumas odeeffannoowwan qorannoo kanaaf barbaachisan madda odeeffannoo tokkoffaa kan walitti qabaman ta'uun isaa ibsamee jira.

Qorataan qorannoo kanaa odeeffannoowwan madda odeeffannoo tokkoffaa argaman funaanuufi tooftaa iddatteessuu kaayyawaafi darbaa dabarsaa kan gargaarame yoo ta'u, tooftalee kanneeniin odeeffannoo barbaadu funaanuuf tooftalee funaansa ragaa jiran keessa afgaaffiifi marii gareen gargaaramuun ta'uu isaa eerameera. Odeeffannoowwan bifa af-gaaffiifi marii gareen argaman kaameeraafi sagalee waraabduu/ sound recorder/ fi yaadannoo gabaabaa qabachuun erga funaanamanii mala xinxala ragaa ibsaan xiinxalamera.

Boqonnaa araffaa keessattis ragaaleen bifa af-gaaffii, mariin funaanaman xiinxalamaniiru. Qaacceffama qorannoo kana keessattis maalummaa weedduu jaalalaa, gosoota weedduu jaalalaa kanneen akka, jaalala dhiiraafi dubara gidduu jiru addeessan, jaalala dubaraafi dubara/ shamarran Orommoo gidduu jiru addeessan, jaalala abbaa, jaalala haadhaa, jaalala gootaafi jaalala biyyaa addeessan bifa qabiyyee isaaniitiin xiinxalamaniiru. Weedduun jaalalaa miira maraarfachuun waan jaallatan tokko qalbiifi miira jaalalaan guuteen leellifachuu kan ibsu ta'uu isaa. Yoomessi weedduu jaalalaa daanga'aa kan hin taane ta'uu isaa.

Weedduun jaalalaa kan dhiyaatu ykn raawwatu hirmaattoota tokko malee kan wellisaan qofaa isaa sagaleesaa kilooleessee jaalalleesaa hawwachuuf yookan gara yaada isaatti fiduuf weeddisu ta'uu. Garaagarummaa weedduu jaalalaafi sirba jaalalaa gidduu jiru ilaalchisee weedduun jaalalaa, sochii qaamaa tokko malee kan raawwatu ta'uu. Akkasumas kan wellisaan hirmaattoota ykn qooddattota tokko malee qofaa isaa bifa sagalee kilolummaa uumamaan argateetti dhimma ba'uun kan raawwatu yoo ta'u sirbi jaalalaa garuu sochii qaamaafi hirmaattota baay'ee kan hirmaachisu ta'uu isaa. Kunis sirba jaalalaa keessatti weedduu sana kan baasuufi kan jaalaa qabu jira, weedduu jaalalaa keessa garuu kan weedduu sana baasu malee kan jalaa qabu kan hinjirre ta'uu.

Yoomessi sirba jaalalaa bakkaafi yeroo beekamaa hirmaattotni sirba irratti hirmaatan argamanitti, akkasumas sababa sirbi sun achitti sirbamuuf kan mul'isu ta'uu isaati. Kunis sababa jala bultii ayyaana waggaa, kanneen akka masqaalaafi cuuphaa, jala bultii cidhaa, gaafa cidhaafi kan kana fakkaatan sababeechuun kan raawwatudha. Yoomessi weedduu jaalalaa bakka/ naannoo gaddi jiru irraa kan hafe bakkaafi yeroo kamittiyyuu raawwachuu danda.a.

Hirmaattotni weedduu jaalalaa caalaatti dargaggoo haata'u malee; hawaasa orommoo hunda kan hirmaachisu ta'un ibsameera. Faayidaan qabiyyee weedduu jaalalaa keessatti mul'atanis ibsamera. Akkasumas faayidaan weedduu jaalalaa qeequu, bohaarsuu, gorsuu, jajjabeessuufi kkf akka ta'e ibsameera. Weedduun jaalalaa sadarkaa dur irra jiru irraa gadi bu'ee jira. Kanaafis sababa kan ta'an amantaafi ammayyummaa irraan kanka'e akka ta'e ibsamee jira.

Raawwii qorannoo kanaa irraa qorataan argannoo armaan gadii bira gaheera.

Weedduun jaalalaa ijaarsa eenyummaa hawaasa tokkoo keessatti qooda guddaa qabaachuu isaa. Kunis haalaafi miira hawaasa sanaa waliin kan walqabatee ibsamu ta'uu isaa.

Weedduun jaalalaa miira jaalalaa keessa ofiitti dhaga'amu ibsurra darbee, yaadaafi yaaddoo namni keessa jirurraa kan namarraa salphisee nama bashannansisuufi dadhabbii namarraa balleessu ta'uu isaa. Akkasumas tokkummaafi jaalala namootafi hawaasa gidduutti kan uumu ta'uu isaa. Weedduu jaalalaa keessatti yaadni bo'oo/ sararri/ af-walaloo weedduu jaalalaa ibsu gidduu jiru kan wal hinfakkaanne ta'uu isaa.

Weedduu jaalalaa keessatti af-walaloon weedduu jaalalaa ibsu altokkotti ergaa jaalalaa biratti ergaa ykn yaada garagaraa kan dabarsu ta'uu isaa. Weedduun jaalalaa sochii qaamaafi hirmaattota kan hinqabne ta'uu isaa. Yoomessi weedduu jaalalaa yoomessa sirba jaalalaa caalaa daangaa'aa kan hintaane ta'uu isaa. Hirmaattotni weedduu jaalalaa keessatti hirmaatan hawaasa hunda ta'uu isaa. Weedduu jaalalaa keessatti hanqinni itti fayyadama jechootaa kan mul'atan ta'uu isaa.

Weedduu jaalalaa keessatti halluun magaalli kan dinqisiifamu ta'uu isaafi kana irraan kan ka'e intalli magaalli hawaasaa Oromoofi dargaggoo Oromoo biratti filannoo addadurummaa kan qabdu ta'uu ishee. Faayidaan weedduu jaalalaa, jaalallee lamaan walitti fiduuf, jaalala jaalallee lameen gidduu jiru haaroomsuufi cimsuuf,

gorsuuf, baarsiisuuf, jajjabeessuufi qeequuf. Akkasumas goota ittiin jajjabeessuufi dabeesa ittiin qeequuf kan fayyadu ta'uu isaafi weedduun jaalalaa yeroo ammaa keessa sadarkaa dagatamurra ga'uu isaa.

Qorataan qorannoo kanaa argannoo qorannichaan bira ga'e irratti hunda'uun yaboo qorannoo kanaa bifa armaan gadiin ka'eera.

Yeroo ammaa dargaggoonni weedduu jaalalaa sadarkaa dagachurra waan jiraniif mana barumsaa keessatti bifa gumiin ijaaruun akka qabiyyee weedduu jaalalaa keessatti mul'atan osoo hubachisanii gaarii ta'a. Akkasumas, waajjirri aadaafi turizimii weedduu jaalalaan kan walqabatu fuunaanee olka'ee hawaasni akka hubatu osoo taasissee gaarii ta'a. Ragaalee n weedduu jaalalaa sardakaa afaanii qofaan waan jiruuf osoo gara barreeffamatti jijjiiramee gaariidha. Qabiyyeen weedduu jaalalaa keessatti mul'atu hawaasa barsiisuu, gorsuu, qeequu, jajjabeessuufi qajeelchuu waan danda'uf kanaaf qeeqi hin barbaachisne gama amantaan jiru osoo irraa dhabamee gaarii ta'a. Ani weedduu jaalalaa kallattii qabiyye en ilaalee qorattoonni biroon immoo sirba jaalalaa bifa hurrubummaan osoo ilaalanii gaarii ta'a.

WABIILEE

- Abarraa Nafaafi Kanneen Biroo.(1995).*Barruulee Waaltin Afaana Oromoo Jildii 7*.Gumii Qormaata Afaan Oromootiin Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaatti:Finfinnee.
- Abarraa Nafaafi Nagaash Tolaa. (1991). *Wirtuu.(Jildii-4)*.Finfinnee.Artistic Prenting Interprise.
- Abarraa Nafaa.(1999). *Afoola Oromoo Tuulamaa:Walaloo Geerarsa,(Jildii-8)*. Qajelcha Qormaata AfaanOromoo.BirooAadaafi Tuurizimii Oromiyaa:Mana Maxxansaa Komeershaalii.
- Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*.Finfinnee Mana Maxxansaa Meegaa.
- Anderzejewski,B.W.(1985).*Literature In Cushitic Language Other Than Somali Literature In African Language*.Cambridge University Press.
- Asmarom,L.(2000).*Oromoo Democracy: An Indigenous African Political system*. Asmara: The Red Sea Press.
- Bascom.W.(1965).*Four Funtictions of Folklore. In the study of Folklore*.Englewood Cwlffs, SJ: Prentice.Hall.
- Bayyanaa Laggasaa. (2008). *Qaaccessa yoomessaafi qabiyyee faaruu loonii: Godina Baalee Aanaa Laga Hidhaa. Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa Guuttachuuf Dhiyaate (kan hinmaxxanfamne)*.
- Ben Amos, D. (1977). *Folklore In African Society*: In RAL.Vol.6 No 6.
- Bruvand.V.H.(1979).*Reading In American Folklore*.New York.
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Bu’uura Qorannoo*.Printed by Far East Trading PLC.
- Dorson.D. (1972). *Folklore and Folklife: An introduction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dundes Alan. (1965).*The study of Folklore*.Endlewood Cliffs: NJ.Prentice Hall, Inc.
- Fedhasaa Taddasaa. (2013).*Subii: Bu’uura Ogbarruu Oromoo*. Finfinnee: Subii Printing Press.
- Fekede Azeze. (1991). *Introduction to Oral Literature*: Artistic Printing Enterprise.
- Fennegan. .(1970). *Oral Literature in Africa*.London: Oxford University.
- _____ (1976). *Oral Literature in Africa*.Nairobi Oxford University.

Gemeda Eshete. (2007). Oral Literature as a field of scholarship: Folklore Genres in Socio Cultural and Political Environment.

Hiikaa Faqqadaafi Alamituu Olee. (2010). *Seensa Afoolaa*. Kan hin maxxanfamne. Jimmaa

Hinseene Makuriyaa. (2010). *Gaachana Kormaa*. Addis Ababaa Printed by Far East Plc.

Mengesha Ritiku. (1970). *Oromo Folk-Tales*. Engiland. London University Press.

Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbii Bu'uura Afoolaa Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo*. Finfinnee:

Okpewho. I. (1992). *African Oral Literature. Backgrounds*. Bloomington: Indiana University Press
Oring. E. (1985). *Folk group and folklore genres. An introduction* Logan Utahan: Utah University Press.

Peek, P. M. and Yankah, K. (Eds). (2004). *African Folklore: An Encyclopedia*. London: Routledge
Sims and Stephens. (2005). *Living Folklore: An Introduction To The Study Of People And Their Tradition*. Ohio State University: Utah University Press.

Simeenesh Bulloo. (2007). *Qaaccessa Weedduu Jaalalaa*: Godina Shawaa Kibba Lixaa Aanaa Walisoo. Waraqaa Digirii Lammaffaa Guuttachuuf Dhiyaate (Kan hin maxxanfamne).

Taaddalaa Olaanaa. (2008). *Qaaccessa Weedduu Lakkoo: Godina Harargee Lixaa Aanaa Gubbaa Qorichaa*. Waraqaa Digirii Lammaffaa Guuttachuuf Dhiyaate (Kan hin maxxanfamne).

Dabaleewwan

Yuunivarsitii Addis Ababa Koolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanootaa,Joornaalizimiifi Sabquunnamtiitti, Muummee Afaan Oromoo, Hog-barruufi Fookloorii

Dabalee A

Af-gaaffii

Kabajamoo manguddootaafi dargaggoota aanaa Gudayyaa Biilaa iddattoo qorannoo kanaa taatan hunda hojiin koo inni ijoon qabiyyeefi bifiyyee weedduu jaalalaa qaaccessudha. Galma gahinsa hojii kanaa keessatti ragaan isin gaafadhurratti ibsa akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha. Deegarsa keessanniif durseen isin gaalateeffadha.

1. Weedduu jaalalaa jechuun maali?
 - 1.1.Weedduun jaalalaa yeroo ammaa sadarkaa kamirra jira?
 - 1.2.Hirmaattotni weedduu jaalalaa eenyu fa'i?
 - 1.3.Weedduun jaalalaa faayidaa maalii qaba?
 - 1.4.Qabiyyeefi bifiyyeen weedduu jaalalaa keessatti mul'atan maal ibsu?
 - 1.5.Weedduu jaalalaafi sirba jaalalaa keessaa kamtu yoomessa daanga'aa ta'e qaba?

Dabalee B

Qabxii marii garee

2. Haalli raawwii weedduu jaalalaafi sirba jaalalaa maal fakkaata?
 - 2.1.Garaagarummaafi tokkummaan weedduu jaalalaafi sirba jaalalaa gidduu jiru maali?
 - 2.2. Dadhabinni qaamaa weedduu jaalalaamoo sirba jaalalaa keessatti mul'ata?
 - 2.3. Weedduun jaalalaa yoomessa akkamii keessatti dhiyaata?
 - 2.4.Weedduun jaalalaa faayidaa qabamoo hin qabu?Yoo qaba jette/jettan naa ibsuu dandeessuu?
 - 2.5.Weedduu jaalalaa keessatti falaasamni Oromoon qabu maali?
 - 2.6.Weedduun jaalalaa irra caalaa eenyufaan dhiyyafaan dhiyaata?

Dabalee. C

Weedduuwwan weedduu jaalalaatiin walqabatu kanneen hawaasarraa funaanaman:

1. yaa naggadittii Billoo,
Yaa bobeessituu gagaa,
Yaa magaaltittii xinnoo,
Yaa bobeessituu garaa.
2. Fayisaan nugusa baarii,
Kormoo dallaa keessa jooraa,
Rafikaa guntuta dhaabii,
Ormoo dharraa keef gadoodaa.
3. Fayisaa Lamuu Shuruu,
Darbatee lafan uruu,
Maal yoo na booraassiftee,
Harkakee lafa buluu kan tafkiin nyaataa buluu.
4. Yaa Bijaaruu Dabalaa,
Yaa ilma Rorroo Bakaree,
Naan ilaalinkaa intalaa,
Naanoo boonyoo na qabee.
5. Yaa guddattuu seedarii,
Sangaan cidiirraa sirbaa,
Na dhungachuu feetanii?
Kanaaf hidhiin na sirbaa?
6. Daalacha sooru malee,
Diimaa bulloo hinsoorarii,

Jaalala dhowwu malee yaadhoo,
Dhungoo hindhowwan.

7. Yaa ijoollee Naqamtee,
Yaa michuu ijoollee Diggaa,
Qancara jaarsaa bartee,
Maaf kichuu ijoollee diddaa?

8. Yaa arfaasaa birraa,
Leenci waatii qalatee,
Maal abbaasaafan iyyaa,
Maaltu waaddii nagatee?

9. Yoo sangaan qotuu didee,
Jimmattan gadi dhidhimsaa,
Yoo garaan obsuu didee,
Cirrachan shan liqimsaa.

10. Areera raasuu mannaa,
Kantaraa raasuu wayyaa,
Bareedduu dhabuu manna,
Shantama baasuu wayyaa.

11. Gaachanni gaachanaan caaluu,
Caalekaa gaachanni booyyee,
Jaalalli jaalalan caaluu,
Caalekaa jaalalli ijoollee.

12. Yaa sangaa daalacha kuullee,
Birbiriin na bu'I maaloo,

Yaa waaqa jaalala uumtee,

Sillimii naa kenni maaloo.

13. Yaa sangoota Bayyanaa,

Maaltu gaddachaasaree,

Yaa bargoo ija barbadaa,

Maaltu sifakkaataree?

14. Sangoota kuullee didimtuu,

Bayyanaan booyyee waraanee,

Kan booda quufnee waldhiifnuu,

Hammanaaf boonyee maraannee?

15. Eemmoo yaa lashoo,

Dirii foo'ii,

Didii boo'ii,

Waan kennan ilaallaa.

16. Eemmoo yaa lashoo,

Lashoon baalaa,

Qarshiitu caala jedhee abbeetuu,

Eelee hin hasaasinii (2)

Balloo yaa hiriyyee addaan nu baasiinii.

17. Mana keenya duubaa,

Dhoqqeen goggodduudhaa,

Hin booyiin yaa qalloo,

Godoon sossobduudhaa,

Eemmoo yaa lashoo quncee marree,

Qurxii barree kaanee galluuree.

18. Midhaan buqqee keessaa,

Gumaa ataraatii,

Qalloon daddarbiinaa,

Ilmoo adaraatii,

Qalloo koo yaa boossuu,

Boochus kana hin ooltu.

19. Qalloo koo yaa leensaa,

Ganda keenya duubaa,

Burqaan talaliitee,

Koottu bahi yaa qalloo,

Baay'ee qanaaniitee.

20. Abbaabbaa yaa mootii koo,

Narraa dhumtee kootiin koo,

Abbaabbaa qoma kittaa,

Ormaa beeljoo bittaa,

Koommoo gara diddaa.

21. Wayyaa kee maalan godhee,

Miccee addeessuu malee,

Maqaa kee maalan godhee,

Kaasee fageessuu malee.

22. Kombolcha goodaa keessaa (2)

Gaafa roobaatan hawwee,

Yaa ijoollee!

Abbaa namarra jiruu,

Gaafa rakkootan hawwee,

Ishoo !... .

23.Otoo garbuun hinjirree,

Maaltu biqila ta'aa,

Otoo ilmi kee hinjirree,

Maaltu maqaa siif ta'aa? (2).

24. Maal naa hingoone haati koo (2),

Yaa ijoollee,

Deessee lafa na keessee,

Gaarii bulii jettee,

Daadhii dhugii jettee.

25.Deessuu koo, obsituu waan hundaa,

Kan xinnaafi kan guddaa,

Yoon ta'uus, yoon ka'us,

Waa'eema keen yaadaa,

Yoomaan bakkanaan gahaa,

Isan siif gale waadaa.

26.Har'a miccadhee uffadhee,

Fakkaadhus bareedaa,

Yeroo mucummaa koo,

Martuu narraa dheessaa,

Olfuudhee na baatuu,

Lafatti na taphachiisaa,

Siqofatu na baatee,

Foolii natti urgeessaa.

27.Iyya sagalee koo,

Booyiicha koon feetuu,

Sagal of abaaraa,
Jecha anaa nyaatuun,
Ana biraan baataa,
Fiigdee akka maraatuu,
Simalee rakkookoo,
Namni naa hinhubatuu.

28. Takkan gaara bahaa,
Kootichi haa gubatuu,
Takkan goota faarsaa,
Dabeessi haa mufatuu.

29. Inkirdaada sortee,
Sortee quunnaa tokkoo,
Ijibbaata loltee,
Loltee guyyaa tokkoo.

30. Isilaaleen lattee (2)

Wanna latteef moojii,
Tole kaa! Yaa ijoollee,
Goota garaan badee,
Wanna badeef moojii.

31. Yaa miidhaan karaarraa ,(2)

Qoreen kallalanii,
Yaa jabbilee lagaa, (2)
Ijoollee Oromiyaa,
Yoo biyyaa bahanii,
Yoo harkaa dhabanii,
Hammam qallalanii!

32. Tole kaa yaa joollee! (2)

Leenci xaddee nyaatee,

Afaanitti baataa,(2)

Hin du'in yaa seesaa!

Gaaf tokkoof taataa.

33. Nan hima (2) waa'ee kee,

Hin calisu argee,

Oromiyaa kiyyaa,

Biyya hayyuu qaroo,

Biyya gootni hinhirree,

Dachee kee irraa maddee,

Nan hima (2) qabda seenaa cimaa.

34. Kan sitti baqatees,

Kan sirraa dhalatees,

Ija tokkoon llaalaa,

Orma firaa hinjettuu,

Kan beela'eef laattaa,

35. Hundaaf garaa laaftaa.

K/B Fuula toleetti koo,

K/J/Q Oromiyaa,

K/B Qabaattee waakkattuu,

K/J/Q Oromiyaa,

K/B Rakkataakee hingattuu,

K/J/Q Oromiyaa,

K/B Fuula toleetti koo,

K/J/Q Oromiyaa,
K/B Hunda hammattuu koo,
K/J/Q Oromiyaa.

36.Haadha haayyuu ogeessaa maraa,
Yaa jaallatamtuu biyya goototaa,
Eebbifamtuu biyya goototaa,
Yaa Oromiyaa bakkee jannataa.

37.Dhidheessa gamatti koottuu,
Birraa daraara baddeessii,
Barbaacha keetan maramaaraa,
Mee dhaamsa kee naaf barreessi.

38.Abbaa Turaa Qalxaayii,
Qeesicha daabee raasaa,
Afaan hulaatti as bahii,
Waa sitti hasaaseen galaa.

39.Yaa baddeessaa laga soolee,
Mukti lagaa dhoqonuudhaa,
Si barbaachaan laga oolee,
Akka kormaa bosonuudhaa.

40.Bakkaniisa reebanii,
Danqaraan ulaa cabee,
Marsanii na eeganii,
Ani karaan dhufaan dhabee.

41.Bodeen kee bodeedhumaa,
Jaatanii tumaa mitii,

Komeen kee komeedhumaa,
Yaadadheen dhufaa miti.

42. Bodee fixeen bakaraa,
Boombiin lafa onaa ceetee,
Qotee hiikeen aramaa,
Qoommii akka Bonaa seetee?

Walakkaan ji'a eessaa,
Iluu ganda Buneetii,
Walakkaan hidhaa keessaa,
Kunuu ganna baaneeti.

43.Saani abbaa jirruu dhaltee,
Sanbateen haa raafattuu,
Ani abbaa jiruun ta'ee,
Waanbadee barbaaddadhuu.

44.Zinnaara jennaan murre,
Maali inni dabaan kunii,
Sichaala jennaan dhufnee,
Maali koori badaan kunii?

45.Shaggaa koo ilma boonaa,
Ani si yaade daf-koottuu naa.
Moggee keessattan arge kurupheen ni okkoltii,
Yaa boonaa koo na eegii huboo gateen dhufe lagattii.

46.Waraabeessa hammayyaa,
Kan garaan fayyaa,
Shaggee koo biran dhaqaa,
Nan nyaatiin si wayyaa.

47.Yaa jamaree koottu koottuu,

Shaggee bareedaa sabboontuu.

48.Ilaalumaan mul'ataa manni haadha Lataa,
Hin hafiin koottu gaaf-guyyaa sanbataa.

Waabeen gadi yaa'ee karaa gadab sanii,

Narraa gadi kaa'ii harka kankee sanii,

Kiyyallee harkuma sirran kaawwadhaa,

Ajaa'iba guddaa haadha na deesserra ani si jaalladhaa.

49.Yaa diqaaqii jirbii gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Maa sobdee dhaabbattaa gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Goosuu jalli baalaa gelloo,

Hoyyoos gelloo,

As natti hiqii sirbi gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Yoosu natti caalaa gelloo.

Hoyyoos gelloo.

50.Hidda qilxuu jalaa yaa shokoree,

Hoyyoos gelloo,

Koshoree ballikee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Erga gidduu kanaa sin agarree gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Yaa qeeberee nadhore yaannikee gelloo.

Hoyyoos gelloo.

51. Mana duuban qota gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Qaaccee na fiddaree gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Tortoraa michuu kee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Faccee naa fiddaree gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Facceenan albaasaa gelloo.

Hoyyoos gelloo.

53. Yemmuu waajjiin nyaattuu fooliisaa akkam gootaa gelloo

Hoyyoos gelloo,

Ajaasaa attam taataa gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Abbaan sabbuu du'ee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Sabbuu isaa wajjinii gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Lagatti naa fidi dabbassaa wajjinii gelloo.

Hoyyoos gelloo.

54. Tortoraa michuu kee gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Buqqee dheedhii nyaataa gelloo,

Hoyyoos gelloo,

Yoommuu wajjiin teessuu gelloo,

Hoyyoos gelloo,
Foolii isaa attam taataa gelloo.
Hoyyoos gelloo.

55. Abaaboo birraa natti fakkaattii,

Shaggeen koo lagarraa natti as kaattii.

56. Ani galee hin rafne reefuman boqodhee,
Erga shaggee bareedduu,
Morma jaawwee argadhee.

57. Magaala shoolee ilkaan karruudhaa,

Sumaaf maqaan na bade, akka farsoo boosadhaa.

58. Shaggaa koo ilma boonaa,
Ani si yaade daf-koottu naa.

59. Yaa muka mukii mukii,

Yaa birbirsaa dheerinaa,

Yaa nama durii durii,

Koo walitti deebinaa.

60. Korma qaleen luka baasaa,
Foon billitii naa affeeli,
Orma ganeen suma jaaladhaa,
Koottu giziitii naa seenii.

61. Shaggar keessattan arge shaggituu kutaa kuula alalaa,

Nan kadhada mucayyoo dheertuu morma shimalaa.

62. Yaa allaatti manarraa,
Yaa allaatti manarraa,
Shumburaa naa carcarii,

Yaa garaa koo baranaa,

Hundumaa naa danda'ii.

63.Gabaa yaatuu gabayyaa,

Naachi dhagaatti bu'ee,

Yaa lallaftuu akka wayyaa,

Maaltu garaa si muree?

64.Iraan gadee kata fardi kooraa hin qabnee,

Maal abdatee taa'a namni shaggee hinqabnee.

65.Roobni roobee, Gudayyaa balleessee,

Shaggaa rabbi uumee , alangaa fakkeessee.

66.Darakkuu yaa daree, laga lukkuun ceetuu,

Har'uman qunname shaggaa kan lubbuun feetu.

67.Bosona Boolalee keessa deemeen mugee,

Kaarruu kee qallayyoo bishaan keessaan dhugee.

68.Hagadaan dhuka dhukaa,

Kee garaan muka mukaa.

69.Yaa sangoota Bayyanaa,

Maaltu gaddachaasaree,

Yaa bargoo ija barbaadaa,

Maaltu sifakkaataree?

70.Abbayyiin muka miti, baaluma dagaagsa malee,

Jaallanneen hunda miti magaala lookoo sani malee.

71.Yaabbanneen kaachamaleedhaa, lafa liccisisanitii,

Jaallanneen magaala lookoo dhirsa jibbisisanitii.

72.Maaloo magaala koo,

Na dhukkuba koottu faaya koo.

78. Yaa hoolota morma sologee,

Magaala biyya kiyyaa magaala bareedduu mudhii logee.

79. Addeessatu naanna'a, ani naanna'u jette biftuunii,

Magaalluu dhibba bitte, shantama dhabinnaa jette diimtunii.

80. Abaatee yaa jaarsa waarroo,

Qeesii jechaan mammiruudhaa,

Gabbaatee kan nyaarri jaanoo,

Keeti jechaan naaf jiruudhaa.

81. Kumarraan tumaa tumaa amartii qalloo tokkoo,

Tur amman si irraa kutaa gurbatti farroo tokkoo.

82. Andoodeen wayyaa hinaddeessuu lakkii kutaa sana miiccii.

Anafoo silaa hindhaggeessuu lakkii gurbaa sana dhiisii.

83. Gammachuu yaa soddaa koo Gibeena daaktuu sadeet nyaatee,

Waa naaf maltu yaa hiriyyaa koo garaan didee tokko yaade.

84. Yaa ijaara abbaa caffee,

Qaalluun galma isaa bulaa,

Yaa ixaana abbaan dhalchee,

Kaarruu morma mashaqaalaa.

85. Anqaaquu guraa malaa, yaa hurrii dacha muummee,

Xiyyoo ija kee, simboo si gubbaa tuulee.

Kan kaarruun uraa manaa siin likkii namaa uumee,

86. Wayyaa wayyeessaa Gondee,

Jootee yaa soddaa Limmuu,

Kaarruu baddeessaa gootee,

Xinnoo yaa gomjaasiftuu harka nan boraasiftuu?

87. Faraajiin dildila hiitee,

Laaxaa bargamatti guuruu,

Barsadiin irriba dhiise ,

Rakkoo abbaan ofitti fuudhu.

88.Yaa biiftuu ji'aan qixxee,

Si gosseem Gambeela koo,

Yaa diimtuu lipha-liphee,

Sitti obesem beela koo.

89.Yaa jala buufata gaangoo,

Irraan gadee finqilaachoo,

Yoo nama dhuunfatan taatee,

Siins argadheem misiraachoo.

90.Yaa qilxuu Bookaa Bulii,

Kootama jaldeessaa leenjisaanaa,

Yaa michuu moofaa durii,

Koottu balleessaa deebifnaa.

91. Oromiyaa,

Ayyoo kiyyaa,

Harmee kiyyaa

Teessoo kiyyaa

92.Yaa qarartuu akka daadhii bultee,

Tole haadha nuuraa,

Har'a siliqimseen bor alala guuraa.

93. Maskeettoo(2), maskeettoo gabaabduu,

Manattoo na diddee,

Alatti nan waamtuu.

Dabalee D.

Ragaa Odeef-kennitootaa Gabateen

T/L	Maqaa Guutuu	Saala	Umu rii	Ganda	Ga'ee Hojii	Guyyaa
1	Obbo Sattaa Ittafaa	Dhiira	70	Alitoo waradii	Qonnaan bulaa	4/5/2010
2	Obbo Bokoree Waaqumaa	Dhiira	85	Jaree 01	Jaarsa biyyaa	4/5/2010
3	Darg. Biraatuu Ittafaa	Dhiira	26	Kalaalaa	Daldaalaa	8/6/2010
4	Darg. Indalkachoo Naggaa	Dhiira	25	Jaree 01	Barsiisaa	5/6/2010
5	Dar. Shibbiruu Dinquu	Dhiira	52	Biilaa 01	Aadaafi turiziimii	26/6/2010
6	Durb. Yerusee Kumarraa	Dhalaa	20	Ifa Biyyaa	Barattuu	10/6/2010
7	Aadde Asteer Abdannaa	Dhalaa	31	Jaree 01	Qonnaan bultuu	14/7/2010
8	Obbo Gammachuu Bantii	Dhiira	57	Jaree 01	Qonnaan bulaa	12/6/2010
9	Obbo Abdisaa Hirphaa	Dhiira	60	Jaree 01	Barsiisaa	12/6/2010
10	Obbo Dirribaa Ayyalee	Dhiira	35	Biilaa 02	Daldaalaa	10/7/210
11	Aadde Kumashii Sanbatoo	Dhalaa	32	Biilaa 02	Qonnaan bultuu	16/6/2010
12	Iddosaa Galataa	Dhiira	33	Jaree 01	Hojii mukaa	15/6/2010
13	Dar.Naggaa Caalii	Dhiira	24	Gonka ijaa	Barataa	21/7/2010
14	Dar.Suufaa Mammuyyee	Dhiira	25	Gonka ijaa	Barataa	13/7/2010
15	Dar.Tolasaa Jootee	Dhiira	23	Kalaalaa	Qonnaan bulaa	27//8/2010
16	Obbo Dinqisaa Waaqumaa	Dhiira	45	Ifa biyyaa	Qonnaan bulaa	18/6/2010

Dabalee E.

Suura Iddattootaa

Suura 1. Qorataan yeroo manguddoo obbo Gammachuu Bantii waliin afgaaffii yeroo taasiise gargaaraa kaameraan kan kaafame.

Suura 2. Qorataan dargaggoo Indalkachoo Naggaa waliin afgaaffii gaafa guyyaa 5/62010 taasiise garagaaraa kaameraan kan kaafame.

Suura 3.Qorataan dargaggoo Suufaa Maamuyyee waliin afgaaffii gaafa guyyaa 13/7/2010 yeroo taasiise gargaaraa kaameraan kaafame.

Suura 4. Qorataan durbee yerusee Kumarraa waliin afgaaffii gaafa guyyaa 10/ 6/2010 yeroo taasiise gargaaraa kaameraan kan kaafame

Suura 5:Qorataan manguddoota waliin maree garee gaafa guyyaa 20/6/2010 gaggeesse kan agarsiisu.

Waraqaa Mirkaneeffanaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gadittii eerame kun waraqaa qorannoo kun hojii dhuunfaa kootii ta'usaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa koo mallattoo kootiin mirkaneessa

Maqaa qorataa: Oliyaad Balaay Kabbadaa

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Ani Dr. Mulugeetaa Nagaasaan barataan kun hojiin isaa of ittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa: Dr. Mulugeetaa Nagaasaa

Mallattoo _____

Guyyaa _____